ہݨ تھی فرید اشاد ول   مونجھاں کوں نہ کر یاد ول

جھوکاں تھیسن آباد ول   ایہا نئیں نہ وہسی ہک منٹ

بیادِ سید نذیر علی شاہ مرحوم

جلد نمبر ۱۴ - اپریل تا جون ۲۰۰۲ء - شمارہ نمبر ۵۲

ایہہ رسالہ حکومت پنجاب دے مالی تعاون نال چھاپیا گئے

مقام اشاعت : جھوک سرائیکی بہاولپور فون:883990

قیمت فی شمارہ ۲۰ روپے

سالانہ ۱۰۰ روپے

سید دین محمد شاہ ایڈیٹر، پبلشر، جھوک سرائیکی بہاولپور وں شائع کیتا

تندیر

بسم اللہ الرحمن الرحیم

THE COW　　　　البقرة

ہے ترجمہ: سید دین محمد شاہ

یبنی اسرائیل اذکروا نعمتی التی انعمت علیکم

وانی فضلتکم علی العٰلمین (۴۷)

سرائیکی	English
او یعقوب دی اولاد، میڈے او احسان یاد کرو جیڑھے میں تہاڈے اتے کیتے ہم، اتے اے وی جو میں تہاکوں سارے جہاناں دے لوکاں تے فضیلت بخشی ہئی۔	O chidren of Israel, call to mind My favour which I bestowed on you and that I made you excel the nations.

سہ ماہی 'سرائیکی' تے سید دین محمد شاہ دیاں خدمات

سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ہک قدیم تے معتبر ادبی ثقافتی ادارہ ہے تے ایندا ترئے ماہی آرگن ''سرائیکی'' وی ایں زبان دا مسلسل چھپݨ آلا قدیم ترین رسالہ ہے۔ ایں رسالے ۱۹۶۴ء کنیں ہݨ تائیں کئی دور ڈٹھن تے سرائیکی زبان دے بہوں وڈے وڈے لکھاری ایندیاں ادارتی ذمہ داریاں نبھیندے رہ ڳئن تے کئی وڈے لکھاری ایندے ذریعے متعارف وی تھئن۔ تقریباً پچھلیں چھوں سالیں کنیں اساں وی نال دی حد تائیں انہیں معتبر لوکیں وچ شامل تھی ڳیوں جنہیں ایں رسالے نال وابستگی راہیں کہیں نہ کہیں طرحویں سرائیکی زبان تے ادب دی خدمت کیتی۔ ۱۹۹۸ وچ سرائیکی ادبی مجلس دی انتظامیہ دی مہربانی جو اُنہیں اپݨی ضرورت تے خواہش موجب راقم دا ناں ایں رسالے دے اعزازی چیف ایڈیٹر دے طور تے لکھݨ شروع کر ڈتا۔

پچھلیں شماریں وچ محمد حیات چغتائی ہوریں دا ہک مضمون 'ترئے ماہی سرائیکی تے فریدیات' چھپیا چیندے وچ اُنہیں ایں رسالے دییں خدمات دے ہک خاص پہلو بارے تحقیق کیتی اے۔ ایں تحقیق وچ رسالے دے اچوکے دور دے حوالے نال اُنہیں اعزازی چیف ایڈیٹر بارے لکھیے جو جاوید چانڈیو دا آوݨ:

۱۔ ایں رسالے دے مزاج وچ خوشگوار تبدیلی دا سوہݨا حوالہ ہے۔

۲۔ رسالے دا معیار بہوں اُچا کرݨ دا سبب ہے۔

۳۔ نفسِ مضمون دے نال نال غلطیاں توں پاک پروف باعث اطمینان بݨے۔

۴۔ فریدیات تے نویں نروئے اتے سبھ توں ڈھیر مضمون چھپݨ دا سوب ہے۔

چغتائی صاحب دی اے تحقیق فقیر کیتے تشویش دا سوب وی ہے جو ایں معیار تے پورا لہݨ اتے ایندے سوجھلے وچ اڳوں تے ٹرݨ ہک بہوں اوکھا کم اے۔ ڈوجھی اہم ڳالھ اے جو جیہڑیاں تھولیاں بہوں تبدیلیاں مضمون نگار محسوس کیتین انہیں دا پچھوکڑ اکثر قارئین کوں معلوم نہ ہوسی جو اے تبدیلیاں کیویں آیاں تے جیہڑھا کجھ نہ تھی سکھیا یا نئیں تھی سگھدا اوندے اسباب کیا ہن؟

اساڈی یادداشت تے شعور موجب ترئے ماہی 'سرائیکی' تے 'سرائیکی ادبی مجلس' سید نذیر علی

شاہ کنیں سید دین محمد شاہ تائیں دا سفرا ے۔ ایں سفر دی سمت بارے تعین فقیر دا کم نئیں۔ البتہ ایں گالھ وچ کوئی شک نئیں جو سید دین محمد شاہ صاحب ایں ادارے دے ودھارے سانگے بھوں محنت کیتی تے اُنہیں وچ سماجی تے ثقافتی ادارے چلاوݨ دی خداداد صلاحیت وی ہے پئی۔ اتھاں چھڑا ہک رولا ہے جواے ادارہ اصل اچ 'سرائیکی ادبی مجلس' ہے تے سرائیکی ادب نال شاہ صاحب دا تعلق وی اتلا ای ہے جتلا فقیر دا باڈی بلڈنگ یا جوڈو کراٹے نال ہے۔

شاہ صاحب بھوں محنت تے محبت نال کم کریندن۔ سرائیکی زبان تے ادب دے فروغ سانگے مختلف سرکاری اداریں نال رابطہ کریندن، درخواستاں لکھدن، خط پٹھیندن، ادارے کیتے گرانٹ گھنݨ دی جد و جہد کریندن، مختلف اخباریں رسالیں تے سرکاری تے غیر سرکاری مسودیں وچوں سرائیکی بارے معلومات کٹھیاں کریندن، انہیں دیاں فائلاں بݨیندن تے انہیں فائلیں وچوں سرائیکی زبان تے ادب دے ودھارے دے خواب ڈیکھدن۔ انہیں دے کجھ خواب پورے وی تھئن تے کجھ انشاء اللہ پورے وی تھیسن۔ ایں سارے کم وچ انہیں دی خواہش نیک ہوندی اے پر انہاں دی وسیع المشرب تے ہمہ جہت شخصیت وانگوں انہیں دے کمیں دیاں وی کئی جہتاں ہن جنہیں دیاں حداں لامحدود تھی ویندین۔ ترے ماہی 'سرائیکی' دے صفحات تے انہیں دیاں کئی سوہݨیاں لکھتاں وی چھپین تے کجھ شئیں انہیں دییں فائلیں وچوں آ ڳھیاں وی چھپین جیڑھیاں ایں رسالے دے مزاج کنیں کجھ پرو بھریاں ہوسن۔ سماجی ورکر دا پلیٹ فارم تے علم و ادب دی دنیا علیحدہ علیحدہ مزاج رکھیندن۔ ہر کم دیاں اپݨیاں حداں ہن پر شاہ صاحب دی ذات اپݨیاں حداں کنیں وی باہر کم کرݨ دی صلاحیت رکھیندی ہے۔ ترائے ماہی 'سرائیکی' دا کجھ حصہ آ ڳھا وی ہے جیندی ترتیب تے تدوین دا مکمل بار سید دین محمد شاہ صاحب چیندن۔

مثال دے طور تے ایں رسالے دے ٹائیٹل دے اندروں باہروں، اگوں پچھوں جو کجھ چھپدے اوندے نال نہ اعزازی مدیر دا تعلق ہوندے نہ اونکوں چھپݨ کنیں پہلے پتہ ہوندے۔ شاہ جی ایندے کیتے پریشان رہ ویندن تے اپݨی زنبیل وچوں کوئی نہ کوئی نویں شے لبھ تے انہیں صفحیں تے چھاپی رکھدن۔ سرائیکی زبان دے سوہݨپ، ترقی تے ودھارے بارے کوئی اشتہار بݨا گھندن یا کڈاہیں کہیں تقریب وچ گڈھل سرکاری افسریں، شاعریں، ادیبیں دے آٹوگراف یا دعوتی کارڈ دا عکس چھاپ ڈیندن، کڈاہیں کوئی نقشہ یا کتابیں دی فہرست ہوندی اے یا ول کڈاہیں اپݨا فوٹو چھاپݨ دی انہیں کوں چنگاں لگدے۔ انہیں دی فرمائش ہوندی ہے جو لکھاریں دے فوٹو وی رسالے وچ

ہووݨے چاہیدن۔ بہر حال انہیں تلکنڑیں صفحیں وچ شاہ جی اپݨی مدیرانہ آزادی دا بھرپور استعمال کریندن۔ فقیر دے نال کم کرݨ دے زمانے وچ انہیں کمالِ شفقت دا مظاہرہ کریندیں ہوئیں اخباریں وچوں تراشیل کارٹون چھاپݨ دی فرمائش نیں کیتی۔ ہا 'ترے ماہی' کوں 'سہ ماہی' لکھواوݨ دی فرمائش تے انہیں دا زور رہ گئے۔

رسالے نال انہیں دی بھرپور سانجھ دیاں نشانیاں، انہیں دے مستقل سلسلے، سرائیکی وچ ترجمہ قرآن تے اردو وچ تکلف برطرف ہن جنہیں دے کمپوزنگ تے پروف دے مراحل او آپے طے کر تے چھپائی کیتے ڈیندن۔ ایندے نال نال او کڈاہیں کڈاہیں سرائیکی مضامین وی لکھدن۔ انہیں دی تحریر وچ شوخی، شرارت تے چونڈھیاں ہوندن۔ سرائیکی بہوں سوہݨی لکھ سگھدن پر موضوع دا جہان انہیں دا اپݨا اے۔ کڈاہیں کڈاہیں درخواستاں، اپیلاں یا خط دی شکل وچ وی کجھ نہ کجھ ٹوری رکھدن۔ سٹیج تے انہیں دے ہتھیں پیریں دی موومنٹ انہیں دی متحرک شخصیت دی نشاندہی کریندی ہے۔ ترے ماہی 'سرائیکی' وچوں انہیں دی متحرک شخصیت اپݨا حصہ پورا گھندی اے تاں او باقی کم اعزازی چیف ایڈیٹر تے چھوڑ ڈیندن۔ باقی مضمون کٹھے کرݨ، انہیں دے مسودے ڈیکھݨ، انہیں کوں کمپوز کراوݨ، پروف ڈیکھݨ، نقطے لواوݨ تے ول مجلس دی انتظامیہ دے حوالے کرݨ اعزازی چیف ایڈیٹر دیاں اعزازی ذمہ واریاں ہن جیڑھیاں کڈاہیں پوریاں تے کڈاہیں ادھوریاں تھیندیاں رہندن تے کڈاہیں اصلوں رہ وی ویندن۔

کجھ معاون مدیر رسالے نال ٹردے رہندن پر انہیں دی معاونت کیتے رسالہ سکدا رہ ویندے۔ خاص کر پروف تے نقطیں دے معاملے وچ کوئی ساتھ نہ نبھا سگھیا۔ اج کل ئیں محمد حیات چغتائی ہوریں دی معاونت نال رسالے کیتے کجھ معیاری مواد تے مشورے دا سہارا مل ویندے۔ پر پروف تے نقطیں کیتے حالی تیئں کوئی تسلی بخش صورت نیں بݨ سگھی۔ ول وی چنگائی دی امید نال اپݨے حصے دا کم وس جوگا ہر کوئی کریندے۔ کیوں جو کم تاں سارا رضاکارانہ بلکہ 'اعزازی' ہے۔

ایں پھیرے اساں سرائیکی نثر (کہاݨیاں / ڈرامے) دے حوالے نال کجھ چوݨ لکھتاں چھاپݨ دا وعدہ پورا کریندے پیوں تے نال نال لسانیات دے موضوع تے وی کجھ صفحات شامل ہن۔ ایں واری رسالے دے مختلف صفحیں تے دیوانِ فرید وچوں کافیں دی چوݨ شامل ہے۔

(جاوید چانڈیو ۔ اعزازی چیف ایڈیٹر)

❖

سید دین محمد شاہ

سئیں میڈے کوں آکھ

(قسط دوئم)

☆ دلشاد سئیں، چاچی ساڈی دا کیا حال اے؟

☆ شاہوا، کجھ نہ پچھ، بس۔ اتھاوی دھڑ تپائی بیٹھی اے۔

☆ کیویں؟

☆ کوئی حورا ساڈے کول کمرے وچ ذرا دیر چا لاوے، ہوں ویلے ہکل مریسی، اوکن تے مرگیوں۔ کہیں پٹ پے گیو۔ نکل باہر۔' ڈسو سئیں! کہیں حور کوں اجازت نی جو مساگ چا ملے۔ رجھولاں سب پٹوا تے رکھواڈتے نس۔ حکم اے جو خبردار کوئی اتھاں چھم چھم کر تے نہ ٹری کرے۔۔۔ یار وسینڈل جو نہ پاون ڈیہندی تھئی۔ ڈٹھا ہوے سب حوراں پھنکڑیاں جتیاں پائی ودن۔

☆ ہئیں سئیں، اے تاں تاڈھی نبری۔

☆ ڈاڈھی نہ تاں۔۔۔ بہاولپور وی ساری عمراں ایویں بے مزہ کیتی رکھس۔۔۔ تساں اساڈے کول ماڈل ٹاؤن اے والی کوٹھی تے آندے تاں ہاوے۔

☆ جیا سئیں، کئی وار۔

☆ اساں تہاڈی خاطر تواضع کریندے ہاسے، شربت پانی۔

☆ بے شک بے شک

☆ تساں اساڈی نوکرانی جیڑھی شربت، چاہ وغیرہ دی گرے چا آندی ہئی، اوکوں خور نال کڈھامیں ڈٹھا ہوسی۔

☆ گالھ کرو

☆ تیڈی چاچی اساڈے کمرے وچ ہمیشہ میلی تے کوجھی چھوکری خدمت کیتے پٹھیندی ہئی ۔ لم وہاونڑی ۔ اکھیں وچ گجیاں ۔ ہک دفعہ ہمسائی دی ستھری چھوکری آئی اساڈے گھر کہیں کم تال ۔ اساں چا اکھیا '' بھلا تھیوی ہیں چھوہر کنوں اساڈے کمرے دے شیلف تاں چھنڈ کوا چا ۔ متھے تے تیڑی پا تے اکھیوس' نہ نہ تساں سائیکل کو پچ لاونڑ ونجو' میں خود صفائی کرڈیساں ۔

☆ اتھاں بہشت وچ وی اوہا حالت اے؟

☆ املک' اساں شرموں کو شرموں کہیں حور کوں پیار چا کروں ۔ ڈیدھی بیٹھی ہوے! ہوں ویلے چھرکی کڈھوا ڈیسی ۔' او بھلا تھیوی اساں تاں آپڑیں ڈنڈ ٹیسٹ پے کریندے ہاسے ۔ اوندا حکم اے خبردار سئیں کول زیادہ دیر نہ کھڑیاں کرو ۔ کہیاں ، چوڑھا لگ ویندے ووے! ڈسو سئیں جیندے جی تھیو سے ۔۔۔

☆ ایں گالھوں اساں چنگے رہوسے ، نہ ذال اے ، تے نہ اے ٹنٹے ہن ۔

☆ شاہوا' اساں وی رستہ گول گھدے ۔ پچھو' کیوں؟

☆ فرماؤ

☆ آساں حوراں کنوں سروچ تیل گھتویندے ہیں ۔ یاں چاچی تیڈی برا تاں منیدی اے پر چپ کرتے ڈیدھی اے بیٹھی ۔ اساں وی کراڑ واکوں دھمکی ٹھیک ٹھاک ڈے چھوڑی اے ۔ سئیں میڈے کوں آکھ' اساں وی صاف صاف آکھ ڈتے جو سر وچ تیل دا رگڑا نہ لگیا' تاں اساں ولدے گنجے تھی ویسوں ۔ ہونڑ اکھیندی اے اچھا مالش کرائی رکھو' پر گنجے نہ تھوا ہے ۔

☆ واہ بھئی واہ ۔۔۔ اچھا سئیں' میں چلداں ۔ اجازتاں ۔ ول ملسوں ۔ اللہ راضی ۔

سید دین محمد شاہ

تکلف بر طرف

رواں سہ ماہی میں بعض ایسے واقعات رونما ہوئے کہ تکلف کا ان سے بر طرف ہونا ممکن ہی نہیں رہا۔ مثلاً 30 اپریل کو پاکستان کے صدر محترم جنرل پرویز مشرف کے حق میں ریفرنڈم برپا ہوا۔ اور 7 اپریل کو پاکستان کی تاریخ میں پہلی بار معیاری وقت ایک گھنٹہ آگے کر دیا گیا۔

ہماری پرویز مشرف صاحب سے بے تکلفی نہیں اس لئے صاف صاف بات کی تو بر طرف ہونے کا حق محفوظ رہے گا۔ چنانچہ فی الحال درج ذیل بے تکلفی پر گزارہ کرتے ہیں۔

ہوا یوں کہ دو بے تکلف دوست آپس میں باتیں کر رہے تھے۔ ایک نے شرارتاً دوسرے سے کہا 'فرض کرو تم جنگل میں سے گزر رہے ہو۔ ٹھیک؟ اور جنگل بھی گھنا ہے۔۔۔ پھر' پھر اچانک کہیں سے ایک خوفناک شیر جھاڑیوں میں سے نکل کر تمہارے سامنے آموجود ہوتا ہے۔ ٹھیک! اب تمہارے لئے بھاگ نکلنے کا نہ وقت ہے' نہ راستہ۔ ٹھیک!!''۔۔۔ وہ دوست بولتا گیا' دوسرا سنتا گیا۔۔۔'' پھر جناب' یوں سمجھیں کہ۔۔۔ قریب کوئی درخت ورخت بھی نہیں کہ تم اپنی جان بچانے کیلئے اوپر چڑھ سکو۔ اور مزے کی بات یہ ہے، کہ تمہیں درخت پر چڑھنا بھی نہیں آتا ہوتا! تو...... ایسی صورت میں تم کیا کرو گے؟''

دوسرے دوست نے کہا'' اس تمام صورت حال میں ...... پھر میں نے کیا کرنا ہے۔ پھر تو سب کچھ شیر کو ہی کرنا ہوگا۔ ٹھیک؟ ملک کا بادشاہ ہو یا جنگل کا بادشاہ ایک ہی بات ہے۔ تڑپنا بھی ہمیں آتا ہے، تڑپانا ...... بھی آتا ہے۔

ہائے ہئے' کیا زمانہ تھا۔ آتا ہے یاد مجھ کو گزرا ہوا زمانہ! وہ ایک بے نظیر دور تھا' 1994ء کی بات ہے۔ حکومت وقت کو عوام کا بھرپور اعتماد حاصل تھا۔ حکومت کو عوام کی

بھلائی جو سوجھی' 16 مئی کو اعلان ہوا کہ یکم جون سے ہفتہ میں دو بار تعطیل ہوا کرے گی ۔ اُن دنوں ملک میں جمعہ کے روز ہفتہ وار چھٹی ہوتی تھی ۔ اعلان کے مطابق اگر جمعہ اور ہفتہ کو اکھٹی دو چھٹیاں شروع کر دی جاتیں، جبکہ باقی دنیا میں اتوار کی چھٹی، تو اسطرح وطن عزیز باقی دنیا سے ہر ہفتہ تین روز کیلئے کٹا رہتا۔ شکر ہے کہ حکومت کے اس فیصلہ پر عملدرآمد کی نوبت نہ آئی ۔

تحفتاً، اسی روز اس فیصلے کا اعلان بھی ہوا کہ گوشت کا ناغہ ہفتہ میں صرف ایک دن ہوگا ۔ تاکہ غریب عوام جان بنائیں ان کی تندرستی میں تیز رفتاری سے اضافہ ہو اور وہ خوش رہیں ۔

اسی تاریخی تاریخ یعنی 16 مئی 1994ء کو تیسرا فیصلہ یہ ہوا کہ ماہ اپریل اور ماہ اکتوبر میں ہر سال گھڑی کی سوئیوں کو ایک گھنٹہ آگے اور پیچھے کر دیا جائے گا ۔ معلوم نہیں پھر کیوں اس پر عملدرآمد نہ ہوا ۔

مگر اب 7 اپریل 2002ء سے کو قوم کی قسمت پھر پلٹی ہے ۔ اور معیاری وقت کے مطابق گھڑی کی سوئیاں ایک گھنٹہ آگے کر دی گئی ہیں ۔ نوید یہ ہے کہ اس طرح عوام کو روشنی اور توانائی کا وقفہ زیادہ ملے گا ۔ ان کی صحت پر بہت اچھا اثر پڑے گا ۔ کارکردگی بہتر ہوتی' ملک میں خوشحالی آئے گی ۔ قوم ترقی یافتہ اور مہذب کہلائے گی ۔ مگر پاکستان تو جغرافیائی طور پر ایسے خطے میں واقع ہے جہاں پہلے ہی سارا سال وافر روشنی اور بے تحاشہ گرمی پڑتی ہے ۔ پودے، چرند پرند ضرورت سے زیادہ تمازت سے عاجز آئے ہوئے ہیں ۔ ہم نہیں سمجھتے کہ یہ کوئی دانشمندانہ فیصلہ ہے ۔ اور پھر مشرق یا مشرق بعید کے کسی ملک میں ایسا نہیں ہوتا ۔

شروع شروع کی بات ہے کہ ہم نے ایک دن 1:30 بجے ظہر کی نماز ادا کی ۔ اس روز شاید ہمیں اذان سنائی نہیں دی ہوگی ۔ بعد میں باقی کام کاج سے فارغ ہوئے تو اچانک ظہر کی اذان کی آواز...... ارے' اتنی تاخیر سے یہ کیا مولوی صاحب سو گئے تھے! گھر والوں نے کہا اذان تاخیر سے نہیں ہوئی' آپ نے نماز وقت سے پہلے پڑھ لی ہے ۔ اب کے جو 1:30 بجا ہے' وہ پہلے وقت کے 12:30 ہوتے ہیں ۔

یعنی آدھی رات بھی اب 12:00 بجے نہیں ہوگی۔ رات کو بچوں کو اگر کہیں کہ ایک بج رہا ہے، اب سوجاؤ' تو وہ یک زبان ہوکر کورس میں جواب دیتے ہیں ''نہیں جی' یہ آپ مشرف ٹائم بتا رہے' ابھی تو بارہ بجے ہیں'' چنانچہ اب ہم گھڑی کی سوئیوں پر وقت دیکھ کر ایک گھنٹہ منہا کر کے اندازہ لگاتے ہیں کہ کیا بجا ہونا چاہئے تھا۔

ہمارا یہ سہ ماہی مجلہ تاخیر سے شائع ہورہا ہے۔رنج تو ہے، مگر تعجب نہیں ہے۔ آپ اگر ایک سہ ماہی منہا کر کے پڑھیں تو یہ سراسر بروقت معلوم ہوگا۔

خیر جی! اس کا کوئی اور فائدہ ہو نہ ہو ایک بات تو کھری ہے۔ کہ ہم ایک ہی جست میں بھارت کو پیچھے چھوڑ گئے ہیں۔ وہاں جب صبح کے 6 بجا چاہتے ہیں تو ہمارے ہاں 6:30 بج چکے ہوتے ہیں۔

آپس کی بات ہے' پھر آئندہ اکتوبر میں کیا ہوگا؟ ...... کیا ہمیں گھڑی کی سوئیاں دوبارہ As yo were کرنا پڑیں گی؟ فوجی اصطلاحات اور اصلاحات ہیں دلچسپ!

محمد اسماعیل احمدانی

یادیں دے کاک محل

جامعہ عباسیہ (اسلامیہ) بہاولپور دے ہاسٹل اچ ہک شخص مہمان آن تھیا۔ کہیں طالب علم دا ثیت عزیز ہا، میں جامعہ (اسلامیہ یونیورسٹی دی پیشرو) وچ انگریزی پڑھیندا اتے ہوسٹل وچ بطور نگران (اسسٹنٹ سپرنٹنڈنٹ) دے رہندا ہم۔ او شخص دست شناسی جاݨدا ہا۔ میڈا ہتھ ڈیکھ کے آکھیس --قدرت نے تیڈا ناطہ پاݨی نال گنڈھ چھوڑیے۔ توں ہک دفعہ پاݨی دی موت کنوں وال برابر فاصلے کنوں پچھوں تے ول آئیں مگر آخر کار تیڈا انت پاݨی وچ تھیوݨے --سوچیم --یا اللہ! کیا ایں ستلج، چناب، پنجند، اباسین دی نگرانی وچ ہک دفعہ ولا 'چناں دریا' دی روایت (دا حقیقی ڈراما) دہرائی ویسی۔ اے کیو پڈ دیوتا!! پاسا کر پاسا--ٹل ونج--مگر گالھ اچ کینجھی نازو مانیت اے-- دریا موجاں--ہیرڑھ اچ بھاکل دے مزے--مولا، مولا او لمحہ کڈاں آسی--؟ خدا جاݨے اساڈی کہاݨی کوں لوک داستان بݨاوݨ سانگے (Legend) کوئی چنگا شاعر، ادیب، کہاݨی کار، لکھاری، لباری، پھپھاڑی یا داستان گو وی ہووے یا نہ؟ اتے ایں رومان زدہ داستان وچ بیٹ، میھیں دے گھن، پکا کچا گھڑا، ران دا گوشت، لہراں، ہک بئے کوں سڈ--اتے سیڑھ اچ بھاکل دے مزے-- والے نظارے وی شامل کیتے ویسن یا نہ--ناٹک ڈرامہ اتے فلم وی بݨسی یا نہ--ول او ہٹ Hit تھیسی کہ فلاپ--یکتارے تے گلی گلی وچ فقیریا لوک چمٹے نال.....اندر دے رمز شناس سڈ مار آکھئے جھل، سجݨ!! آوارہ سوچیں اتے ترسے تمنائیں دے مشکی گھوڑے دیاں واگاں جھل-- ہوئے مر کے ہم جو رسوا۔ ہوئے کیوں نہ غرقِ دریا وغیرہ وغیرہ--میڈی اوں ڈینہہ دی ڈائری وی پڑھدے جلو--!!

۲۴-اپریل ۱۹۵۴ء

ہوسٹل جامعہ عباسیہ (بالمقابل شاہی توشہ خانہ)

.....دست شناس کوئی خدا دا پتر اے جو اوندی ہر گالھ صحیح نکلے او خدا دے گجھ اچ، اوندے رازیں وچ، جھات نہیں پا سگھدا--مستقبل دی اونکوں کیڑھی خبر اے--؟؟ اے تاں ریاضی دی شاخ کیلکولس Calculus دے اصولِ امکاناتِ غالب (Laws Of Probabilities) دا مسلمہ اصول اے

کہ ہر قیاس، تکا، گپ، گزپ، آپݨے وچ پچ دی موجودگی دا پنجاہ فیصد امکان رکھدے۔ تھوں ایں دست شناس دی میڈے ماضی بارے ڈسائے ہوئے پانی والے تجربہ دی گالھ درست ہئی۔ البتہ اے منّا پوسی کہ اوں کہیں نہ کہیں ولیکھے کنوں میڈے ماضی وچ جھاتی ضرور پا گھدی اے کہ میں پانی دی موت نال آپݨے بلپݨ دے زمانے ہک باھیا ڑورا ندکر چکاں اتے کھٹ آیاں (-- ویسے تاں بھاہ وچوں اتے مینہہ وانگر وسدیں کلاشنکوف دییں گولییں وچوں وی صحیح سالم نکل آیاں) پانی والی موت دے بیریں دا کھسکار اتیں سُنیا ہم -- کہ میں پنج سالاں دی عمر اچ گھر دے پاسے والی کسی (ندیا-آب جو) وِچ لُڑھ گیا ہم اتے وڈی کوشش ترلے اتے بُول پھول دے بعد کڈھ گھدا گیا ہم۔ مگر اے تاں جنیں دی روایت اے -- میڈا ذاتی مشاہدہ -- ایں سارے واقعہ دے بعد مادی جھولی وچ اکھ کھولیم تہ اوندے اکھیں کنوں وہندے نیر نگال دی 'آبجُو' ہئی۔ جنیں موت دی چھل دی چڑھدی وِیرکوں ٹھل گھدا ہا -- !! -- سچیند اس کہ اہا جیکر پانی والی کسی (ندیا) میڈے دریائے ہستی کوں نیستی دے سمندر یا بحرِ ابدیت اچ ونج رلاوے ہا تہ ایں کائنات اچ امکانات دے پیچیدہ سلسلے دی کیڑھی اتے کتویں کڑی ترٹ پئی ہووے ہا اتے فطرت کُلِ ہستی دی کیویں ازسرِ نو حنا بندی کیتی ہووے ہا.........؛

مگر اے گالھ یقینی اے کہ اگر اے المیہ یا طربیہ -- اتھی گزرے ہا تہ نہ تساں اے کتاب پڑھݨ دی زحمت وچوں لنگھیے ہووہا اتے نہ میں خودنوشت دی اے آپݨی صلیب چاتی ہووے ہا -- لیکن جامعہ عباسیہ کوں اسلامیہ یونیورسٹی بݨنا ہا۔ سو بݨی -- ایندے وچ شعبہ سرائیکی کھلݨاں ہا -- سو کھلیا کہ اے وقت دی ٹور دا اجتماعی تقاضا ہا -- سو ہرصورت پورا تھیوݨاں ہا البتہ' پیت دے پندھ' دی بجائے کوئی بیا سفر نامہ اتے 'چھولیاں' دی بجائے کوئی بیا ناول پڑھایا تے پڑھیا ونج رہیا ہووے ہا -- لیکن ایندے نال وہندے وگدے وقت دے پندھ دے دریا دییں چھولییں وچ کوئی فرق نئیں پوندا --؟ باقی رہ گئی گالھ -- پانی وچ انت تھیوݨ دی -- تہ سئیں کائنات دے والی -- پانی کوں حیات - زندگی آکھئے - اَلْمَاءُ حَيٌ'' ول پانی نال انت تاں انت نہ تھیا -- حیات جاودانی تھئی -- !!

❖

رانجھݨ جوگی آیم ویڑھے	سرڑ نے مَردے کھیڑے بھیڑنے
ہݨ وت سانوں کون نکھیڑے	پل پل پانہہ سرانہی ہے
تھیا فرید سہاگ سوایا	مولا جھوک نوں آن وسایا
رانجھݨ میڈا میں گھر آیا	جیں کارݨ دل ماندی ہے

موئن جو دڑو

اوجیڑھے ویلے موئیں دے ٹبے پہنچا تاں ڈوپہر ڈھلدے پئے ہن۔ اوں کوں ٹبہ پار کرتے اوں اُنڈ مُنڈ جنڈ کنوں پہنچݨا ہا جیندے بارے اوں کوں پتہ لگے جو کوئی پکھی اوندے اُتے رات کوں آ بہندے اوندا آپݨا تجربہ ڈسیندا ہا جو یقیناً باز دے خاندان دا کوئی پکھی تھی سگھدے۔ باز پکڑݨ دا موسم گزردا ویندا ہا تے ہݨ تائیں اونکوں کوئی چھوٹا موٹا پکھی وی ہتھ نہ لگا جیندے نال لائسنس فیس دے پیسے وی نکل آندے۔ ڈو ڈینہہ پہلے اونکوں ہک آجڑی کنوں پتہ لگا جو موئیں دے ٹبے کنوں جیڑھی وڈی ڈاہر پئی اے اتھاں ہک بھگا جنڈ کھڑے تے اوندے اتیں ہک پکھی آ بہندے۔ اونکوں شام ڈھلݨ توں پہلے اوں جنڈ تائیں پجݨا ہا تاں جو اوں باز دے لاہݨ توں پہلے گاری اڈ گھنے تے ہݨ موئیں دا ٹبہ ٹپ کے اوں جاہ تے پجݨ کیتے اوں ٹبے کوں سدھا پار کرݨ دا خطرہ نہ گھدا تے ٹبے دی کنی نال ٹرݨ پئے گیا۔ کیوں جو ترے میل لمبے تے ہک میل چوڑے ٹبے کوں پار کرݨ اتنا آسان نہ ہا تے نال ڈینہہ لاہݨ دا ڈر وی ہا۔ او ایں پاسے پہلے کڈاہیں نہ آیا ہا پر اونکوں بَنی دے سنجے بردا بھوں تجربہ ہا۔ ایں سال تاں اُکا بارش نہ تھئی ایں واسطے رستے اچ اونکوں بندہ کوئی نظر نہ آیا۔ رستے اچ ہک جاہ تے اونکوں آجڑی ملئے جنہیں کنوں اوں موئیں دے ٹبے دا رستہ پچھیا۔ ہک ڈو وستیاں وی رستے اچ آیاں پر اتھاں کہیں آدم زاد دا پیرا کھرا نہ ملیا۔ اوں وی پوری شکاری زندگی اچ بَنی تے اتنی گریہہ تے خشک سالی پہلی دفعہ ڈٹھی۔ بَنی دیاں وستیاں ہمیشہ کنوں اینویں آندیاں پین جے وسو یا تھی گیا تاں وسوں تھی پئی لوک لڈ تے بَنی تے آ گئے نا تاں اِتھائیں رہ گئے جتھاں انہیں مستقل روٹی پاݨی دے مسائل بݨائے ہوئن۔ اگیں اینویں کڈاہیں نہ تھیا ہا جو پوری وستی اچ کوئی بندہ نہ ہووے ہک ادھ بندہ تاں ہر وستی اچ رہندا پیا ہوندے۔ اج تاں اونکوں سارے سفر اچ اوہے ڈو آجڑی ملئے او کنی نال ٹردے ہوئیں سچیندا ویندا ہووے جو ایں ٹبے دے بارے لوکیں اچ جیڑھے قصے مشہور اِن او ٹبے کوں ڈیکھ تے سچ لگݨ پئے گئے۔ آہدن ایں ٹبے دے ہیٹھ ہک وستی آئی پئی اے۔ ہک رات وڈی زور دی اندھاری آئی تاں ٹبہ ٹر تے وستی دے اُتوں آ پیا تے وستی ریت اچ پور تھی گئی۔ کئی دفعہ لوکیں اتھاں

دول وجدے سنڑیے۔ کئی پند هیڑ وپے تے بھا پلدی ڈیکھ چکین۔ اوں پہاں وی کئی باریاں جاہیں کوں ڈٹھا وی ہا تے انہیں بارے قصے وی سنڑیے پر اونکوں اولوکیں دا وہم سمجھدا ہا کیوں جو اونکوں وی ایں علاقے اچ رلدیں ہوئیں ہک مدت تھی گئی اے۔ اپنْی اتنی لمبی شکاری زندگی اچ اوں کئی ڈراکلیاں جاہیں تے کالھیاں راتیں گزاریاں ہوئیاں ہن اونکوں تاں کڈاہیں ڈکھالی نہ تھئی ہئی۔ راتیں کوں کریہہ، بوئیاں، لانْے کئی قسم دیاں شکلاں بنائی کھڑے ہوندن، کئی دفعہ ہلدے چلدے تے ٹردے نظر اندن جیڑھے نیڑے ونجو تاں کوئی چال یا اک دا بوٹا کھڑا ہوندے۔ ایں توں علاوہ وی رات دے کئی فریب ان جنہاں نال راتیں کوں ٹرنْ آلیں دا واہ پوندے۔ انہیں ساریں گالھیں دے باوجود اوں اینجھاں مبہ پہلے کوئے نہ ڈٹھا۔ اِے تاں لگدا ہا جیویں پچھادھی پہاڑیں توں کوئی پہاڑی ترٹ تے میدان اچ آ پئی ہووے۔ لمبائی چوڑائی توں علاوہ اوندی اُچائی وی عام ٹبے کنوں بہوں زیادہ ہئی۔ شاید اُنہدی ہیبت کوں ڈیکھ تے لوکیں ایندے بارے قصے مشہور کر ڈتن، اوں سوچیا۔ ویسے ٹبے ٹرنْ دی گالھ تاں ٹھیک اے۔ ریت ہمیشہ آہستہ آہستہ اپنْی جاہ چھڑیندی رہ ویندی اے تے ٹبے کھسکدے رہ ویندن۔ بھل اتنا وڈا ٹبہ ہکی رات ٹر تے کہیں وستی تے آپوے اے گالھ آسانی نال نہیں منی ونج سگدی۔
بہر حال کوئی نہ کوئی گالھ تاں ہوسی جو اینکوں موئیں دا ٹبہ آہدن۔ اوں اپنْے دل اچ سوچیا۔ ایہے گالھیں سچیند اجیڑھے ڈواڈھائی میل دا وَلا مارتے او ٹبے دے ڈوجھے پاسو پچا تاں پڑدی دیگر ہئی تے پچادھی روہیں دے پچھاویں میدان دو وگھر دے پئے ہن۔ ٹبے دے ڈوجھے پاسو جے تائیں نظر ویندی ہئی چٹیل میدان ہا جینکوں مقامی لوک ڈگرا آہدن تے ساری بنی ایہو جئیں ڈگریں تے ٹبیں دا ناں ہے۔
ٹبے کنوں ترے چار فرلانگ دے فاصلے تے اونکوں او درخت نظر آ گیا تے اوں پاسے ٹر پیا۔ درخت دے نیڑے ونج تے اوں ڈٹھا جو درخت کوں سکیے ہوئیں وی بہوں زمانہ گزر گیا ہا۔ منڈھ کنوں اندازہ تھیندا ہا جو کہیں زمانے وڈا درخت ہوسی۔ ہنْ بس منڈھ کھڑا ہا۔ منڈھ دے نال تازہ وٹھوں ڈیکھ کے او سمجھ گیا جو پکھی دا حالی تائیں ایہو ٹانواں ہے تے پکھی وی اونکوں قیمتی لگا۔ او جلدی نال درخت تے چڑھ گیا جو ڈینہہ لاہنْ تو پہلے او گاری اڈتے ایں جاہ توں ہٹ ونجنْ چاہندا ہا۔ درخت تے چڑھ تے چارے پاسے دید بھنوائی اونکوں ٹبے تے ہک بندہ اپنْے پاسے لہندا نظر آیا۔ اوا پنْا کم مُکا تے تلے لتھا تاں او ہو بندہ بیٹھ کھڑا ہوے۔ اونکوں حیرانی ضرور تھئی پر اے گالھ اوندے کیتے نویں نہ ہئی۔ نیڑے دی کہیں وستی دا ہوسی اوں سوچیا۔ اجاں ڈینہہ وی نہ لتھا ہا۔ او اوں کنوں پچھنْ آلا ہا جو او پہلے الا پیا۔
'اساں اتھاہوں دے راہنْ آلے ہیں'

'اچھا! ....' او ہیں آلے پاسے ٹرپیا۔ او بندہ وی اوندے پچھو پچھوٹرن پئے گیا۔
اتھاں راہݨ دی ہِیں تاں کوئی صورت کائنی۔ شکار دے موسم اچ اتھاں لوک ایں گالھ دی تاڑ رکھیندن۔ کوئی نہ کوئی شکاری آیا ای راہندے کیوں جو ایں علاقے اچ شکار بہوں زیادہ ہے۔
'اج رات ٹبے دی وٹ نال گزارنی چاہیدی اے' رات کوں لُری کنوں بچݨ کیتے ایہا گالھ اونکوں مناسب لگی۔ اوں ٹبے دی وٹ نال اپݨا سامان رکھیا تے ٹبے دا جائزہ گھنݨ کیتے او ٹبے تے چڑھ گیا۔ اجاں او ڈو چار قدم چڑھیا ہوسی جو او گوڈیں تائیں ریت وچ کُھب گیا۔ ریت بہوں بھنبڑی ہئی تے او جتنا زور لیندا ہا اتنا ریت اچ کھپدا ویندا ہا۔ ہݨ پچھی تے ولݨ کیتے وی اونکوں ریت وچوں پیر کڈھݨ ضروری ہن۔ چنگیں بھلی مصیبت اچ پئے گیا۔ 'پتہ نئیں اے بندہ کیویں لنگھے؟' اوں دل وچ سوچیا۔ شاید اینکوں پتہ ہوسی جو کڈو لنگھݨے۔ 'بہہ کے پیریں کنوں ریت ہٹا' اوں بندے اونکوں مشورہ ڈِتا۔ خیر او ریت تے بہہ تے کھبے ہوئے پیریں کنوں ریت ہٹاوݨ لگا۔ ول بہوں مشکل نال اوں ریت ہٹائی تے زور لاتے ریت کنوں نکل آیا۔ اتنے تائیں سجھ لہہ چکا ہا۔ اوں اپݨا سفری بسترہ وچھاتے اوندے اتیں کھاوݨ پیوݨ دا سامان کڈھیا تے روٹی کھاوݨ شروع کیتی نال آلے بندے کوں صلاح ماری پر اوں آکھیا جو اوں روٹی نئیں کھاوݨی۔ اوں بندے نال زیادہ گالھ نہ کیتی۔ اونکوں پتہ ہا جو اجھیں لوک شکاری نال ڈو چار روپے دی لالچ کیتے ٹرپوندن تے اوندا چھوٹا موٹا کم وی کرڈیندے رہ ویندن۔
'اے وستی آلی گالھ کیویں اے؟' اوں وقت گزاری واسطے نال آلے بندے کنوں پچھیا۔
'اوں رات وستی اچ شادی ہئی' اوں بغیر کہیں ڈِنگ ول دے قصہ شروع کرڈِتا۔ دولت خان پتی دار دی دھی دا مقدوم خیرو ڈِے دے پتر نال پرنا ہا۔ بہوں مخلوق کانڈھی ہئی۔ وستی دے اُبھے پاسے آلے میدان اچ ساری کانڈھ کٹھی ہئی۔ پھنڈراں کسدیاں پیاں ہن کانڈھ دی روٹی کیتے دیگاں وی اینہہ میدان اچ چڑھدیاں پیاں ہن جاہ جاہ تے بھاہ دے مچ بلدے پئے ہائن لوک ٹولیں اچ مچ بال تے بیٹھے ہن۔ کتھاہیں کتھاہیں جھمر دے پڑ وی ہائن تے گاون شاوݨ دیاں چوکیاں تے نوجوانیں دے ٹری تماشے دی لگے پئے ہن۔ ہک جاہ تے گسنٹی دا پڑ وی لگا پیا ہا۔ میں اتھاہیں کھڑا ہم تے بکھو خان دا پتر رمضان میکوں لبھدا ہویا آیا تے ہک پاسے گھن گیا جو تیڈے نال ہک ضروری کم اے۔ خیر میں اوندے نال ٹرپیم۔ او میکوں ایں ٹبے نال گھن گیا اُتھاں کجھ بئے گھبرو وی کھڑے ہوون۔ اوں ویلھے ٹبہ وستی کنوں بہوں فاصلے تے ہا پیا۔ رات دا ایہو ویلھا ہوسی اجاں چندر نہی ابھریا تے اندھارے

وچ بندیں کوں سنجانݨ دی کوشش کیتی تاں ہک بندہ سنجاݨوں لگا۔ او پتی دار دولت خان دا بھتر یجا ہا۔ انہیں بندیں دے نال گھوڑے وی ہن۔ دولت خان دا بھتر یجا تھولا جیہاں اگوں تے ٹر تے میڈے نیڑے آیا تے آکھݨ لگا 'توں ساڈا ہک کم کر توں اپݨی زال کوں شادی آلے گھر بھیج کے کنوار کوں میڈا سنیہا بھجوا جو مزار خان ٹبے دے پچھوں تیڈا انتظار کریندا کھڑے۔ بس اتنا سنیہا توں میڈا اپڑا ڈے.....'

میکوں مزار خان دی نیت ٹھیک نہ لگی۔ اساں کی لوک انہیں وڈے لوکیں دے نمک کھاذے ہوئن میں اے سنیہا کیوں پڄیندا، بس اتھو ہاں کر کے میں واپس آ گیا تے دل اچ اے فیصلہ کیتا جو بھانویں کجھ تھیوے میں اے سنیہا نہیں پڄاوݨا۔

میں وستی دو ول آیا۔ وستی اچ کانڈھ کوں روٹی ونڈیندی پئی ہئی۔ میں ٹردا ٹردا ہک مچ دے نیڑے گیا تاں اتھاں بھنگ پیویندی پئی ہئی اتھاں سارے کٹھے ہن میں وی پیالی لاوݨ کیتے بہہ گیا۔ پیالی تے جیڑھے پاسے مٹھڑے آلیاں دی جھمر لگی پئی ہئی میں اوں پاسے ٹر پیا۔ ہن چندر چنگی طرح نکا آیا ہا تے میدان اچ چاندنی لہہ چکی ہئی۔ جھمر وی وڈے زور دی لگی پئی ہئی تے نال مچ وی بلدا پیا ہا۔ میکوں تھولا تھولا پالا وی لگݨ پئے گیا تے میں مچ دے نیڑے بہہ تے جھمر ڈیکھݨ پئے گیا۔ اُبھی وستی دے پراہیں جھومریں کوں ایویں نچوایا جو ڈاڈھی چس آ گئی۔ میکوں بھنگ دا اثر وی تھیوݨ پئے گیا تے میں اتھاہیں بھا دے نیڑے لیٹ گیم۔ بھنگ ایڈی چڑھ گئی جو میکوں روٹی دا ہوش وی نہ رہیا۔ نندر وچ میکوں اپݨا ساہ تنب تھیندا لگا۔ میڈی اکھ کھلی تاں وڈے زور دی اندھاری گھلی ہوئی ہئی تے میں ادھا ریت وچ پورتیج چکا ہم۔ میں لکھ زور لاتے اٹھݨ دی کوشش کیتی پر بھنگ میکوں بے وس کیتا ہویا ہا تے ول میکوں نندر آوݨ پئے گئی 'سنڈے وے' اوں شکاری دو توجہ کیتی۔ شکاری آخری گالھیں نندر سچا ک حالت اچ سݨیاں سارے ڈینہہ دا تھکا ہویا ہا۔

جیڑھلے اوندی نندر اکھڑی تاں کانا ڈینہہ دا آیا ہویا ہا۔ اوندے نال ای او ہے ڈو چھوہر بھیڈاں چریندے اوندے نال کھڑے ہائن جنہاں کوں اوں کل اجڑ چریندا ڈٹھا ہا۔ رات آلے آدمی دا کوئی ناں نشان کائے نہ ہا آجڑی چھوہریں کوں ڈیکھ تے انہیں کنوں پچھیا جو 'اے وستی پورتیج ونجݨ دے قصے دا تہاکوں پتہ اے؟'

بہوں پرانی گالھ اے۔ ساکوں تاں کوڑ لگدی اے۔ اے آہدے ہوئے او اپݨے اجڑ آلے پاسے ٹر پئے۔

❖

ابنارمل

بَل وٹہ چوکی نال نال باڈر دیاں بیاں چوکیاں اچ مرکزی حیثیت رکھیندی اے۔ بجنوٹ توں رینال، رُکن پور تئیں روہی دا ایہہ حصہ اُچے اُچے ٹبیاں نال لیٹے ڈہراں اگوں ...... ہرناں دی محدود چراگاہ آن بچی اے۔

جیویں روہی توں بارش رُسدی ویندی اے اونویں اونویں اے نمانٹے وی گھٹد ے ویندن، راتیں ڈہراں وچ لاہندیاں انہاں دیاں چوکڑیاں اونویں نئیں رہ گیاں۔ تریہہ چالہی ورھے پہلوں گالھ اینویں ناہی۔ جیویں لوک ڈسیندے، کل تئیں چک در چک وسوں دے نیڑے نیڑے ایہہ کُمکاں چرنڑ آن نکلدے ہن۔

'اوں تار دے پاروں تاں اجاں محفوظ اے'

'اوہ کھاندے جو نہیں'

'ہرنڑ شو دا نکھڑدا اَپئے'

گالھیں گالھیں وچ فیضی میاں آپنڑے وائلڈ لائف لینڈ کروزر کوں بل وٹہ چوکی دے گیٹ اگوں آن روکیا جیندے وچ اجنبی توں علاوہ اوہ پنج ہن۔

'آؤ...... ذرا روہی داخلے دا میسج کنفرم کرائی جلوں'

میاں جی گڈی دا دروازہ کھلیندیں آکھیا:

'میڈا خیال اے، کرنل صاحب وائرلیس کروا ڈتی ہوسی ...... پر ڈیزرٹ رینجرز دا انچارج ڈی ایس پی رانڑا کمال انتہائی ابنارمل بندہ اے، آپنڑی بے ربط گفتگو اچ اُبھے دا لما تے لمے دا اُبھا لائی رہندے۔ تساں سارے اوکوں مل تے خوش تھیسو'

"He is really a Euphoric" ہک تاں ہرنڑ بہوں گھٹ گئے۔ ڈوجھا ایں خبطی شکاری دی چس پچھا ڈتی اے۔ بیا تاں بیا وائلڈ لائف دا محکمہ وی بیگ صاحب ایں کنوں ڈردے۔ پچھلے ڈینہاں خود ایندے افسراں کوں بدھ پلہائس ...... اُتاں تئیں فون کھڑکن تاں کتھائیں ونج جند چھٹی اے ...... ' ایہہ گالھیں

کریندے اوہ چوکی دے کچے کمریاں دوڑ پئے ۔فیضی میاں بلاشبہ بہوں چنگی ڈرائیو کریندن تے بہوں ساریاں ڈیزرٹ ریلیاں دے ونروی ہن ۔وڈے وڈے موٹے ٹائراں نال ایں کروزر تے انہاں اج ڈیہہ نہیں ڈراور توں بجنوٹ تائیں ڈرائیونگ دالمبا مزہ گھدا ہئی ۔ہک سوٹاہ دیہہ دی سپیڈ نال جیویں آکھو کیمپر لیہاں تے تر داویندا ہووے ۔چٹے چٹے بدلاں نال دور دور تئیں روہی جیویں ایں کروزر دے چودھار پَرا بدھی آندی ہئی ...... بے انتہا!

ویلکم سر...... لال بجری دے ایں قالین دے آخر اِچ ،جیہڑا چٹے چونے نال لیکیا ہویا ہا، ڈی ایس پی کمال انہاں داسواگت کیتا ۔

ہِندیں سیت ای ڈی ایس پی کمال جیویں اوں عینک آلے مرجیوڑے کوں تک گھدا جیندا نال انہاں ساریاں اچوں کوئی وی نہی جاݨدا ۔پراوہ انہاں دے نال نال اینویں رہندا ہا جیویں انہاں داہمزاد ہووے ۔ول آپ ای کھل کے آکھݨ لگیا، ’تسی میٖنوں اجنبی لگدے او‘ بغیر کہیں تعارف دے تھوڑی دیر بعد ولا الانا ۔

’بولدے وی گھٹ او‘

’نہیں صاحب ایہہ مُردہ کفن پاڑ کے الیندے‘

بیگ صاحب مذاق کیتا تاں پورا کمرہ جیویں کھل نال بھر تج گیا ۔اوہ سارے بہوں ڈیہناں بعد ہک ڈوجھے داڈر دور کرݨ کیتے کھلے ہائن ۔اُچی اُچی ایں بے مہابا کھل پچھوں شاید اوں کوئی بد نظمی محسوس کیتی یا کلہا رہندیں رہندیں اتنی کھل داعادی نہی رہیا ۔یک لخت ڈی ایس پی رانا کمال دی آواز اینویں اُبھری جیویں گھنٹی وجدی اے:

’سن تری ......ری ......ری‘

ایندے نال ای اوہ سارے دے سارے یک دم چپ تھی گئے جیویں شکرا پھر گیا ہووے ۔

’یس سر‘

ہک سپاہی اندر روڑ کے سلیوٹ ماریا

’چائے لاؤ‘ مختصر اردو وِچ اوہ تھوڑا انہا تھی الایا ۔اوکوں آپ ای آپݨے وچوں کتھائیں ایہہ احساس تھی گیا ہا جو شاید اوں کوئی بد تمیزی کیتی اے ۔

’نہیں نہیں تسی ہسدے رہو ......ہسدے رہو‘ اِتھاں ناں نہیں ہوندا بس حکم ہندے ،ڈسپلن ہوندے میں پہلے اودھر تھر وِچ ساں ، اُتھوں دے لوک وی بڑے نماݨے ہین ، بالکل اینہاں چولستانیاں

طرحاں'

رانا کمال رلی ملی سرائیکی پنجابی وچ بنا کہیں ڈ چک دے آپݨی گالھ جاری رکھی، تھوڑی دیر چپ تھیا تاں فیضی میاں وچوں پچھ گھدا

'کمال صاحب، وائرلیس مل گئی سی کرنل صاحب دی؟'

'آہو ..... اوں رجسٹر پھلیندیں بے دلی نال ولداڈ تا جیویں اوکوں ایہہ مداخلت بری لگی ہووے وت آپݨے مونہہ سرا اوٹ پے گیا، 'ایہہ روہی وی تہاڈی اے'

'ایہہ ہرݨ وی تہاڈے اولادنیں میاں جی' 'کرنل صاحب بھلے کیہ آکھیا ہوسی ..... بڈھا کھوسٹ ریٹائر ای نہیں ہوندا' ایہہ گالھ اوں اتنے اعتماد نال کیتی جیویں کرنل صاحب اوندا قریبی دوست رہیا ہووے۔

'پچھلے دورے تے آئے سن میں اونہاں نوں آپݨے ہتھ نال آلو دے چپس کھوائے پر خوش نہیں سن ہوئے۔'

'چپس کھا کے متی کہیں خوش تھیوݨا ہا۔'

بیگ صاحب ہولے جیہیں زبان چولی، پر اوہ بے خطر الیندا رہیا، وائلڈ لائف دی لائف دشمن دعوت اجے تیکرانہاں نوں نہیں سی بھلی۔ میاں جی تُسی وی تاں اتھے سی ..... بار بار کرنل صاحب اوس دعوت دا ذکر کردے رہے سو طرحاں دے پکوان، ہرن، نیل گاں، تلور، تتر، بھڑ سمجھو ساری روہی ذبح ہوئی پئی سی۔'

'ایہہ شاعری دی گل نہیں متاں سمجھو، شادی سی اتھے بجنوٹ' تے نال ای اوہ کھل پیا۔

'تسی وی تاں شادی تے آئے او..... ہے نا میاں جی؟'

'میاں جی توں علاوہ تُسی ساریاں نال میری پہلی ملاقات اے پر ایس ڈبل کراس نوں میں چنگی طرحاں جاݨداں' اشارے نال، اندھاری چُنڈ وِچ اوہ ڈروخان آلے پاسے مخاطب تھیا جیہڑا کافی دیر توں لُکݨ دی کوشش اِچ مبتلا بیٹھا ہا۔ اُتے جیکوں میاں صاحب ڈرا ورتوں بجنوٹ آندیں کھیر سردے ٹوبھے توں کروزر وچ نال بلہا گھدا ہا تے ایہہ روہی دا چپہ چپہ جاݨدا ہا۔ ناں دا تاں پتہ نہیں پر سارے ایکوں سارا رستہ 'ڈروخان' آہدے رہے۔ جھٹ جنب کے ڈی ایس پی ولا اُبریا، 'اَدھے ہرن روہی دے ایس مردود مار مکائے نیں۔' اجنبی سمیت ساریاں اوکوں ہک دفعہ ولا غور نال ڈٹھا۔ جتنی دیر میاں صاحب کھیر سرآلے ٹوبھے تے رُکے رہے اوہ مسلسل روہیلیاں نال الیندا رہیا ہا ..... 'ٹائر تاں ڈیکھو ایندے!' آپݨیاں اُولھیاں باہیں کھول کے جیویں اوں اوں ٹائراں کوں تھپہ مار کے' ہوں

ہوں' کیتی ۔ 'پورا جہاز اے، نہیں نہیں اسمان توں لتھا چتار تھا اے کوئی ......بس ایہہ بادشاہواں کول ہوندن ۔ جیون شالا ساڈے بادشاہ!' تاں فیضی میاں اوکوں اُنگل دے اشارے نال چُپ کرا ڈتا ہا ۔

'ایہنوں روہی دا پتہ نہیں سی لگنا چاہیدا' فیضی میاں گالھ بدلݨ کیتے اجنبی نال ہمکلام تھئے ۔
'کمال صاحب چنگے شاعر وی نیں تُساں وی سݨیے شاعری کریندے او؟' ایندے نال ای اوہ شاعری آلے پاسے رِڑھ پیا، پتہ نہیں کتھوں کتھوں ٹوٹیاں پُرزیاں اِچوں اوں آپݨی ہک نظم کڈھ سُݨائی ۔
ایہہ پتہ نہیں میںنوں اک ماہیا اے جاں نظم اے نکے ہک ولوں ۔ تُسی سمجھدے او ناں ہک کیہہ ہوندے؟'

جی ہا...... جی ہا...... ہک سارے کاف کھڑا کر کے یک زبان تھی الانے، جیویں جان پئے چھڑواوݨ چاہندے ہوون ۔ 'اوس میںنوں اک پتر لکھیا ہے، میرے بچے بھی میںنوں لکھدے رہندے نیں' ول سو جاہیں تے ہتھ مار کے آپݨے کھیسے وچوں اوں گھسے گھسے شیشیاں والی ہک عینک، جیندے فریم دا عمومی رنگ کالا ہوندے پر ایہہ براؤن ہانک تے چڑھائی اَتے رُک رُک کے پڑھݨ لگ پیا ۔

'بابو
اسی نکھڑن لگے آں
سانوں ساڈا متھا چُم کے
وِدیا کر'
اگے پتہ نہیں کجھ ہور وی سی

انہاں ڈونگھیاں لائناں پچھوں نظم دا اصل تاثر ایہو ہا باقی دے وزن اوزان توں بے نیاز اوں بیاں وی کجھ نظماں سݨائیاں تے نال ای عینک دے شیشے اُتوں ڈیکھ کے آکھئیس، 'کرنل صاحب وی سݨی سی' ہس کے آہدے سݨ بڈھیا......توں اجے ریٹائر کیوں نہیں ہوندا؟ میں وی ہس کے جواب دتا، "I am here to save my dear deers" اوں اپݨے انگریزی دے ایں مکمل جملے وچ 'ڈیر' دے استعمال تے داد طلب نظراں نال اجنبی دو ڈٹھا دت آپݨی کمزور کھاڈی آپݨی سُکی چھاتی نال لا کے ڈاڑھی تے ہتھ پھیر کے آکھئیس، "I know English"

'ایہناں پکھیاں پرندیاں نوں، ہرناں نوں ودھنا چاہیدے اے ساڈے توں دور جا رہے نیں جتھوں دل کے پچھاں نہیں پرتنا' اوہ مسلسل آپݨی بظاہر بے ربطی وچ جیہڑی وچوں وچوں کتھائیں انتہائی گہرے ربط اچ ہئی وت ہرݨاں آلے پاسے ڈھل پیا ۔ اجنبی اوندے کمرے وچ لگے فوٹو ڈیہدا رہیا ۔

ہک فریم وچ کیا ہوندا ہے جو ہک پاڑا اے جیکوں مونے تازے کتے ای کتے بھنبھوڑی پئن تاں پہلی دفعہ بلا کہیں جھجک دے اوہ رانا کمال نال مخاطب تھیا، 'تساں فوج اچ کیوں آ گئے او؟'

"Good question"

'جوانی اچ میرا تاء وی بالکل تیرے وانگوں سی!' اوں خوش تھی کے اجنبی کوں آ پنیاں اکھیں وچ بھر کے ڈٹھا۔ مونے مونے چنیاں آنیاں نال سُر سے بھریاں اکھیں، جیویں کوئی ہرنی بھل کے اوندے ماہ تے پھوڑ گئی ہووے۔

'میں کنڈیاں نال پیار کرداں' اجنبی دے سدھے سوال اگوں بظاہراِیں بے تُکے جواب تے سارے کھل پئے

'مینوں لگدے جیوں اتھے میں ہرناں نوں بچاون آیا ہواں'

'میں اک فوجی آں پر میرا کوئی دشمن نہیں'

'سوائے اوس دے جیہڑا ہرناں نوں ماردا اے'

'کیوں میاں جی؟'

'واقعی ...... واقعی نوڈاؤٹ!'

ہݨ سارے رکوا ہیں ایں بور ماحول دے باہروں آونڑ پئے چاہندے ہن پر اوہ چُپ نہ تھیا الیندا رہیا ...... الیندا رہیا......

'میرا میٹرک دا استاد کہندا سی کمالیا توں تقریر اچھی کرلیندیں۔'

'میں کوئی مُلاں تاں نہیں'

ہک واری وت اوں اجنبی کوں ڈیکھ کے دہرایا

'تُسی مینوں ہور لگدے او'

اجنبی اوندے نال الاونڑ دا اُرکیتا پر بیگ اوکوں ارک مار کے روکیا جو تھاں چُپ ای بھلی اے تے نال ای ہولے جیہاں گُر کیا، بھینڑ پاڑا ...... اینڈی تاں شکل وی تیڈے نال حیران گن حد تائیں ملدی ہے ...... صرف ڈاڑھی دا فرق لگدے۔'

'اچھا سائیں اجازت گھنسوں۔' میاں جی اٹھے تاں نال ای سارے اٹھی پئے۔

'مینوں پتہ اے ...... تُسی بجنوٹ شادی تے آئے او'

'اِتھے گاونڑ والے وی ہوسن۔ مینوں گاونڑ بُہت چنگا لگدے'

'شراب اک دفعہ میں وی پیتی سی'
جیویں وچوں اوکوں ایہہ یقین ہووے جو ایہہ سارے وی پیندے ہوسن ۔
'باپو ... آپ کنڈھدا ای'
'بے بے نوں ماردا سی مینوں یاد ہے پر ماس نہیں سی کھاندا ۔ میں وی نہیں کھاندا حالانکہ پردادے توں ای مسلمان آں ۔ میرے باپ داناں کبیر سی ۔'
'بھگت کبیر نہیں !! اوہ کھل پیا جیویں بھگتی بارے وی اوکوں ڈھگ ساری شدھ بُدھ ہووے ۔ ایں دوران کھڑیں کھڑیں وی اوں ڈھیر سارا الا گھدا سوائے اجنبی دے باقی تقریباً سارے نڈھال بن جوڑا ڈھا میسیج کنفرم کراونڑ آئے ہا سے وت اوہ ٹُردیں ٹُردیں آکھنڑ لگیا، 'روہی دی چپ مینوں بڑی چنگی لگدی اے !'
'صبح میرے کول چاء پی کے جاناں ۔'
'اچھا فیر ۔ آؤ میاں جی ۔'
'مینوں پک اے'
اسلحہ تاں ایس سوہنے لینڈ کروزر وچ ہونا اے؟' جیویں کروزر دے گرد چکر لیندیں ایہہ اخیری گالھ اوں کہیں بے اعتباری وچ آکھی ہووے، 'کنا سٹروک اے؟'
"4000 cc"
فیضی میاں تقریباً خاموش ولداڈ تا اوہ آپنڑے ڈنڈ لگیندیں کھلیا جیویں سبھ جانڑدا ہووے تے نال ای آپنڑے شکرے اجنبی دے مونڈھے تے ہتھ رکھ کے آکھئیس، 'توں راناں ایں؟'
جواب دے انتظار دے بغیر وَٹیا سٹیا ایہہ اشلوک، خاص اجنبی کیتے ہا،
'راناں جی ہم تو گووند کے گُن گاسوں'
'میرا وی اتھوں دی سی ۔'
ایہہ گالھ اوں اتنے یقین نال کیتی جیویں میرا بائی خاص بجنوٹ دی رہونڑ آلی ہووے ۔
'اس جگہ دے ہرن میری امان وچ نیں یا میں انہاں دی امان وچ آں ۔ مینوں نہیں پتہ پر ایہہ روہی میاں جی تُہاڈی اے، ایہہ ہرن وی تہاڈی اولاد نیں ۔'
'ایہہ گل فیر آکھدتی اے چلو کوئی گل نہیں ۔' اوں انتہائی کلہی کلہی مونجھ نال ہتھ ہلایا اتے سارے چوکی دے باہروں نکلدیں ای کھل کنوں پڑ گئے ۔

'تو ہاں..... تو ہاں!'

کیا شے ہے...... ایہہ ڈی ایس پی کمال! روہی دی شام برباد کرڈتی اِس، اللہ گا بس۔'

چوکی توں اٹھ ڈہ میل دور کروزر دیاں ہیڈ لائٹاں آن تھیاں تاں 'ڈبل کراس' اکھ جھمکݨ دی دیر اچ باندر وانگوں کیمپر دی چھت تے ہا، وڈے روشنی دے دائرے نال جیندا اکنٹرول ہن 'ڈبل کراس' دے ہتھ ہئی۔ کروز راگاں روانہ تھئی تاں ریپیٹر لوڈ کریندے ہوئیں 'عدو میاں' جیہڑے ولایتی جین دی تنگ پتلون پاء موٹے انگریزی ہیٹ دے نال سفر دے دوران چُپ چاپ میاں صاحب دے نال اگلی سیٹ تے بیٹھے رہے ہن، پتلون دی بیلٹ نال لڑکی سٹیل دی چھوٹی کہاڑی...... جیندے دستے تے Made in USA لکھیا ہویا ہا انہاں دے خاص شکاری ذوق دی نشاندہی پئی کریندی ہئی۔ فیضی میاں توں پچھݨ لگے' کتنے مارݨن؟'

'بس ہک ادھ'

'سفر دے دوران اُچا اُچا راک، سݨن توں علاوہ ایہہ انہاں دی گُل گفتگو ہئی۔

'اوہ وی نر! میاں صاحب سمیت سارے جیویں ایہہ گالھ اجنبی کوں پئے سݨویندے ہوون، 'تُساں تاں آکھیا ہا شادی تے پئے ویندے ہئیں؟' اجنبی تھوڑا اتکھا الاݨا تاں میاں جی اوکوں ترسلی ڈتی Yes my dear آئے تاں شادی تے ودے ہئیں پر Hunting دی آپݨی ہک تھرل اے جانی ...... مادی بالکل نسے مریندے۔' بھاویں اجنبی مطمئن نہ تھیا وت وی ساہ جھݨ کے وسمیا وسمیا بیٹھیا رہیا تے آپݨے دل وچ مسلسل ایہو آہدا رہیا، اللہ کریں نظر نہ آسن...... اللہ کریں نظر نہ آسن!

لائٹ دے فلڈ توں گھبرا کے اجنبی تھک نگلیندیں ولا ترسلا کیتا، 'مادی کوں نہ مراہے یار' ایہہ گالھ تقریباً اوں روندیں آکھی۔

'روندا بیٹھیں!' شیر میاں اوندی حالت ڈیکھ کے پچھیا، 'کتھائیں ایہہ ڈی ایس پی رانا کمال تیڈا کا تاں نہیں...... ہیں ووئے؟'

'بزرگاں وچوں ہے سہی کوئی رشتہ' اجنبی سادگی نال جواب ڈتا۔

'ہکو جنم جو تھیا اوپرے ہووݨ دا'

حالیں ایہہ گالھ اوندے مونہوں نہیں نکھتی جو ہک وڈے ٹھے توں تڑدا ہویا لینڈ کروزر ہیٹھ ڈہر وچ اتھا۔ اوندا ا نہہ درمیک تھیا۔

'اللہ معاف کرے' اوندے مونہوں نکھتا۔

چُپ ... چُپ ... چپ اوئے!' ساریاں جیویں شوکدے ہوئیں اوندے مونہہ تے ہتھ چا ڈِتا۔ مادی تاں بھج پئی نِرا اُتھائیں گردن چا کے کھڑیں۔ کھڑیں تکیا جو اتنی روشنی کتھوں آ گئی اے آپ اللہ سائیں نور ہی نور۔ مادی دوروں اوکوں تھوڑا اڑک کے سڈیا۔ حالیں اوں بھجݨ دا اِرکیتا ہی با جو فائر تھیا او تھک زمین تے پھڑ کݨ پئے گیا۔

'مبارکاں ... مبارکاں ... مبارکاں ...'

سارے زوردیاں چھوکاں کرݨ پئے گئے۔ ایہہ خوشی ہئی یا غمی اوکوں نہی پتہ جو اوندیاں لتاں وی اوندے دل وانگوں کنبدیاں پئین ... کوئی پکھی اوندے سردے اُتوں 'چاکیتم'، 'چاکیتم' کریندیں ہوئیں لنگھیے۔ ہرݨ وانگوں اوندے سِنگھ وچوں کوئی آہ نکھتی اے جیہڑی روہی اُتوں تردی، تھر اُتوں چکراندی، سمندرتائیں اوندے اندری اندروہندی لاہندی اے ... ڈوجھے لمحے ای اوہ ڈی ایس پی کمال وانگوں آپݨے قبیلے دے باہروں ہا۔

جتنی خوشی اتے تھرل نال اوں 'ڈبل کراس' کیمپ دی چھت توں لہہ کے ہرݨ کُٹھا اوندے راہیں حیرانی دا باعث ہا ... کوئی ڈرو بندہ وی اینویں تھی سگھدے؟

ایں سارے منظر پچھوں اوکوں ایوں لگیا جیویں پھڑکدے ہوئے ہرݨ دیاں ڈو اکھیں، کمال دیاں اکھیں وچوں تھیندیاں اوندے متھے نال کتھائیں چمبڑ گیاں ہوون۔ انہاں اگلی ڈار وچوں وی ہک ہرݨ ماریا۔ پہلے تاں 'وسو آلے ڈیہڑ' اچ عدو میاں انہاں ہرݨاں کوں بھجوا بھجوا کے مزے گھدے اُتے انت آخیر آلا نروٹ ماریا گیا۔ 'ایندے حالی سنگ وی نویں نویں پئے نکلدن!' شیر میاں تھوڑے پشیمان تھئے۔

'مادی تاں ناہیں ... مادی تاں ناہیں؟' ہتھ وچ وڈے پھل آلی چھری نال ڈرو خان جیویں اجنبی کوں چڑاوݨ کیتے اُچا اُچا نِروار کریندیں بھجیا۔ 'اللہ اکبر ... اللہ اکبر ...' اجنبی کوں اینویں جاپیا جیویں اُبھردے پورے چندر پچھوں اوہا کوئی اڈیل پئی اُبھردی اے۔ اونویں دی اونویں اندھارے جنگلاں وچوں، ترے ہزار ... چار ہزار سال ... پراݨے سربلند ٹبیاں پروں آوازاں پئیاں آندین:

ڈماڑاکا، ڈماڑاکا، ڈماڈما، ڈماڑاکا

اسمان تئیں کوئی مچ ہے، جیندے چوگرد اوندے وڈکے گھوڑے نے پئے تھیندن، نیزے بھالے، ہوکراں چھوکاں ... نچدے ٹپدے انہاں جانگلیاں نال جنگ دا دول اوندے پیراں وچوں، دل وچوں تھیندا

سانگاں دیاں انیاں تے کھڑا نچد ے، انہاں ساریاں وچوں کتھائیں اوہ پہلا انکاری تاں نہیں، جیکوں اوندا قبیلہ جنگ تے شکار تے ویندیں کمزور اتے بیمار سمجھ کے تریمتیں نال پچھاں وتی چھوڑ گئے

'نامرد مویا!'

'نہیں..... نہیں!! اوہ ہک بہادر مرد اے۔ آپ جیہاں بندہ مار سگدے ہرنڑ مار سگدے!'

'ڈماڑاکا، ڈماڑاکا، ڈماڈما، ڈماڑاکا، ڈماڑاکا، ڈماڑاکا، ...... ڈماڈما، ڈماڈما، ڈماڑاکا'

اوندے اندروں کوئی غبار جیہاں اُتاں آندا اٹھدے اوندا سر بھوندا پئے ...... بھوندا پئے ...... بانہہ پھر دا پئے، پھردا پئے وت اوہ سارے پُرکھ اوندے گھوڑیاں نال ہواتھی گئے ہوون، اوہ گم سم بیٹھیا رہیا......

ڈرُوخان ڈوہیں ہرن کوہ کے کروز راج اوندے پچھوں آن لڈن ...... اجنبی انہاں دے کھراں کوں ہتھ لالا کے ڈیہدے جیہڑے اجاں تیئں تتے ہن ...... ڈی ایس پی کمال دیاں بےربط گالھیں اچ تردا ہویا، 'باپو اسیں نکھڑن لگے آں سانوں ساڈے متھے چُم کے وِدیا کر!'

اوہ سچیندا رہیا ...... سچیندا رہیا ...... وت باوجود لکھ سر یردے اوں ایں قیمتی لینڈ کروزر دے وچ ای چھنڈ کرڑتی اوکوں حالیں وی ایہہ سدھ نہی پئی پوندی جو ایہہ Killing ابنارمل اے یا اوندی ای!!!

❖

کرِ یار اساں ول آنونڑ دی
گزری ڈکھ ڈوہاگ دی واری
مُد مستانی ڈیہہ ملہاری
کیتی بھاگ سہاگ اُتاول
کنڑ مرنڑ کنیاں رِم جھم بادل
سدھڑی تھئی ول قسمت پُٹھڑی
سوہنڑی موسم روہی وٹھڑی
ٹھڈڑیاں ہیلاں پورب والیاں
سینگیاں سرتیاں نوں خوشحالیاں
آپے یار فرید سنبھالیم
بختیں سنجڑی سختی ٹالیم

اج سہج کنوں اکھ پھڑکے وو
روہی گل پھل نال سنگاری۔
باد شمالی لُرکے وو
رُت آئی کر تُرت اُباہل
بارش بُرکے بُرکے وو
آپے منڑی راحت رُٹھڑی
وحشت ڈوں دل سُرکے وو
کجلے بادل لسڑیاں کالیاں
ہک ویرنڑ پئی گُرکے وو
سوہنڑے سانول پیتاں پالیم
جی مُسکے دل مُرکے وو

حفیظہ خان

منگل دے ڈینہہ ناغہ ہوسی

نفیس احمد فوٹو گرافر ہا...... عام تام فوٹو گرافر...... تحصیل دروازہ لنگھ کراہیں، قبے والی میت دے نال جھک بازار دی نکر تے ہک نکی جئی دوکان دا ساد مرادا فوٹو گرافر...... پوری دوکان اچ پا ہوݨ کیتے ڈوں سٹول ہن ہک تے خود پا ہندا تے ٻئے تے او جیندا فوٹو چھکیندا...... ڈوں ترے فریماں اچ نمونے دیاں تصویراں...... ہک پراݨے ماڈل دا کیمرہ تے پردے دے پچھوں بݨائے گئے سٹودیو اچ ڈوں لائیٹاں...... نفیس احمد دی کل دوکان۔

دوکان اُتے دوکان دے سائز دا ہک چوبارہ، جیندیاں پوڑیاں باہر تھی تے لنگھدیاں ہن، نفیس احمد دی دوکان دا جاٹکاݨہ...... ایندے اچ ہک کھٹڑا ہک چھوٹی جئی پھٹیاں دی میز تے ڈو کرسیاں آموں سامیں لاتھیاں ہن۔ کمرے دی نکر اچ لوہے دا ٹرنگ جیندے اتے ہک ترماؤ گلاس تے کٹورا...... ڈوں پرچ پیالیاں تام چینی والیاں...... ہک چھبی اچ تاؤ نگ تے ہک شیشے دا پراݨا پھلدار گلاس۔
ڈوجھی نکر اچ...... ہک لکڑی دی دیوار گیر...... جیندے اُتے ڈوں ادھوراݨے شلوار قمیض سوٹ ٹنگے ہوئے۔

نفیس احمد فجر دی نماز پڑھ تے حاجی گاموں دے چادے کھوکھے تے ونج ٻاہندا...... ہک چا دی پیالی تے سُکا پاپا...... اوندا ناشتہ تے ول دوکان کھول تے ٻہہ راہوے ہا۔ دوکانداری کوئی ایڈی خاص ناں ہئی۔ پر ٹاواں ٹاواں گاہک اوندا کم چلائی راہندے...... فجر توں ڈوپہار، تے ڈوپہار توں شام تھی ویندی...... ناں او کجھ کھاندا تے ناں کہیں نال الیندا...... مغرب ویلے دوکان بند کر تے نورو تنور آلے کول ہاں جھل کرے ہا تے ولدا حاجی گاموں کنوں چا دی پیالی پیندا پوڑیاں چڑھ ونجے ہا...... تے ول آندی فجر او ہا روٹین...... ناں کہیں نال دوستی ناں دشمنی چوبارے کوں تاکیاں ڈھگ ہن، پر کھلدی کہیں ناں ڈٖھی ساوݨ دی برسات ہووے یا بدرادی اُکرس...... لگدا جوان ساہ ای نئیں گھندا ہنسیجݨاں کتھ رہ گیا۔

ہفتے اچ ہک ڈینہہ او...... تلے لہندا ای ناں ہا، منگل دے ڈینہہ...... دوکان دے دروازے تے

چٹے روغن نال لکھیا ہویا ہا..... منگل دے ڈینہہ ناغہ ہوسی ۔ اج تائیں نال کہیں پچھیا تے نال اوں ڈسیا کہ چھٹی منگل دی کیوں جمعہ یا اتواردی کیوں نیں ..... پر کون پچھے تے کیندے کنوں پچھے ..... اوں تاں نال الیند اتے نال ولدا ڈیندا ..... بس ہاہوں کر چھوڑے ہا..... آخر بازار اچ بیٹھا ہا ..... جتنے منہ اتنیاں گالھیں .....

کوئی آکھے اللہ لوک ہے ..... جوانی اچ دنیا چھوڑ کراہیں عشق حقیقی دی منزل دا پاندھی تھی گئے پر ربو، گرداور آہدا ..... جوان کوضرور کیمیادی ٹھڑک ہے ..... چٹے اچ تاں لگدے کامیاب تھی گئے پر پہلے کوں حالی دیر ہے'

ملاں ہک ٹک کوں پورا یقین ہا کہ ایہہ بد بخت کافر کرتوت ضرور کالےعلمیں دا محبتی ہے بازار اچ ایندی دوکان تے رہائش ..... ڈوہائیں باعث فساد تے نحوست ہن ۔ پر لوک ایں گالھوں ملا ہک ٹک دی گالھ تے یقین نال کریندے کہ نفیس احمد پنج اچوں چار نمازاں وی پڑھدا ہا تے کالےعلم دے شوقیناں طرحاں میل دا مندھیا ہویا وی نال ہا.....

ٹینک دھرتی ساڑ..... آکھݨ کوں تاں سبزی فروش ہا تے ریڑھی تے ہوکا ڈے کراہیں گلی گلی سبزی وچیندا ہا..... پر ہا غضب دا کاپٹ تے بھجدے دا میل ..... اجھی شوشنی چھوڑے ہا کہ بھارے لمبے فائر برگیڈ ای نال وسا سگے ..... ایندا آکھݨ ایہہ ہا کہ میسݨے فوٹو گرافر ..... کوں اینویں نال سمجھو ..... جوان جہان ہے ..... ایڈے اڈے ضرور دالیندا ہوسی ..... ول راز داری نال ڈند جھپیڑ تے ہولے جیا آکھے ہا 'ایندی دوکان اچ ضرور گجھی پوڑی ہے ..... جیندے نال بندہ اتے تلے تلکائی راہندے ۔'

پر ایں ساری ٹوہ تے چوس دے باوجود تاکیاں دے ولیکھیاں اچوں نال کہیں کوں کیمیا دی تھالی کٹھالی نظر آئی ..... تے ناں نفیس احمد توں علاوہ کہیں ڈوجھے وجود دا ناواں پچھاواں ۔

ہک ڈینہہ او کجھ تھی گیا، جیڑھا ناں تھیوݨا چاہیدا ہا تھیا ایں کہ منگل دے ڈینہہ سویرے سویرے ملاں ہک ٹک آپݨے ٹرینی ملا کوں نفیس احمد دو پٹھیا کہ حج دے پاسپورٹ واسطے مولوی صاحب دا فوٹو چھکݨے ۔ بھلا منگل دے ڈینہہ نفیس احمد دوکان کتھوں کھولے، اوں تاں چوبارے دا در کھولݨ توں وی انکار کر ڈتا تے اندروں کھڑے کھڑے نکے ملا کوں ٹور چھوڑیس ..... نکا ملا ای گھٹ کائنا ہا ..... اوں وی چنگا چوکھا مرچ مصالحہ لا کراہیں ..... جتنا بکھا سگدا ہا، اتنا ای وڈے ملا کوں ونج بکھایا ۔

ملا ہک نک تاں ہک ڈٹھا نان ہیا ..... ڈاہ بارہاں طالب سجے کھبے لا ..... نفیس احمد دی دوکان دے اگوں ونج کھڑیا ..... مولی صاحب دا جلال ڈیکھ کے آندے ویندے وی چودھاروں موہڑ چہ لاتے کھڑ گئے

نوروتنورکوں چھنڈامار یا، بلدیاں چویاں باہروں کندھیاں تے پرانڑے دلے نال سیک کج کراہیں
کوکڑواتے آن کھڑیا ...... ٹیٹک دھرتی ساڑکوں تاں اللہ موقع ڈیوے، نفیس احمد اونویں کا نہ بھاندا
با ...... معاملے دی سنڑ گنڑ ملی تاں سبزی وی ریڑھی کوں ہک نکرے لا، پانی دا تر کا کر تے ...... ادھ پسی
آنھری پوری نال کج ...... کیا تھئے کیا تھنے کریندا ...... ملا ہک ٹک دے نال ونج کھڑیا۔
ملا ہک ٹک تاں پہلے بکھیا کھڑیا ہا ...... چوئیں ٹیٹک سورچھوڑی ...... ول کیا ہا ...... ترے چار مچھنڈے
پوڑیاں چڑھدے چوبارے وچ پہنچے ...... تے درد یاں چوہلاں ہلا چھوڑیونے۔
نفیس احمد و بلیا ہلیا باہر نکلیا ...... مجمع تے مجمعے دا رنگ ڈھنگ ڈیکھ کراہیں راہندا ساہندا اُدھر تج گیا۔
'ایہہ سب کیا ہے'
'کوئی ڈسے ایں شیطان مردود کوں کہ ایہہ سب کیا ہے' جوش کنوں ملا ہک ٹک دے آہنے باہر تے
اچھن آئے تے تے کچیاں واچھاں اچوں جھگوں واہونڑ لگ پیاں۔
'تساں کا وڑ ناں کروسئیں ...... ایں کافر کتے کوں یں ڈسینداں جو سئیں ہوریں دی نافرمانی تھیندی
کیویں ہے' ...... ایہہ آکھ کراہیں ٹیٹک پوڑی اتے ڈوں ترے بلانگاں ماریاں تے سدھا نفیس احمد
دے گروان اچ ہٹ ونج تھیا ......
'شکل مومناں تے کرتوت کافراں ...... ذرا میسنڑے دی شکل وی تاں ڈیکھو ...... پناہ پاڑ کہیں جا
دا ...... کتھوں دی بلا کتھاں آ ڈھی، کوڑے کلیم بھر تے لکھاں دی دوکان ملی بیٹھے۔ فراڈیا ...... فوٹو
چھکیندے ...... مورتاں بنیندے تے اووی مسیت دی چھاں تلے' ...... ٹیٹک نفیس احمد دے گروان کوں
ہی وی چھک ڈتی تے کھلیندا ہو یا پوڑیاں توں تلے مولوی صاحب دے سامنڑے آن کھڑایا ...... ڈکڈے
کمبدے، بیٹے فوٹو گرافر کوں سامنڑے ڈیکھ تے مولوی صاحب دے بت اچ تھڑ کاٹ پئے گیا
'آخر میں کیتا کیا ہے' نفیس احمد دے سنگ اچوں الا دی بجائے گرگاٹ نکلیا۔ 'اچھا ...... تیئں
کیتا کیا ہے ...... من مچالا پیا بنڑدے شودا ...... سئیں حکم کرو پرو تھے میڑھے آلی کار پچھے ناں چھوڑاں تاں
میڈا آناں وٹا ڈواۓ' ...... ٹیٹک نفیس احمد دے گروان کوں پیا ای وٹ چاڑھیا تے کھڑ بلا تھی گیا ......
حاجی گاموں اگوں ودھیا کہ نفیس احمد دا گروان چھڑاوے ...... پر ملا ہک ٹک دے رتے آہنے ڈیکھ
کراہیں اتھائیں کھڑ گیا ......
'نافرمانی کریندے ...... ہائیں ...... سئیں ہوریں دی نافرمانی کریندے ...... اوں ٹکے ٹکے
دے بندیاں دے فوٹو چھکیسیں بیٹھا کرتوتی کہیں جادا ...... تے سئیں ہوریں دا حج پاسپورٹ پیا بنڑدے

تے ایہہ کلہا دلا آہدے جو اج منگل ہے...... وت ہلائی ملن آندی ہئی منگل کوں ٹھرکی آ......' ٹیٹک نے نفیس احمد کو جھنجھوڑ ڈتا تے بیا وی مچھر تیج گیا۔

'پر میں منگل کوں ناغہ کریندا ں'......نفیس احمد دے سنگ اچوں ول گرگاٹ نکلیا' گالہہ سنائے ذرا لاٹ صاحب دی، منگل کوں ناغہ کریندا ں......ناں جمعہ ناں اتوار......نانی دا خصم ڈیواونٹاں ہوندی منگل کوں، سب سمجھدے ہیں، تیڈیاں چالاکیاں دشمن دے جاسوس آ، شریفاں دے علاقے اچ بد کرداری کریندیں دھجر کہیں جادا......ناں رن ناں کن......تے ڈوں ڈوں جنیں ملی بیٹھے......بوتیاں دا وپاری، ٹی بی دی بیماری......'

ذلت دی انتہا تھئی تاں......نفیس احمد دیاں بنجر قدیم اکھیں اچوں پانی سم آیا......پر زبان گنگ دی گنگ، ایں کنوں پہلے کہ او کجھ بولݨ دی کوشش کریندا، ٹیٹک نے چنگی جھنجھوڑ، دھک کے پاسے ماریا۔
ڈھاندا تاں شاید، سر پڑ تیج پوندا، پر حاجی گاموں کوں خدا توفیق ڈتی، او نے ڈھاندے نفیس احمد کوں باتھاں تے جھل گھدا......پر بولیا او وی کجھ ناں......بھلا بولے کون! جیڑھا بولے کافر دی موت مرے نفیس احمد دی حالت ڈیکھ کراہیں مولوی ہک ٹک دی کاوڑ تاں کجھ کجھ مٹھی تھی گئی پر ٹیٹک کوں کون جھلے......آنرھ ساہن وانگوں دھرتی تئ کھڑاہا۔

'حاجی صاحب......اینکوں آکھو، دوکان کھولے تے حضرت صاحب دا فوٹو چھکے......ہیندے اچ ایندی خیر ہے......ناں تاں ایندی دوکان اچ آلو وتاؤں نیں وتیچے تاں ٹیٹک پیودا ای نیں'......

حاجی گاموں......اکھیں بھر تے نفیس احمد ڈوڈٹھا......پر بولیا کجھ ناں......

'میں کیوں کھولاں دوکان......اج میڈا ناغہ ہے'......نفیس احمد حاجی گاموں ڈوڈٹھا تے جھکی جھونٹ چا گھتیئس۔

'ٹھیک ہے......ایہہ ایویں کا ئنا منیسی......بھئی جوانو......نورو دے تنور اچوں چوانتیاں کڈھو......تے لاؤ بھا ایں نافرمان دی دوکان کوں......کر ڈیو ساڑ تے سوا'......ٹیٹک دیاں گجکاراں جھلیندیاں ناں پیاں ہن......ایں کنوں پہلے کہ طالب نورو دے تنور ڈو ڈھکدے، مولوی صاحب زور دا کھنگورا ماریا......مجمع اتھائیں جھلیج گیا......مونڈھے تے پئے چار خانیاں والے رومال دی ہک کنی مولوی صاحب تلوں تے گھلی، کچیاں واچھاں اچوں وانہدی جھگ پونجھی تے بولے

'حضرات! صبر تے تحمل کنوں کم گھنو......غلطی ساڈی ہئی......جو اساں ایں بے مرشدا بھاڑی کوں تقسیم توں بعد میت دی چھاں تلے پیشہ کفر دی اجازت ڈتی کہ اللہ راسی سرکائی پیا راہسی......پر ایندا

کردار مشکوک ...... اینڈی عبادت ڈکھاوا تے ایہہ لعین اُناں کماں اچ ملوث اے جیڑھے اشراف کوں زیب نئیں ڈیندے ...... ایں ساڈی جا دا کوڑا کلیم بھریا ...... اساں چپ رہیوسے ...... اپنی جا کوں رنڈی بازی دا اڈا بݨایا، اساں چپ رہیوسے، ایں اچ ساڈا فوٹو چھکݨ کنوں انکار کیتے، اساں ول وی چپ ہسے ...... اساں چاہوں تاں ٹیٹک جیہے مجاہد ایں لعین کوں ساڑ تے سوا کر ڈیون پر اساں خدا کوں جواب ڈیوݨے ...... اساں ایں بدبخت کنوں فوٹو چھکواوݨ گناہ سمجھدے ہیں ...... لعنت بھجیندے ہیں، ہن جنگ ہوسی ...... قانونی جنگ ہوسی، اتھ او ہو راہسی جیڑھا فرمانبردار تے اشراف پیشہ ہوسی' ......

مولی صاحب، مونڈھے دے رومال کوں چھنڈک تے، مونڈھے تے سٹیا تے ولدا میست دو ٹریا ...... طالباں نے زندے باد دے نعرے لائے تے پچھوں ٹر پئے ...... باقی دا مجمع تماشا ڈیکھ کراہیں ایڈے اڈے کھنڈ پنڈ گیا ...... پدھروا ئیلا تھیا تاں ٹیٹک ولدا نفیس احمد دے سر آ تھیا ...... 'بچو ...... تیڈی فوٹواں تے میں ساویاں توریاں نیں لٹکایاں تاں آکھیں ٹیٹک پیو دا نیں' ......

منگل گزریا، بدھ گزریا تے خمیس وی گزر گئی ...... نفیس احمد ناں تلے لاہݨاں ہا ناں لتھا، لاہندا تاں کیویں لاہندا، کیا منہ ڈکھیندا اوائے پوائے کوں کہ ذلت ایں طرحاں وی مقدر بݨدی ہے ...... کیتیاں وی تاں ہر کوئی چیندے، ناں کیتیاں دی چاوݨی تے اووی ایں طرحاں ...... بڈ مرݨ ہا، بیا کیا ہا ......

آخر کئے تک بند تا کیاں اچوں ساہ گھندا ...... جیندا جی ہا ...... ڈھڈ تاڑے نال لگیا تاں جمعے دی سویر کوں حاجی گاموں دے کھوکھے تے آن بیٹھا ...... حاجی گاموں اٹھی تے ملیا ...... بھا کل ای پاتس ...... پر چینے چینے تھئے نفیس احمد کوں جوڑ نہ سگیا ...... نفیس احمد دیاں ہنجواں ای تر میاں پر اندر دے لمبے بئے اچے تھی گئے ...... چاہ دا گھٹ ای بھریس، پر ہاں چریندا، زیرہ دکھیندا، جئے تئیں گیا ڈیکاں پیندا گیا ......

چوتھے ڈینہہ دکان کھلی ...... پر ایں حد تئیں کہ نفیس احمد کرسی گھیل کراہیں بہہ تھیا، چھنڈک پھوک کئیں کرݨی ہئی ...... لنگھدا اٹپدا، ایویں ڈیدھا جیویں شیر باغ اچ ڈوں مونہاں وچھا یا چھی جنگھاں والا باندر بیٹھا ہووے، نفیس احمد جھکی جھوݨ گھت ذرا پرو بھرا تھی بیٹھا۔

ہک لحظہ گزریا ...... ڈوں ترے بندے کٹھے دوکان اچ آوڑے ......

'نفیس احمد تیڈا ناں ہے' ......

'جیا ...... میڈا ناں اے' ......

'ایہہ گھن، اتھ انگوٹھا لا ......'

'میں تاں دستخط کریندا……پر ایہہ ہے کیا؟'

'نبی بخش عرف ٹیٹک ٹیڈے تے دعویٰ کیتے……ایں دوکان تے چوبارے دی ملکیت دا……ہیں مہینے دی پاہوی کوں پیشی ہے اتھ، اتھ دستخط کر……'

نفیس احمد چپ کر تے دستخط کر ڈتے

بیلف کنڈ ولائی تے ٹیٹک مچھاں کوں وٹ ڈیندا اندر آوڑیا……

'اتھ رکھیساں توکرا آواں دا……اتھ گھولی، سامنے مترا تے ٹیڈی کرسی آلی جاہ تے کدو……تے بچو توں……توں تاں ہک بھونی دی مار ہیں، نگل ہیں نگل……پہلی پیشی دعویٰ ڈگری کرویساں……ٹڈی بدھ پہہ'……نفیس احمد ترتر ڈیہدا رہیا……تے ٹیٹک آمرادے سوچ سوچیندا……کھلاں کھلدا……باہر نکل گیا۔

کجھ ڈینہہ ہے گزرے……ولدا منگل دا ڈینہہ، نفیس احمد دا ناغہ……دوکان کوں تالا، چوبارے دیاں تاکیاں بند پر دروازہ بند نہ رہ سگیا……پنج پولیس آلے دڑ دڑ کریندے اتے چڑھے تے ایں کنوں پہلے کہ نفیس احمد خود دروازہ کھولے کنڈی ترٹ کے تلے آڈھی تے پنجے شیر جوان نکے جہے کمرے دے اندر……بوٹاں دی ٹھک ٹرک نال نفیس احمد دا کمباٹ آ پئی جاتے……پر پھٹیاں دی چھت دے تھڑکاٹ کوں کون جھلے……لگیا جیویں چڑی دے آہلنے اچ جھر ہلے پہہ گئے ہوون۔

شیر جواناں……چوبارے دی ولی ولی پھرول چھوڑی……اندروں لبھناں کیا ہا نہ چھوہر نہ چھوہر……وائرلیس کیا اُتھاں تاں ریڈیو تک نہ ہا……چاندی دا ماشہ نہ سونے دی رتی……چرس شراب دی بُو خوشبو کیا افیم دی گٹی گول گول پکھر و پانی تھی گئے……کجھ ہتھ نہ آیا تاں آنے پٹی، بوے تھئے نفیس احمد کوں پکی توں آجھلیو نیں……ہک گھوگھا چا ڑھیا تے ڈو جھے وٹ کے ترئے چار گھسن وکھیاں اچ چھنڈک چھوڑے……نفیس احمد درد کنوں ڈوڑا تھیا تاں ہک مڑیا تڑیا کاغذ تلے ڈھے پیا……پولیس آلے کاغذ چاتا تے حالی اوندے وٹ کڈھیندا ای پیا ہا کہ نفیس احمد جھٹی ماری تے کاغذ دے توٹے توٹے کر ڈتے……کاغذ دے ٹوٹے کیا تھئے……شیر جواناں نفیس احمد دی اوآ تھر چھنڈ کیتی کہ اللہ دی امان……کاں کوڑا کر تے تھانے چا گئے تے کہانی کیا بنی کہ ایہہ میسنا فوٹوگرافر در دروازے بند کر تے شریف زادیاں دے ننگے فوٹو بنیندے……نفیس احمد ڈاڈھا چکیا رڑیا کہ او فوٹو تاں باپرنگا نہ ہا لیکن ایں گالہہ دا کیا جواب ڈیندا کہ ننگا نہ ہا تاں پھاڑیا کیوں!

حاجی گاموں ہک دفعہ ول پکریا……ضمانت کراتے ترٹے بھجے نفیس احمد کوں گھر گھن آیا

دوکان تاں کھل گئی پر نفیس احمد بند تھی تے رہ گیا...... سارا ڈینہہ دوکان اچ بند تے ڈینہہ لتھے چوبارے اچ...... چاہ دے ٹائم حاجی گاموں، چا بھجوا ڈیندا تے روٹی مانی نورو دے تنور توں آویندی...... گاہکی تاں پہلے ٹاواں ٹاواں ہئی پر ہݨ تاں کم اصلوں منج تھی گیا، کوئی رلدا کھلدا آن ای وڑ دا تاں دوکان تے دوکاندار دی حالت ڈیکھ کراہیں اویں اودھر تیج ویندا...... پر روزی رب ڈیونی، کوئی حیلہ وسیلہ تھی ای ویندا۔

ہک ڈینہہ سویرے سویرے سائیکل رکشہ نفیس احمد دی دوکان اگوں آ رکیا ایہہ حالی چاء ای پیندا بیٹھا ہا کہ کالے برقعے آلی چنگی چوکھی ٹینگر دوکان اچ آ وڑی، منہ تے ہک پلہ تاں ہا پیا پر اندر کیا ہئی...... سب کجھ صاف نظر دا پیا ہا...... اتھ بھلا ٹیٹک کتھوں چکدا، اونے لوٹی اچ ہتھ پیا...... ریڑھی تے پئی سبزی تے پانی دا چھنڈا ماریا تے جندو کھیر ڈہی آلے کوں اکھ مریندا نفیس احمد دی دوکان دے نکر آلے شیشے دے پچھوں پروبھرا تھی تے کھڑ گیا...... ایں طرحاں کہ اونکوں کوئی نہ ڈیکھے تے اوسب کجھ ڈیکھے۔ زنانی آئی تاں فوٹو چھکواوݨ واسطے...... پر جئیں ویلے نفیس احمد کوں ڈٹھس تاں ڈہدی رہ گئی جیویں سنجݨیندی پئی ہووے، نفیس احمد تاں جھکی جھوڑ گھتی بیٹھا ہا...... زنانی سنجاݨیا...... برقعے دا پلو چاتا، کجھ بولی نفیس احمد چھر کی بھرتے اتوں تے ڈھاتے چاء دی پیالی ہتھ اچوں ڈھے پئی...... وبل تے کھڑا تھی گیا۔

ٹیٹک کوں ڈوہائیں دیاں شکلاں تاں نظر دیاں پیاں ہن...... پر کیا الیندے پن، کجھ نہ پتہ لگدا ہا...... ڈوہائیں دیاں اکھیں اچوں...... ہنجو بُر بُر واہندے پے ہن...... نفیس احمد دے چہرے تے اینویں رونق ول آئی...... جیویں اچ جوان تھیا ہووے...... پا ہوݨ باھاوݨ دا ہوش نہ رہیا، کھڑے تڑے ای گالہیں تھیندیاں رہیاں...... یکدم پتہ نئیں کیا گالہہ تھئی ٹینگر ای دھاں مار مار تے روݨ لگ گئی تے نفیس احمد صدمے کنوں گنگ تھیا...... لولہیاں وانگوں کرسی تے دھپک تھیا...... آ ہنے پٹیے ہوئے، منہ کھلیا ہویا، ہنجو گلہاں توں واہندے ہوئے جھولی اچ ڈھاہندے پے ہن...... ٹینگر کجھ دیر تاں نفیس احمد دے سامیں کھڑی روندی رہ گئی، ول پتہ نئیں کیا تھیا ڈوہائیں ہتھاں نال گلہاں توں واہندے واہندے ہنجو پچھیندی...... پلہ منہ تے سٹیندی، تکھے تکھے پیر چیندی دوکان اچوں نکل گئی۔

نفیس احمد کجھ لحظے تو ڑیں ہکا بکا...... نیر وہیندا رہیا...... ول اٹھیا تے سل دا ٹوٹا چا کراہیں پاگلاں آلی کار دوکان اچ پئی ہر شے کوں بھن تروڑ ٹوٹے ٹوٹے کر ڈتس...... دوکان دے باہروں...... تماش بین، منہ منہ دیاں گالہیں...... حاجی گاموں بھجدا آیا تے آتے نفیس احمد کوں ولڑھ گیا، ڈاڈھا

اوکھا قابو کرتے گھیل گھال چوبارے تے گھن گیا ..... جنون تاں لتھا پر نفیس احمد چھاؤ چا ماری ..... حاجی گاموں میت، سبھے سجن دشمن پچھ پچھ تھک پئے پر ناں تاں اوندے منہ اچ زبان تے ناں چہرے تے جان سنجان ۔ سجھ لتھا ..... تاں حاجی گاموں ای دروالا پوڑی لہہ آیا۔

اگلا ڈینہہ چڑھیا ..... تاں لوکیں ڈٹھا کہ دوکان تے چوبارہ ڈوہیں کھلے پن پر نفیس احمد ناں تلے ناں اتے ..... کینے گولٹا تے سنبھال کئیں لاونی، گالہہ ایہا ٹلی کہ نامراد، وچھڑی معشوق کوں کیا ملئے ..... چیتا ونجا منہ کر گئے۔ ایں توں پہلے کہ نفیس احمد لوکاں کوں بھلدا ..... ڈاکیا ہک لفافہ چا حاجی گاموں کول آیا ..... اوں کیا پڑھناہا، ڈاکیے لفافہ کھولیا۔ کجھ سرکاری کاغذ تے ہک رقعہ لاتھا ہا ..... ڈاکیے اتے تلے ڈٹھا .....

'کہیں نفیس احمد خط لکھے' ..... نفیس احمد دا ناں سن، ناں دے دوکاندار جھم تھئے تاں ڈاکیہ خط پڑھن بہہ گیا۔

حاجی صاحب!

جڈن خط تہاڈے کول پجسی میں شاید ایہہ دنیا مکلا چکیا ہوساں ..... کیوں جو ہن تانگھ نیں رہ گئی ..... اگست ۴۷ء دے تریجھے منگل کوں میڈی شگفتہ نال شادی ہئی ..... شگفتہ میڈی منگیندی ای ناں ہئی بلکہ میڈا سب کجھ ہئی ..... پر ایہہ منگل ول نہ آیا، فساد کیا تھئے کانو کان تھی گئے، ناں مویاں دا پتہ ناں جیندیاں دا۔ ہیں اتھ آپہنچیا تے ویہہ سال ہوں منگل دے انتظار اچ کاغذ تے بختان آلی دے نقش لکیندے گزار ڈتے ..... شاید جیون دا بہانہ بنیا راہوے ہا ہے اوں ڈینہہ شگفتہ دی چھوٹی بھین فوٹو چھکاون کیتے دوکان اچ نہ آندی ..... پہلے فساد یاں تے ول، آپنڑیاں نے ڈوبائیں، بھینئیں کوں رنڈی بنا چکلے بلہا ڈتے تے اووی شہر اچ۔ حاجی صاحب او بختیں والی اگست ۴۷ء دے تریجھے منگل دی تانگھ تنگھیندی، ایں دنیا توں لڈ گئی، پر منگل، نہ اوندے کیتے ناں میڈے کیتے ..... ول جی تے کیا کرنا ..... ایں رقعے دے نال دوکان تے چوبارے دی ملکیت دے کاغذ ہن ..... مولوی صاحب کوں ڈے چھڑائے، میں وقف کیتے خدا واسطے، میت دے ناں'

فقط

نفیس احمد

❖

ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر

دریانویں دا انت صحرا

کردار:

- ☆ مہر خدا بخش
- ☆ جموں مور
- ☆ کریمن ڈاتقی
- ☆ رحیموں موچی
- ☆ خیرو سلھ بند
- ☆ کسان موئی بکروال
- ☆ مائی کمل - مہر خدا بخش دی ذال
- ☆ ڈاکٹر
- ☆ زیبو - مہر خدا بخش دی دِھی
- ☆ مراداں - مائی کمل دی بھتیجی، زیبو دی ماسی
- ☆ فضل - زیبو دا منگیندا

(بیک گراؤنڈ وچ اُٹھیں تے ہوادی اواز)

(گھنٹیں دی صدا)

تریہہ کوں چاتے اجڑ ٹرپئے
سکھ دے ٹوبھے گولن ٹے
ریت دی چادر تان ٹُرا ہیں
سُتے پئے ہن ٹوبھے
سُکے پئے ہن ٹوبھے

گاونڑ: کراں چھیاں روز روانہ

(بیک گراؤنڈ وچ گؤیں دے چرنڑ نال ہلکی ہلکی گھنڈ تے گھنڈیں دیاں اوازاں آندیاں پئن)

مہر خدا بخش: بھرا، السلام علیکم

جموں مور: وعلیکم السلام، ست بسم اللہ آئے وے سائیں، آ وِچھاری تے بہو......

مہر خدا بخش: مہربانی سئیں ...... میڈا ناں مہر خدا بخش اے۔ چولستانی تھیند ان۔ ستلج دے کنڈے تے مال گھن آیاں، چرنڑ کیتے۔

جموں مور: میں مسکین کوں جموں مور سڈیندن۔ سندھ ستلج دریاواں دے مور...... بھرا پانی پیسو؟

مہر خدا بخش: جی بسم اللہ...... کیوں نہ سئیں، اساں روہی دے واسی ہیں۔ تریہہ ہووے تے بھانویں نہ ہووے پانی پیونڑ توں انکار گناہ سمجھدوں۔

جموں مور: سچ آکھے وے، پانی حیاتی جوتھیا۔

مہر خدا بخش: ہیں کیتے تاں مُل مہانگا تھی گئے (ٹھڈا ساہ بھرتے) نہ زمین تے ڈسدے، تے نہ اسمان توں وسدے، پورے ترے سال توں چولستان اچ مینہہ نہیں وسیا، نہ گھا بچے، نہ پیونڑ جوگا پانی۔

جموں مور: ساگی حال میڈے ایں سوہنے ستلج دا ہے۔ آپ ریت دے کفن پاتی پے۔ خود وی گھٹ گھٹ پانی کوں سکدا پئے۔ جگ دی تریہہ کیا لہیسے۔

مہر خدا بخش: کاکا جموں مور، دریا وچ تاں پانی کینی، تساڈی گزران کیویں تھیندی ہوسے۔

جموں مور: (ٹھڈی آہ بھرتے) ہا...... ہا۔

ہاسے تاں جگ وسدے ہاسے
اج لوک کریندے ہاسے

کڈاہیں اساں مور، دریانواں دے پونگ سڈیندے ہاسے۔ دریانواں دے بادشاہ ...... سندھ تے ستلج دے مالک۔ ساڈیاں پیریں دیاں تلیاں پانی تے ریت دیاں عادی ہن۔ اج پکی زمین تے پیر رکھیندوں تاں ہاں وچ سوسو تیر پڑویندن، کتھ پانی تے جھوٹے کھاندے پیرے ساڈے، تے کتھ اے درد کشالے۔

مہر خدا بخش: کاکا جموں مور، سیانا بندہ ہیں، ذرا سوچ آں ...... بھانویں تساں، تے بھانویں اساں ...... آپاں مارے ہوئے تاں دریانویں دے ہیں، ساکوں صدیاں پہلے ساڈا ہاکڑا ریت اچ دفن کر گے تے تساکوں تساڈے ستلج پانی توں باہر کڈھ سٹیے ......

جموں مور: سچ آکھی جیویں پیا ...... ساڈے وڈکے اہدن ...... مدتاں پہلے اساں ستلج توں سندھ تے، سندھ توں بیڑے ٹھیل تے سلمان بادشہ دے ملخ تئیں پچدے ہاسے۔ اِتھوں دے کپڑے، رنگ، موتی، مڑکے تے ہار سنگھار دیاں چیزاں چا تے گھن ویندے ہاسے، اج چھوٹیاں چھوٹیاں ٹوکریاں بدھ تے زمینداراں دے دیرے چا ویندوں، تے ڈو چار سیر اٹا منگ پن آندوں۔ اے ہے ساڈی گزران۔

مہر خدا بخش: اساں وی ستلج دی تانگھ تے روہی توں ٹرے ہاسے۔ تریہہ توں ادھا مال مر گیا تے ول ایں پاسے بھنوں جو اساں تے ساڈا مال ڈھانڈا ستلج دا پانی پیسے، پر اوتاں خود ریت وریت اے۔

جموں مور: بس ایہ وقت وقت دی گال اے۔ کڈاہیں ہاکڑہ ہووے تے بھانویں ستلج، انہاں دیاں وادیاں دے قصے الحاں ملخاں وچ مشہور ہن۔

مہر خدا بخش: جی آ، صدیاں پہلے ہاکڑہ ایں دھرتی دا سنگار رہا۔ ہاکڑہ دے جنگل بیلے بھلو بھل اج ڈیکھ سارا چولستان تے تھل۔ سچ آہدن سیانے تھل کرن دریا۔

جموں مور: پربختیں والا۔ موجھانہ تھی وقت کوجیھانی راہندا۔ ڈکھ دے اے ڈینہہ وی نہ رہسن۔ اساڈے پیر فریدسئیں نے ہیں کیتے آکھے:

ہݨ تھی فریدا شاد ول موجھیں کوں نہ کر یاد ول
جھوکاں تھیسن آباد ول ایہہ نیں نہ وہسی ہک منٹ

مہر خدا بخش: اچھا کاکا جموں مور

جموں مور: وے دولا، کیڈے ویندیں؟ اے ڈیکھ اساڈا ہک بیا سنگتی رحیموں موچی آ گے

مہر خدا بخش: بس یار روح ہی آن رلیا تے قیدوی مک گئی۔ تیکوں پتہ ہے کل زور دی بارش تھی گئی ہے۔

اساں کل آ اپݨے وطن روہی دل ویسوں ۔ کھوہ دی مٹی کھوہ کوں ٹھہندی اے ۔
جموں مور : کجھ دیر تاں بئی بہہ ۔ تیکوں اپݨے یاریں دی ٹولی ملانواں ۔ اے ڈیکھ ہک بیا بجݨ آ گے
کریمݨ نقلی ...... آ یار کریمݨ آ بہوں ، اساں سارے یار ، کوئی تیلی اے کوئی سلھ بند اے ، ساہاں
تھپیند ے ، کوئی راہی واہی کریند ے ، اساں مدتاں توں اپݨی ہک ٹولی بݨائی ہوئی اے ۔
کریمݨ نقلی : بس اینویں ، دل پرچاوݨ کیتے ...... ناٹک کھیڈ دوں ۔ یاری باشی اچ مہر آ ...... چھوڑ روہی ،
اساڈی ٹولی اچ رل ونج ۔

(سبھے کھل پوندن)

کریمݨ نقلی : گوئیں دی فکر نہ کر ۔ جیڑھیاں پچ گن او اساں ڈوڈیہہ اچ ویچ وٹا تے کھا پی ویسوں تے
ڈکار ای نہ ڈیسوں
رجیموں موچی : اے تاں شغلی اے ، مذاق کریندا بیٹھے ۔ اساں اپݨا دل پرچاوݨ کیتے یا کہیں یار دوست
دی خوشی ہووے تاں اتھاں اساڈی ٹولی ناٹک کھیڈ دی ۔ اساڈے تماشے ڈیکھ تیکوں مزا آ ویسے ۔
کریمݨ نقلی : مزا نہ آوے تاں پیسے واپس ۔ چلو سبھے گائیں واپس ۔
رجیموں موچی : ووئے توں اساڈے پردیسی بھرادیاں گوئیں تے اکھ کیوں رکھی بیٹھیں ۔
کریمݨ نقلی : یارا اے اساکوں چنگا لگے ۔ ہیں کیتے مشکری بیٹھا کریندا اں ، دلبر بیہہ ، اج ساڈا نواں تماشا
ڈیکھ ......
رجیموں موچی : کیوں جموں ۔ اج کوئی نواں کھیڈ بݨیسوں
جموں مور : یارو ...... نواں کجھ نی ہوندا ، تے نہ اساں کجھ نواں بݨیدوں ۔ کھیل تاں پہلے توں بݨیا بݨایا
ہوندے ، اساں تاں بس اپݨے اپݨے وقت تے سوانگ بھرتے ، اوں وہندے وگدے ناٹک اچ شامل
تھی ویندوں ۔ اساں کیڑھے باغ دی مولی ہیں ، ناٹک دا قصہ تاں کوئی بیا لکھدے ۔
خیرو سلھ بند : (کھلدیں ہوئیں) بھرا جموں مور ، اصل گالھ نہ منیں ، جو ساڈے سارے ناٹک توں
گھڑیندیں ۔
جموں مور : وے بختاورو ۔ ایہوں تاں اصل بھلیکا ہے ...... اساں وچوں کوئی ساہاں تھپیندے ، تھپیرا
اے کوئی چٹ اے فصلاں رہیندے ، کوئی بکریاں چریندے ، کوئی محنت مزدوری کریندے ، اساں ون
اوں ایرے غیرے ؟ نہ ، سئیں نہ ۔ انسانی وسیب اوں ، پورا انسانی وسیب وہندے ، دریاں آلی کار ۔
وقت دے نال نال اگوں تے وہندا ہویا وسیب ...... ویلے دے پیڑے نال ازلاں توں وہندے

(روہی لگڑی ساونی ،کورس کانی)

Change Over

(وقفے وقفے نال اٹھیں دے بڑکݨ دیاں اوازاں امدیاں پئن)

مہر خدا بخش: بھلا تھیوی آواں پیا۔ ہک مہمان وی نال اے

مئی کمل: سدا آ وَ۔ دھی آ، سر تے بوچھݨ رکھ

مہر خدا بخش: اوسئیں ڈاکٹر صاحب آ وَ پے۔ اساں غریباں دے ویڑھے قدم پا وَ۔ ست بسم اللہ بجھݨ آ ون اٹھیں ٹھرن ......

ڈاکٹر: جی بڑی مہربانی۔ شکریہ۔

مہر خدا بخش: ڈاکٹر صاحب، اے میڈی ذال کمل مئی اے۔ تے اے کلھی دھی زیبو۔ ایندے نال میڈی زال دی بھنیجی، یعنی بھیݨ دی دھی۔ زیبوابا۔ بجھ تے ڈاکٹر صاحب کیتے موڑھا چا آ۔

زیبو: ہݨیں آئی ابا۔

مہر خدا بخش: بہو ڈاکٹر صاحب اینکوں اپݨا گھر سمجھو۔ بھلا تھیوی زیبو دی اماں۔ اے جانوراں دے ڈاکٹران۔ خشک سالی توں جانوراں اچ جیڑھیاں بیماریاں پئے گِن اوندا علاج کرݨ آلے ہن۔ چنگے بھلے مانس ہن۔ وڈے خاندانی لگدن۔ بھلا تھیوی۔ جلدی نال ڈاکٹر صاحب کوں ہک گلاس لسی دا تاں ڈے۔

ڈاکٹر: بس بس مہر صاحب، آپ تکلیف نہ کریں۔ اس کی ضرورت نہیں ہے۔

مہر خدا بخش: وے سئیں اساں روہیلیاں کوں ہیں جانڈے۔ اساں کنوں کوئی پانی منگے تاں اساں کھیر یعنی ڈدھ پلیندوں۔ اے تاں چھڑی لسی اے اتے کیڑھا شہر اے جو ڈدھ تے لسی وی اتھاں مُل وکدی ہووے۔

ڈاکٹر: ویسے مہر صاحب یہاں ہزاروں جانور ہیں اگر یہاں کا دودھ کسی طرح شہر میں بک سکے تو آپ لوگ بڑی رقم کما سکتے ہیں۔

مہر خدا بخش: وے سوہݨیا، بھلا ڈدھ تے پتر کوئی وچیندے، جو اساں وچوں، اتھاں کھیر وچݨ گناہ سمجھیا ویندے۔ بس ہݨ بارش دے بعد گھا نکلݨ شروع تھی گے ول ڈکھائے ہر پاسے کھیر ہی کھیر ہوسے

ڈاکٹر: دوتین روز پہلے تو بارش ہوئی ہے، اتنی جلدی گھاس بھی نکل آئے گا۔

مہر خدا بخش: بادشاہو روہی وچ بارش تھی ونجے تاں دھرتی وچو گھا اینویں نکلدی اے جینویں ناگ دے منہ وچوں زبان نکلدی اے تے گھا اتنا کولا تے نرم ہوندے جو ساڈا جانور ڈنداں نال اینکوں نہیں پھکیندا اچپاں نال چیندے۔

زیبو: (لاڈ نال) ابا ابا میڈی لیلی کئی ڈینہاں توں بیمار اے ڈاکٹر صاحب کوں آکھ اینکوں دوائی ڈیون۔

مہر خدا بخش: ڈاکٹر صاحب، زیبو میڈی لاڈلی دھی اے، تے ایں دی لاڈلی لیلی، سی

ڈاکٹر: اچھا اچھا، میں دیکھتا ہوں، ادھر لائیں اسے

زیبو: ڈاکٹر صاحب، اے اپنی ماکیتے موجھی اے۔ تریہہ کنوں ایندی ما مرگئی ہئی۔ شودی یتیم تھی گئی اے

ڈاکٹر: مہر صاحب اندازاً خشک سالی سے کتنے جانور یہاں مر گئے تھے۔ اخبار میں تو آیا تھا کہ کوئی جانور نہیں مرا۔

مہر خدا بخش: وے سئیں سینکڑاں ہزاراں مرگن۔ اساڈا لکھاں دا نقصان تھی گے پر کون ہا جو اساڈی سنڑے ہا۔ نہ گھا نہ پانی، اساں قیامت ڈٹھی اے۔ اساڈی کیکوں پرواہ ہے۔

ڈاکٹر: مگر بعد میں حکومت نے بڑی امداد بھیجی اور امدادی ٹیمیں بھی بھیجیں۔

مہر خدا بخش: بہوں دیر بعد۔ کوئی پچھلے چار سال توں بارش نیں تھئی۔ ہر طرف سوکا ہئی۔ اوں ویلے دی حکومت ستی پئی ہئی۔ اے تاں بھلا تھیوے اجو کی حکومت دا جیں اساڈی ہر طرح نال مدد کیتی۔ اساڈے فوجی بھرانواں نے تاں رات ڈینہہ ہک کرڈتا، اساں تک پانی نتے باقی سامان پچاون، ورنہ اساں مرگئے ہا سے۔

کمل مئی: ابا ڈاکٹر صاحب، پہلے اساں گھٹ گھٹ پانی کوں سکدے پئے ہا سے، اساڈا مال اساڈیاں، اکھیں دے سامنڑے تریہہ کنوں مردا پیا ہئی پر بے وس ہا سے۔

زیبو: شودی میڈی لیلی، سی دی ماوی ہناں ڈیہاں ہاک ہاک تے مرگئی۔

مہر خدا بخش: ڈاکٹر صاحب، ساڈے ہک رشتہ داردیاں ہک ڈینہہ وچ ۷۰ گویں پانی دے بغیر مرگیاں ہن۔

ڈاکٹر صاحب: مہر صاحب آپ صحیح کہہ رہے ہیں، میں نے تو یہاں آ کر دیکھا ہے کہ یہاں لوگوں کے بڑے بڑے مسائل ہیں۔ اگر آپ لوگوں کو سہولتیں ملیں تو چولستان پورے ملک کی گوشت اور دودھ کی ضروریات پوری کرسکتا ہے۔

مہر خدا بخش : بھولے بادشہ پہلے اساکوں تساں شہری بھرا انسان تاں سمجھو۔ کجھ حق اساکوں وی ڈیو چولستان صرف شکار تے زمیناں الاٹ کراون کیتے رہ گئے۔

ڈاکٹر: بلکہ میں تو سمجھتا ہوں کہ آپ لوگوں کا حق سب سے زیادہ ہے، یہاں پینے کا پانی، سڑکیں، سکول، ہسپتال، سب کچھ ہونا چاہیے۔

مہر خدا بخش : (ٹھکارا مارتے) او نال نہ نیوے، آکھے مہری اٹھ تے پہساں، وے سائیں تساں شہری اساکوں جاہل سمجھدو، اساں ایں ریت وچ رہندوں پر، اساں وی علم دی قدر جانڈوں، اتھاں سکول ہونداتاں خدا دی قسم میں اپنڑی زیبو کوں ضرور پنج جماعتاں پڑھیندا۔

کمل مئی : ابا اساں اتھجے گالہہ کینی۔ ساکوں پتہ ہے جو علم زیور ہوندے، اساں پیر فرید دے مرید ہیں۔ دین تے علم دی قدر جاندوں

مہر خدا بخش : سئیں علم سو جھلا ہے، اساکوں وی ایں سو جھلے دی لوڑ ہے پر اساڈی طرف کوئی ڈیکھے تاں

زیبو: ڈاکٹر صاحب، ڈسونا میڈی سسی کوں کیا تھے؟

ڈاکٹر: تمہاری سسی کو کچھ نہیں ہوا۔ اس کو کھلاؤ پلاؤ خود بخود ٹھیک ہو جائے گی اور یہ بچی کیا بنا رہی ہے۔

مئی کمل: ابا اے میڈی بھینڑ دی دھی اے۔

زیبو: میڈی مسات اے۔ ماسی دی دھی (شرارت نال) مسات مٹھی ذات، ککڑ کوہ تے ٹکوں رات۔

مئی کمل: اے میڈے کول سلائی کڑھائی سکھنڑ آندی اے

مہر خدا بخش : میڈی زال ایں کم دی وڈی ماہر اے، ابا مراداں اے اندروں موڑھا ذرا ڈاکٹر صاحب کول چا آویں تاں۔

زیبو: اچھا ابا میں چا آنی آں ہنڑیں۔

مئی کمل : اے ڈیکھ مہرا اے ڈیکھا، اے جانماز اے، ایندے اتے شیشے دا کم تھیسے ول ڈکھائے انسان دی دید نہ ٹکسے اتھاں۔

مہر خدا بخش : ڈیکھو ڈاکٹر صاحب

ڈاکٹر: واہ کیا شاندار کام ہے

مہر خدا بخش : (اپنی بیوی سے) بھلا تھیوی ذرا اندروں سلائی کڑھائی دے کم والے نمونے چاتے ڈاکٹر صاحب کوں ڈکھا۔ ڈاکٹر صاحب، اے ڈیکھو۔

مئی کمل : اینکوں آہدن کچا ٹانکا، اے سوئی دے ترو پے نال ونج بوٹیاں بنڈن سئیں تے اے ڈیکھو اے

ہیوے اُتلا ٹانکا

ڈاکٹر: واہ ہنرمندی کا شاہکار ہیں یہ چیزیں۔اگر یہ دستکاریاں شہروں میں پہنچیں تو لوگ دم بخود رہ جائیں فطرت کی گود میں پلنے والے ہنرمندوں کو سلام، مگر کتنے افسوس کی بات ہے کہ ہینڈی کرافٹس کا محکمہ ان دستکاریوں سے غافل ہے۔

مہر خدا بخش: سئیں ہر شے توں غافل آکھو۔اساڈیاں رسماں ریتاں، وس وسیب، رہن سہن، شادیاں پرنے، سب کجھ نویکلا ہے۔ڈاکٹر صاحب ڈیکھوتاں سہی۔

مہر خدا بخش: اے تاں کم تھیوۓ سئیں ایندے اُتے

مئی کمل: اے ڈیکھو مہر، اے ڈکھاؤ انہاں کوں، اے ڈیکھو

ڈاکٹر: بے شک آپ نے صحیح کہا، میں تو قلعہ ڈیراور کو دیکھ کر دم بخود رہ گیا ہوں۔کیا اس کی شان ہے جیسے صدیوں سے کوئی جنگ جو سر اٹھا کر میدان میں کھڑا ہو۔دن کو اس کی عظمت اور ہیبت دیکھنے والی ہوتی ہے۔رات کو یہ محبت اور رومان کی علامت نظر آتا ہے اور چاندنی رات میں جیسے جادو کا کوئی محل فضا میں تیر رہا ہو۔انسان اسے دیکھ کر مسحور ہو جاتا ہے۔

مہر خدا بخش: سچ آکھے وے، اے قلعہ ڈیراور ہاکڑہ دا ماݨ ہیوے۔ایں جیہاں کہیں تھیوݨے۔اساڈے وڈ کے آہدن ہزاراں سال پہلے جیڑھے قافلے ہڑپہ تے ملتان توں سندھ ویندے ہن تاں، ہیں راہ توں گزردے ہن تے ڈراور دیاں فصیلاں دی چھاں تلے آن بہندے ہن۔ایں اِٹیاں اکھیں نال انسانی سفر دے رنگ ڈٹھن۔

ڈاکٹر: بلکہ یوں کہیں کہ یہ انسانی تہذیبی ارتقا کا محرم راز رہا ہے اگر یہاں سیاحوں کو اس طرف متوجہ کر لیا جائے تو بے شمار رقم کمائی جا سکتا ہے۔

مہر خدا بخش: پر کون کرے ایہہ سب کجھ۔سنڑو اساڈیاں بھیڈاں دی اُن نال اُن دے کارخانے چلدن تے اساکوں ایندی قیمت کیا ملدی اے، نہ پچھو۔بس اللہ سئیں روزی ڈیندا پئے تے گزارا چلدا پئے۔

ڈاکٹر: اچھا مہر صاحب کل صبح اپنے جانور لے آئیں تا کہ ہم ان کو حفاظتی ٹیکے لگا سکیں۔

مہر خدا بخش: جی آ، سارے ڈراور وچ اطلاع کر ڈتی ہئی، سب اپنا اپنا مال گھن آسن۔

ڈاکٹر: بس میں چاہتا ہوں جلدی جلدی یہ کام ہو جائے۔

مہر خدا بخش: کیوں، گھر دی مونجھ لگ گئی اے۔میڈا آکھا منو تاں اتھاں پکے ٹک ونجو

ڈاکٹر: مگر مہر صاحب، میں تو صرف ایک مہینے کے لئے آیا ہوں۔

مہر خدا بخش: چلوا یہہ وی شکر ہے کوئی آیا تاں سہی

ڈاکٹر: یہاں آنا تو میری زندگی کا ایک یادگار واقعہ رہے گا۔ مجھے یہاں کی ثقافت کو دیکھنے کا موقع ملا ہے یہ علاقہ تو عجیب وغریب ثقافت کا امین ہے۔

مہر خدا بخش: اجاں تساں اساڈے پرنے تے شادی دیاں رسماں ریتاں نیں ڈٹھیاں۔ ڈاہ ڈاہ ڈینہہ اتھاں شادی جاری رہندی اے۔ جھمراں، سہرے، ویلاں، بس ہک عجیب سماں راہندے۔

مئی کمل: ابا ہک ہک زنانی کوں سینکڑاں سہرے یاد ہن۔ اتھے سوادی جو مزا آونجے۔

(سہرے دا فلیش)

مہر خدا بخش: ڈاکٹر صاحب کل اتھاہیں میڈے بھتریجے دی شادی اے۔ جنج اتھاہیں میڈے گھر آسی۔ تساں اساڈی شادی ڈیکھائے، میں تساکوں گھن آساں۔

ڈاکٹر: مگر میں تو اس شادی میں مدعو نہیں ہوں

مہر خدا بخش: (ہس تے) دے بھولے بادشاہ اے صحرا اے، اینویں اساڈے دل وی فراخ ہن اتھاں اے فرق کوئی نیں کریندا بیٹھا، بے شک تساں نیندرا نہ ڈوا ہے۔

ڈاکٹر: نیندرا، نیندرا کیا ہوتا ہے؟

مہر خدا بخش: نیوینندرا جیکوں آہدو، کجھ پڑھے لکھے ایں کوں چنگا نی سمجھدے، پر پچھو کیوں۔ شادی اتے تحفے ڈیون جائز ہن قیمتی قیمتی، پر نیندرا نقدی دی صورت وچ، پہلے توں وصول کیتی رقم، شادی والے بھرا کوں کٹھی واپس مل ویندی اے تے شادی دا سارا خرچہ نکل آندے۔ ڈسوایندے وچ کیا برائی اے۔ پتہ نیں کجھ لوکاں کوں اے رسم کیوں بری لگدی اے۔

ڈاکٹر: چلیں ٹھیک ہے میں ضرور آپ لوگوں کی شادی میں شرکت کروں گا۔ اچھا اب میں چلتا ہوں۔

مہر خدا بخش: چلو سئیں، میں تساکوں چھوڑ آواں۔

(change Over)

(سہرا گاواں دا فلیش)

زیبو: ڈاکٹر صاحب، ڈاکٹر صاحب، میڈی سسی کوں کجھ تھی گئے۔ اے مردی پئی اے ایکوں بچا گھنو۔

ڈاکٹر: کس نے کہا ہے کہ یہ مر رہی ہے۔ اسے کچھ بھی نہیں، پریشان ہونے کی ضرورت نہیں ویسے اسے ہوا کیا ہے؟

زیبو: ڈاکٹر صاحب، اے بے زبان اے، کیویں ڈسے جو ایکوں کیا روگ اے۔ تساں ڈاکٹر او، خود

کیوں نی بجھ سگدے۔

ڈاکٹر: اری بیوقوف اسے کچھ ہو تو میں جانوں

زیبو: اے جڈاں مرویسے، ول تساکوں پتہ لگیسے۔اساں روہی دے لوک اینویں چپ چپاتے روگب لا تے مروینداوں۔

ڈاکٹر: اچھا مجھے معلوم نہیں تھا۔

زیبو: چلو ہن تاں پتہ لگ گئے۔کجھ دوادارو۔

ڈاکٹر: اچھا ایک بات بتاؤ سچ سچ دواتم کو چاہئے یا تمہاری بکری کو

زیبو: (شرمیندیں ہوئیں) اساں ڈوہیں کوں......

ڈاکٹر: جانتی ہو میں ڈنگر ڈاکٹر ہوں اور صرف جانوروں کا علاج کرتا ہوں، اب بتاؤ

زیبو: چلو دوانہ سہی، کجھ تسلی تاں ڈے ڈیو

ڈاکٹر: بالکل تسلی رکھو، تمہاری اس لاڈلی سسی کو کچھ نہیں ہوتا میرے ہوتے ہوئے، میں اس کا ذمہ لیتا ہوں۔

زیبو: پکا ذمہ......یا......کچا ذمہ؟

ڈاکٹر: بالکل پکا ذمہ......اب تو خوش ہو

زیبو: بہوں خوش، اتنا خوش، جیویں اج روہی وچ ساونڑ دا مینہہ وس پیا ہووے۔جیویں ٹوبھے تارمتار تھی گئے ہوون۔ریت دے تلے ہاکڑا ول ویہہ پیا ہووے

ڈاکٹر: ارے یہ کیا چھوڑ گئی ہے پگلی، او ہو، چوری اور رومال

(Change Over)

(بدلیس دی گاج دا تاثر)

مراداں: زیبو لگدے اج ول مینہ وسسے۔بدل آیا ہویا اے

زیبو: پتہ نی کا کی اے بدل وسدا وی ہے یا کینا۔کئی بدل اتھے وی ہوندن جیڑھے وسنڑ ساونڑ دی بجائے ہک ہک ہنجوں روا کے اگوں تے لنگھ ویندن (بیک گراؤنڈ وچ گھگھو دی آواز)

مراداں: اڑی اڑی اے کیا، خیر تاں اے میکوں ڈس کیا گالھ اے، میں تیڈی سہیلی وی ہاں

زیبو: بس، خیر ہی تاں کینی (موچھی تھی تے) توں اے ڈس اساں روہی دے لوگ انس، وفا دے اتنے پیاسے کیوں ہوندوں، اسمانان تے اڈ دے بدلاں کوں اپنڑے دلاں وچ وسا گھندوں......

مراداں: اڑی پگلی، تیڈا دماغ خراب تھی گے، میں سمجھ گئی ہاں ساری گالھ گالھی، او پردیسی ہے اج ہے کل کیناں ہوسے ول کیا کریسیں۔

زیبو: بس میکوں نی پتہ جو میکوں اے بھا کیویں لگی اے، میں حیران تھیندی ہم جو اکاں دے بوٹے کوں بھالاتیں بغیر خود بھا لگ ویندی ہے۔

مراداں: چری اتھجے خواب نہ ڈیکھ، آپاں روہی دے لوک ہیں، دل وچ اتھجے باغ بغو چے نہ پال۔ اپنے نصیب وچ پانی، سکھ تے چھاں کینی

زیبو: توں اونکوں نی جاندی، اوتاں کہیں تار متار وہندے دریا والی کار ڈسدے، اونکوں ڈیکھ تے روہی دا ہر ڈکھ بھل ویندے ہوسگدے اساکوں قسمت آن ملایا ہووے

مراداں: چری، بھلا روہی تے دریانواں دے میل وی کڈاہیں تھئے، کتھ ازالاں توں ترسی روہی، کتھ تار وتار دریا۔

زیبو: کیوں کیڑھا دریا ریت دے بغیر ہوندے، بھانویں دریا دے تل ہوون تے بھانویں کنڈے، ریت ہر جا ہوندی اے، مراداں

مراداں: او پگلی، تیں اوندے اگوں کوئی گالھ تاں نی کر ماری؟

زیبو: توباں کر بابا، میں شرم کنوں مر نہ پوواں، اے تاں بس تیکوں ڈس بیٹھی ہاں

مراداں: ہا خیال کریں متاں کجھ آکھ بہیں

زیبو: نہ بابا نہ میڈی توباں زاری سو وار توبہ زاری

مراداں: او ڈیکھ تیڈا منگیندا آندا پئے فضل

زیبو: میکوں نی بھاندا، مویا فضل

مراداں: پہلے تاں ڈاڈھا بھاندا ہئی۔

زیبو: چل موئی۔ (بیک گراؤنڈ وچ ڈھول تے شرناء دی اواز)

فضل: ادی مراداں کیا حال اے تیڈا تے تیڈی سہیلی دا

مراداں: بھرا میں وی خوش، تے میڈی سہیلی وی خوش، کیوں زیبو، چپ کیوں ایں

زیبو: تے کیا کراں ایندے آون تے سہرے گاواں

فضل: توں کیوں گانویں سہرے۔ تیڈے میڈے سہرے تاں جگ گاسے

زیبو: ونج ونج، شیشہ ڈٹھی

فضل: شیشہ سامنڑے تاں کھڑے، پیا گیا! ڈیکھاں - ادی مراداں اے گھنو جلیبیاں، چنڑ پیر سئیں دے میلے تے گیا ہم اتھاؤں گھن آیاں

مراداں: ایں جمعرات میلہ کیویں بھرے

فضل: ڈاڈھا بھرے، روہی وچ جیویں بہار آ گئی ہووے - لکھاں لوک ہن ایں واری، بازار دی ڈھیر لگن تے میلے تے رونق وی واہ واہ ہئی -

مراداں: اساں تاں ستویں میلے تے ویسوں - چاچا، ماسی، زیبو تے میں

فضل: میں چنڑ پیر سئیں دے دربار تے منوتی من آیاں - دل دی مراد پوری تھئی تاں اگلے سال انشا اللہ اپنی کنوار نال اتا گھنا ڈیساں -

مراداں: (کھل تے) اچھا میں سمجھ گئی، تو کیڑھی منت من تے آ ئیں -

زیبو: مراداں اینکوں آکھ فکر نہ کرے - ایندی اے مراد پوری نئیں تھیندی

فضل: چلو ڈیکھ گھنسوں

مراداں: وے کنجوس مکھی چوس، میلےتوں کجھ گھن وی آ ئیں کہ کینا -

فضل: اے گھن، میڈی سہیلی دی لیلی کیتے گانی، دل کریسی تاں خود پاوے چا، تے اے تساں ڈوہاں کیتے چاندی دے چھلے - میں اٹھیں کوں پانی پلاونڑ پیا ویندا اں - پر ادی مراداں، زیبو کوں ڈس ڈے پردیسی دا کوئی وساہ نیں ہونداا ے تاں اڈدے پکھیاں دی کار ہوندن، اج ایں اسمان تے کل اوں اسمان تے

(بیک گراؤنڈ وچ وائلن دی اواز)

(Change Over)

(بانسری بیک گراؤنڈ وچ)

زیبو: ڈاکٹر صاحب، ڈاکٹر صاحب، کتھ او

ڈاکٹر: ارے زیبو، تم اتنی گھبرائی ہوئی کیوں ہو، خیریت تو ہے

زیبو: آپ، تساں ......میڈا مطلب اے ......اج ویندے پیو -

ڈاکٹر: آج نہیں ابھی، بس میں نکل رہا تھا -

زیبو: پر کیوں، کیوں، کیوں ڈاکٹر صاحب

ڈاکٹر: بھئی میں صرف ایک مہینے کے لئے چولستان آیا تھا اپنی ٹیم کے ساتھ - اپنا کام مکمل کر کے واپس جا

رہا ہوں ۔ میری ذمہ داری اب ختم ہو چکی ہے ۔

زیبو: ڈاکٹر صاحب ، تساں تاں آکھیا ہئی ، میڈا پکا ذمہ

ڈاکٹر: کس چیز کا پکا ذمہ ، مجھے جو ذمہ داری سونپی گئی تھی وہ میں نے پوری کر دی ۔

زیبو: تساں تاں کجھ وی پورانی کیتا ، اپݨا پکا وعدہ وی ۔ .

ڈاکٹر: دیکھو زیبو میں بچہ نہیں ، میں تمہارے جذبات سمجھتا ہوں ۔ مجھے تمہارے جذبے کی قدر ہے مگر یہ سب ممکن نہیں ۔

زیبو: کیوں اساں روہی دے واسی ایڈے برے ہیں ۔

ڈاکٹر: کس نے کہا ہے کہ تم برے ہو ، تمہارے جیسے مخلص ، محبت کرنے والے اچھے لوگ تو شاید کہیں ملیں ۔ صحرا کی وسعت کی طرح تمہارے دل بھی بڑے ہوتے ہیں ۔

زیبو: نہ ڈاکٹر صاحب ، اساڈے نماݨے دل بہوں چھوٹے ہن ، ایڈے وڈے ڈکھ نیں سہہ سگدے

ڈاکٹر: اسی لئے تو پہلے دن سے تمہارے جذبات کو سمجھنے کے باوجود میں نے تمہاری طرف کوئی پیش قدمی نہیں کی ۔ زیبو میری بات کو سمجھو ہم دونوں دو مختلف دنیاؤں کے لوگ ہیں ۔ ہماری ثقافت رہن سہن ، طرز زندگی ، سب کچھ جدا ہے ۔ تم میرے ساتھ دو قدم بھی نہیں چل سکو گی ۔ تم ریت پر چلنے کی عادی ہو ۔ ہم پکی سڑکوں پر چلنے والے لوگ ہیں ۔ تمہارے اور میرے درمیان ریت کی دیوار حائل ہے

زیبو: واہ ...... ریت دی کندھ وی کوئی کندھ ہوندی اے بھلا جیڑھی پار نہ تھیوے ۔

ڈاکٹر: یہ سب اتنا آسان نہیں ۔ تم میرے بارے میں کچھ بھی نہیں جانتیں ۔ میری مجبوریاں ، میرے مسائل ، کچھ بھی نہیں ۔

زیبو: میں تاں بس اتنا جاݨدی ہاں میڈی روہی وچ ہک بختیں والا بدل آئے تے ترس وسے واپس ویندا پے ۔ ہک بندہ جیڑھا دل کوں دریا والی کار لگدا ہئی اندروں اوہ وی ریت و ریت ہئی ۔ اساں ریت دے واسیاں دا مقدر وی ہمیشہ ریت رہندے ، تے ریت رہسے ۔

ڈاکٹر: نہیں نہیں ، ایسی مایوسی کی باتیں نہ کرو ۔ ہماری حکومت صحرا کے لئے بڑے بڑے منصوبے بنا رہی ہے اب یہاں ٹربائنیں لگیں گی ۔ سڑکیں اور سکول بنیں گے ۔ ہسپتال قائم ہوں گے صحرا کا نقشہ ہی بدل جائے گا ۔

زیبو: ڈاکٹر صاحب کیا فائدہ ۔ صحرا ، ریت دا اے سمندر کڈاہیں ختم نہ تھیسے ، لکھ پاݨی آونجے پر اجڑے دلاں وچوں ٹلی سندی ریت کون کڈھیسے ۔ روہی باہروں اٹھی تے اساڈے اندر آن بہسے ۔ اساں

دیاں ریت دی ڈکھ تاں ڈیسن کجھ ساکوں دی دریا تخی ۔ رہسوں وچ قید دی ریت ہمیشہ ، اینویں سوغاتاں ڈیسن (رووݨ پے ویندی اے)

ڈاکٹر: ہرگز نہیں ۔ مایوسی کی باتیں نہیں کرنی چاہئیں ۔ اچھی لڑکی ، تم ہمیشہ مجھے یاد آتی رہو گی میری مجبوریاں مجھے واپس لے جا رہی ہیں ۔ مگر یہ ہوسکتا ہے کہ اس جانے والے کا دل یہیں کہیں تمہارے پاس رہ جائے ۔ پگلی ، تیرا صحرا تو میرے خون میں سرایت کر گیا ہے ۔ ویسے ہوسکتا ہے کہ کبھی یہ مسافر پردیسی پھر تیرے صحرا میں پناہ لینے چلا آئے ۔ کبھی یہ تیرا دریا خود بھی صحرا بن جائے ۔

❖

اج مانگھ مہینے دی نانویں وے
رُت رنگیلی تے ساعت سوہݨی
مُد مستانی ڈکھڑیں کوہݨی
سیاں ناز نواز کریندیاں
چیتر سہیندیاں ور گل لیندیاں
مٹھڑی روپ انوپ وسارے
سوہݨا ڈے کر کوڑے لارے
کھیڑے بھیڑے رکھن بکھیڑے
چاک مہیں دا آ وڑ ویڑھے
سیاں جگتاں نوکاں کردیاں
مل ماہی ہݨ بھٹ گھت سردیاں
توں بن میرا ہور نہ کوئی
روز ازل دی تیری ہوئی
ساہوں بھنڑا اکھیاں نیرے
لوں لوں سیڑھاں لکھ لکھ چیرے
نینہہ فرید فقر دی موڑنی
مردیں جیندیں نیویں پوری

دل آنویں آ گل لانویں وے
موسم گل پھل دی من موہݨی
سانول صحن سہانویں وے
کجلہ سرخی مانگ بݨیندیاں
میں گھر دی پوں پانویں وے
ڈکھڑی روندیں عمر گزارے
آندیں نہ مُڑ جاویں وے
سس نناناں لاوم جھیڑے
تتڑی نوں نہ تانویں وے
مہݨیں ہاپ کریندیاں بردیاں
نہ ڈھوتیں لاج لجاویں وے
طعنے مارم خلق سبھوئی
لگڑی توڑ نبھاویں وے
چولی چنڑی لیر کتیرے
الڑے زخم مٹاویں وے
باجھ برہوں دے، کل گل کوڑی
دل نوں داغ نہ لانویں وے

ڈاکٹر محمد سلیم ملک

آ چنڑوں رل یار

کردار :

سانول	:	ویہہ باوی سال دا نینگر جوان
حُرمت	:	ستاراں اٹھاراں سال دی نینگر چھوہر
خدا بخش	:	سانول دا پیو
شاذاں	:	سانول دی ما
اللہ رکھیہ	:	حرمت دا پیو
نذیراں	:	حرمت دی ما
		وستی دا زمیندار
		کجھ بیاں آوازاں

پہلا منظر

[دول وجداپے تے دول دی تال او ہے جیند ے ذریعے بندے کٹھے رل تے کم کریندن، کہی مریندن تے ہک بے توں اگیتے نکل ویندن۔ پانڑی چلنڑ دا شور، لوکیں دیاں آوازاں چیرھیاں پانی دا بند بدھنڑ ویلھے سنڑیندن]

کئی آوازاں: بھجیں بھجیں بھجیں، آویں آویں آویں۔ ایڈوں ول، اوڈوں ترپ۔ پھٹہ ڈے پانی دے اگوں، کہی والپہ سٹ، اِتھاں اے ڈلھ سٹ۔ او جوار دا گنڈ ھا ڈے ونھے تے، کہی دے لپے رکھیندا و نج اُتے۔

خدا بخش: یار اللہ رکھیہ! وڈا زورا اے پانڑی اچ، موںھا بدھیندا نی پیا۔

اللہ رکھیہ: آخر نہر تر ٹی اے خدا بخش! کوئی مخول تھوڑی اے

خدا بخش: اینکوں نہر تاں نہ آکھ اللہ رکھیہ اے تاں شاخ اے نکی جہی

اللہ رکھیہ: پر خدا بخش اسیڈی وستی کوں بوڑنڑ کیتے تاں ڈھیر اے

خدا بخش: ہا یار اسیڈے تاں گھر ای کچے اِن

اللہ رکھیہ: جے پانڑی ہیں زور نال پہہ گیا وستی وچ تاں مٹی دیاں کندھاں کھڑسن چوکھی دیر

خدا بخش: کھڑسن سُو آ۔ گوڈیں بھر نہ آن ڈھسن۔ جینویں آپاں زمیندار دے اگوں-----

اللہ رکھیہ: چُپ چُپ خدا بخش اوڈیکھ زمیندار آندا پے گھوڑی تے

[زمیندار دی گھوڑی دے ہنہناونڑ دی آواز آندی اے تے ولا گھوڑی دی ٹپ ٹپ دی آواز مائیک دے قریب آویندی اے]

خدا بخش: سلاں والیکم سائیں زمیندارا!

اللہ رکھیہ: سلاں والیکم سائیں زمیندارا!

زمیندار: او بابا! اے نہر کینویں تُرٹی اے؟

اللہ رکھیہ: سائیں پتہ نی کہیں تروڑی اے یا خبر اے آپے ترٹی اے

زمیندار: آپے ترٹی ہوسے۔ کوئی تروڑے کیوں ہا۔ آپ بڑسے یا آپنڑی فصل بڑیسے۔

اللہ رکھیہ: ہا سائیں اے تاں ہے۔
زمیندار: ولا کیا کیتی کھڑو اینکوں پدھنڑ دا۔
اللہ رکھیہ: سائیں! وستی دے سارے بندے کٹھے کر آیوں۔ڈیکھو لگے پن پدھنڑ اچ [ہاشو، ہاشو دی آواز]
خدا بخش: سائیں! اللہ کریسے پدھیج ویسے جلدی
اللہ رکھیہ: سائیں! جوان کمیندے تاں ڈاڈھے پن۔ہک ہے توں ودھ تے لپے مریندے پن۔
خدا بخش: اسیڈی وستی دے نینگر بلائیں جوڑ ان سائیں بختیں آلا میلے ای تاں ایہے مار آندن۔
زمیندار: خدا بخش! تیڈا پتر سانول وی گبھرو جوان تھی گۓ۔ڈیکھ لپہ جھکا مریندا پے تے پرے سٹیندا اپے
اللہ رکھیہ: سائیں! ایندا پتر کوڈی اِچ ای میلہ مار آے۔کہیں کوں نہ وٹھنڑ ڈیتا
خدا بخش: میڈا پتر تیڈا غلام اے سائیں! تیڈے دریں تے پلدا اپے
زمیندار: شابش جوانو شابش۔ ہمت کرو پانی دا زور ترٹدا ودے۔ ہنڑ مٹی جمدی ویندی اے تلوں۔ پانی اونکوں نی چھکیندا پیا۔ موڈھا مٹی نال بھریندا پے۔ بس تھوڑی دیر کماؤ چا
خدا بخش: جوان جیرھے جگرے نال کمیندے پن اللہ رکھیہ! میڈے گھر گڑ ہووے ہا تاں مٹھے چاول پکا تے کھوانواں ہا انہاں کوں۔
اللہ رکھیہ: گُڑ میں ڈینداں خدا بخش! پر ول آکھسیں کوئی چاول وی ڈیوے ہا
خدا بخش: ہا ادا غریب جو ہُیم
زمیندار: اچھا بابا! میں کھویساں چاول۔ بن بدھ تے آونجیجو دیرے تے
[گھوڑی دے ٹرنڑ دی ٹپ ٹپ دی آواز آندی اے۔ ایندے وچ ٹریکٹر دی آواز ضم تھی ویندی اے]
خدا بخش: اوڈیکھ اللہ رکھیہ! بشیرے دا ٹریکٹر وی آ گۓ
اللہ رکھیہ: خدا بخش ایں تاں کمال کیتے۔ ٹرالی اچ ساھیں وی چائی آۓ
[ٹریکٹر۔ ٹرالی تے ساھیں کوں ڈیکھ تے سب کوں نواں جوش آویندے تے او کٹھے رل تے 'جھولے لال' دا نعرہ مریندن]
خدا بخش: ہنڑ پانی کوں بھجنڑ نہ سے ڈیندے اساں
اللہ رکھیہ: ہنڑ بن بدھیجے ای بدھیجے
خدا بخش: ہنڑ مٹھے چاول کھاواں ای کھاواں

ڈوجھا منظر

[اللہ رکھیے دا گھر ۔ گئوں دی رنگن دی آواز آندی پئی اے ایندے وچ بکری دی میں میں وی رل ویندی اے ۔ مکالمیں اچ کھائیں کھائیں کاں دی آواز وی آ ونجے]

نذیراں: حرمت دا پیو آ ہد تیج گیا ہن؟

اللہ رکھیہ: کینویں نہ ہد ھیجے ہا بیں ویلھے میں اللہ رکھیے جیہا بندہ اُتھاں ونج کھڑے

نذیراں: پراے والا ولاترٹ کیوں ویندے ۔ چنگی طرح کیوں نی پدھیندے؟

اللہ رکھیہ: [کھل تے] چنگی طرح پدھن؟ ڈیکھ نذیراں! جے ہر سال کھائی تھیندی رہے، شاخ دی بھل صفائی ہووے تاں تل اچ مٹی ناں جمے، پانی اُتے نہ چڑھے، بھکاں نہ ڈ ہن تے پانی وی نہ ترٹے۔

نذیراں: ول تاں بھل صفائی کرنی چاہیدی اے ہر سال

حرمت: [چوڑیں دی کھڑکن دی آواز] بابا! روٹی کھاسو؟ چا آنواں؟

اللہ رکھیہ: نہ دھیے زمیندار دے دیرے تے مٹھے چاول کھادن سے ساری بکھ لہہ گئی اے

حرمت: اچھا لسی دا کنگا پی گھنو، لوݨ آلا ۔

اللہ رکھیہ: مٹھے چاول کھاتے لوݨ آلا کنگا پیووں؟ اصلوں کملی دھی اے اسیڈی

حرمت: ول کیا پیسو؟

اللہ رکھیہ: اچھا پتر پلا ڈے لسی، پر پانی ڈھیر نہ سٹیں اوں اچ

حرمت: ہنیں پلیندی آں لسی [ویندی اے]

نذیراں: حُرمت ہن سیانی تھی گئی اے ۔ حرمت دا پیو

اللہ رکھیہ: ہا ڈ ٹھانہ ہا وی حرمت دی ما، مٹھے دے بعد لوݨ پلیندی اے۔

نذیراں: تساں تاں گنڈھ چا ڈیندو گالھ کوں ۔ میڈا اے مطلب نی۔

اللہ رکھیہ: تیڈی گالھ دا کوئی مطلب وی ہوندے

نذیراں: جوان دھی کے تائیں بلھا سگدوں گھر اچ؟

اللہ رکھیہ: تُساں ماواں وی عجب روح ہوندو

نذیراں: او کینویں؟

اللہ رکھیہ: پہلوں پیار نال پلیندو دھیریں کوں ول پچھوں لگ پوندو جو کڈھوں انہاں کوں گھرتوں۔

نذیراں: کیا کریجے زمانے دی ٹور جو اینویں ہے ۔ نا تاں ہاں دے ٹوٹے کپ تے کون ڈیوے ہا ڈ ن کوں۔

اللہ رکھیہ : بھلا تھیوی ! گالھ تاں لاٹ کیتی

نذیراں : ول کیا سوچی حُرمت دا پیو؟

اللہ رکھیہ : کیا کیتے ؟

نذیراں : حُرمت کیتے !

اللہ رکھیہ : میں تاں کجھ نی سوچیا۔ جے توں سوچی پیٹھی ہوویں تاں ڈس۔

نذیراں : میں سچیندی آں-----

[حُرمت آندی اے تے نذیراں آپݨی گالھ اتھاہیں چھوڑ ڈیندی اے]

حُرمت : اماں ! کیا سچیندے وے تُساں ؟

اللہ رکھیہ : پُتر ! تیڈی ماکوں پتانی کیا ہاں سوچاں ان۔ لسی اچ دیر کیوں کر ڈتی ؟

حرمت : بابا آپݨی لسی اچ مکھی مؤئی کھڑی ہئی۔ شریفاں دے گھروں گھن آئی آں اے لسی۔ ہیں سانگوں دیر تھی گی اے۔

اللہ رکھیہ : [ٹالݨ کیتے جو حرمت اتھوں چلی ونجے تے او زال نذیراں نال خلاصی گالھ کر گھنے] اچھا پتر جے اتنی خدمت پی کریندیں پیودی تاں ول---- [سوچ تے] حُقے تے انگاروی رکھ ڈے۔ تل دا پاݨی بدلیں چا۔ چنگی طرح دھوتے۔ شابش [حُرمت ویندی اے]

اللہ رکھیہ : ہا ول کیا آہدی پی ہانویں توں، نذیراں؟

نذیراں : میڈا خیال اے جو سانول کینویں رہسے حُرمت کیتے۔ اوندی ما شاداں میڈی بھیݨ اے۔ شاداں میں کنوں چار ڈیہاڑے وڈی اے۔ اساں بھیݨیں رل پوسوں تاں موئی ماداہاں ٹھر پوسے۔

اللہ رکھیہ : پر گالھ بھیݨیں دی نی۔ سانول دی اے

نذیراں : سانول میڈا بھݨیجا اے۔ آکھیے اکھوائے اچ اے شرم لحاظ آلا چھوکرا اے۔ نینگر جوان اے۔ غریب دا بال اے سر سٹ تے گزارو یسے۔

اللہ رکھیہ : بس ایہا ’غریب دا بال اے‘ آلی گالھ اوکھی اے۔

نذیراں : او کینویں؟

اللہ رکھیہ : ڈیکھ حرمت دی ما ! اے گالھ اے وپاردی۔ جیں ویلھے دھی بھیݨ دا رشتہ کریندے ہوں ویلھے ہک ہک گالھ گݨنی پوندی اے پورا سنارا بݨنا پوندے۔

نذیراں : سنارا؟

اللہ رکھیہ: اونویں تاں سانول دا پیو خدا بخش میڈا اشنگتی اے۔ پنج ہٹ کٹھے مریندوں۔ پر اوں کنے زمین دا ہک مرلہ کینی۔ گھر ای بے دی زمین اچ بٹائی بیٹھے۔ کل کوں زمیندار اونکوں اُٹھا چھوڑے جیویں پیرنڈ ماچھی دی ٹڈی چوا چھوڑی ہس راتو رات۔ تاں اسیڈی دھی تاں رُل ویسے نہ در در تے۔ میکوں ایہا گالھ ڈریندی اے۔ میں ہیں سانگوں اے ڈھک نی بھریندا۔

تریجھا منظر

[زمیندار دا ڈیرہ۔ ریڈیو وجدا پے تے عطا اللہ عیسیٰ خیلوی دا ڈوہڑہ چلدا پے۔ زمیندار حقہ بیٹھا پیندے]

خدا بخش: سائیں بختیں آلا۔ زمیندار سائیں۔ سلام تھی گیا

زمیندار: آ خدا بخش آ لنگھ آ۔ اوڈے پرے نہ بہہ۔ میڈے پیریں نال بہہ لتاں گھٹ بیٹھا

خدا بخش: [خوش تھی تے] جیا سائیں اول حاضر۔ پیر دگھیر وچا۔ [لتاں گھٹن بہہ ویندے]

زمیندار: کینویں آئیں خدا بخش؟

خدا بخش: بس سائیں تو ے کوں سلام کرنا ہا۔ اسیڈے تاں ماپیو وی تُساں او۔ جیڑھی لوڑ تھیندی اے بھنے آندوں تُساں ڈے، مُنڈھ قدیم دے جُجے تے جو تھیوسے۔ اسیڈے سر تے تو ایڈا ہتھ نہ ہووے ہا تاں پتہ نی کتھاں دھکے ودے کھاندے ہووں ہا۔

زمیندار: ہوں

خدا بخش: سائیں میں ہک عرضی چا آیاں۔ جے منظور پوے تاں میں لکھ کھڑیا

زمیندار: آکھ

خدا بخش: سائیں میں تو ایڈے چار ایکڑ رہیندا کھڑاں ڈھوری آلے ہر ہمیش اوں اچ فصل رہینداں، ودھینداں، پلینداں، کھاد، بج، سپرے، ہل، پانڑی، در وگڑا، کہیں شے اچ کمی نم رکھیندا۔

زمیندار: بابا! اے تیڈا فرض اے، ولا حصہ وی تاں گھن ویندیں توں۔

خدا بخش: جیا سائیں۔ میڈے اُتے کرم کریندو۔ میکوں مُٹھ دانڑیں دی ڈے ڈیندو۔ میڈے بال کھاندن۔ تو ے کوں دعائیں ڈیندن

زمیندار: مین تیکوں سب توں چنگے ایکڑ ڈتم۔ کئی بندے زور لائی کھڑن جو اے ایکڑ ایکوں ڈیو۔ پر میں انہاں کوں ہا نم کریندا۔

خدا بخش: بختیں آلا۔ میڈے تاں ماپیو وی تُساں او۔ میکوں تاں مانڑ اے تُساں تے۔ ہنڑ میں اے عرضی چا آیاں جو پھٹیاں وڈیاں تھیاں آندین۔ انہاں کوں کھاد ڈیونی اے۔

زمیندار: ہاڑے نہ کھاد۔ سچیندا کیا ودیں؟

خدا بخش: جیا سائیں اول حاضر پر کیا کراں کھاد کیتے پیسے نی بنڑدے پے۔

زمیندار: ڈیکھ بابا! اے میڈا ذمہ کوئے نی

خدا بخش: جیا سائیں! سچ فرمائے وے۔ پر جے کر ہوچا مہربانی۔

زمیندار: کیا دی مہربانی؟

خدا بخش: آپنڑے منشی کوں آکھو چا میکوں کھاد دیاں بوریاں چواڈیوے ول پھٹیں تے میں اول حاضر۔ سب توں پہلوں کھاد دے پیسے رسے ساں۔

زمیندار: اے میں نی کر سگدا

خدا بخش: بے تھی ونجے مہربانی

زمیندار: [چڑ تے] کینویں تھی ونجے مہربانی۔ اج میں تیکوں بوریاں چواڈیواں کل بخشو آویسے، میکوں کھاد ڈیو، پئی فجر پیرنڑ آویسے، کرمو منگسے، جعفر، دینو بگھا۔ میں کینہہ کینہہ کوں نہ کریساں۔ نہ بابا نہ۔ اے اپنڑاں آپ کر۔ کھاد آپے پا بھانویں ڈھور بچناں یو وی، ویچ۔ پر پھٹیں کوں کھاد ڈے۔

خدا بخش: سائیں! میں ڈھور کینویں ویچاں؟ ڈھورتاں میں بال دی شادی کیتے رکھی کھڑاں۔ ہیں سیالے سانول دی شادی تیار اے۔ سانول تو یڈا انعام اے تو یڈا بانہاں اے۔ ہیں دردا پلیا اے۔

زمیندار: پھٹیاں پلیسیں تاں بال دی شادی وی کریسیں۔ جے شادی کرنی اے تاں ڈاہ دی جاہ تے ویہہ بوریاں پاتاں جو چار پیسے وٹیج پوون تے شادی دا پور بھگتا ونجے۔

خدا بخش: ہیں سانگوں میں عرض بیٹھا کریندا ں سائیں کوں

زمیندار: توں ولا ولا عرض نہ کر۔ میڈا جواب او ہوای۔ ہنڑ ویندا ڈیکھاں تیکوں

خدا بخش: تے سائیں جے کھاد دا انتظام نہ تھی سگھے میں کنوں ولا؟

زمیندار: ول رہی نہ سکا نویں۔ ویلھے تے ڈسانویں میں اے کیاہ کہیں بےکوں ڈے ڈیںواں

خدا بخش: سائیں اے تاں ظلم تھی ویسے میڈے اتے

زمیندار: اے ظلم توں آپ کریسیں

خدا بخش: اچھا سائیں میں زال دیاں مرکھیاں گلوبینداں چا۔ کھاد دے پیسے وی بنڑ ویسن تے سہرے وی تھی ویسے۔ اللہ سائیں رنگ چالاتا کپاہ کوں تاں سارے گتھے سوتج ویسن۔

چوتھا منظر

[دور توں چکی چلݨ دی آواز آندی پئی اے۔ ساول آپݨے کھیت اِچ کہی نال بنہ کھڑا پھلیندے۔ کہی مارݨ نال 'ہا، شو، ہا شو' دی آواز آندی پئی اے تھک تے ساہی کڈھݨ بہندے تاں پرے کنوں کوئی زنانی آندی نظر دی اس]

سانول: اللہ نہ بھلاوے تاں ایہا ہے حرمت [گیرے دے گھوکݨ دی آواز آندی اے] سانول آ اَج تاں قسمت سانگا پی بݨدی اے۔ اج حرمت نال کھل تے گالھ کریندا اں۔ پتہ نی میڈی زبان کوں کیا تھی ویندے جو حرمت دے اگوں گالھ نی نکلدی منہ توں۔ [گیرے دے گھوکݨ دی اواز ولا آندی اے] میں کنوں اے تاں گیرے وی چنگے جو سچیندن، آکھ چھڑیندن۔ ذرا رائی نی رکھیندے۔ شرع دی گالھ اچ کیا شرم۔ آوے حرمت ڈیکھ میں کینویں وجݨ پے ویندا اں دول آنگے۔

حرمت: [کھل تے] مسات سلام تھی گیا

سانول: میں وی کیرھی ویل دا سلام چائی کھڑا اں۔ مسات مٹھی ذات کیتے۔ کیڈے بھلیے وَدو

حرمت: بابے سائیں دے روٹی چائی ویندی آں اوپھٹیں اچ دروگڑ ابیٹھا ڈیندے

سانول: اچھا اے روٹی بابے سائیں کیتے چائی ویندیں۔ میں سمجھیا میڈے کیتے چا آئیں

حرمت: تُساں منہ دھو بہو۔

سانول: ول ایڈوں لنگھی کیوں ایں؟ ولاّ کیوں ماری؟ رستہ تاں پروں ویندے۔ کھوہ آلے پاسوں

حرمت: اسیڈی مرضی۔ اساں جیڈوں لنگھوں۔ توں جھل سگدیں اسیکوں؟

سانول: نہ سائیں نہ۔ میڈی مجال اے تو ایکوں تاں سرکاری ای نی جھل سگدی

حرمت: اچھا توں نی جھلیندا؟ تاں ول ویندی پئی آں میں

سانول: نہ نہ نہ۔ میں جھلیندا پیاں۔ کھڑ کھڑ میڈی گالھ سݨ اے سر تے کیا چئی ودیں؟

حرمت: مٹی دی مٹکی اے۔ کمبھار کنوں گِدھی اِم

سانول: او تاں میکوں وی نظر دی پئی اے پرا ے ڈس ایں وچ پاݨی اے یا لسی اے؟

حرمت: لسی اے بابے ہوریں کیتے چائی ویندی آں

سانول: ہک گلاس میکوں ڈیسیں لسی دا؟

حرمت: توں کیا کریسیں؟

سانول: ہتھ منہ دھو یساں۔ گہلی لسی کیا کریندی اے؟ پیساں بیا کیا کریساں؟

حرمت: [لسی گلاس اچ پاون دی اواز] اے گھن لسی میں تاں لگھی ہیں سانگوں آن جو تیکوں لسی دا گلاس پلائی ونجاں

سانول: گاوی لسی وی کیا عجب شے ہے ولا ہووے وی تیڈے ہتھ دی سواد آوندے [یکا یک نظر پوندی اے] اے انگل کوں پٹی کیوں بدھی؟ خیر ہے؟ [پریشان تھی ویندے] کیا تھیے؟ کیا تھیسے؟ ڈس

حرمت: چرخہ بیٹھی کتیندی ہم تکلہ لگ پے رت ویہہ پئی اے ہیں سانگوں پٹی چا بدھی ام

سانول: بھلا چرخے کوں۔ تیئں کیرھا ڈاج جوڑنا اے چرخے نال

حرمت: ڈاج تاں سانول میڈا بٹیا پے۔ اُبھے دے کھیس، لمے دے تھاں، سلماں ستارے آلے کپڑے، رنگیلی کھٹ، بابا آہدے میں شہری میز کرسیاں وی گھنا ڈیساں۔ وستی اچ بجلی آونجے تاں میں پانی ٹھدا کرن آلی مشین وی گھنساں۔ جیں اچ برف چا آندی اے تے چیزاں جو رکھو امن امان رکھیاں رہندین۔

سانول: اے کمال اے مشین وی۔ ول ہن دیر کیا شے دی اے شادی اچ؟

حرمت: دیر تیڈے پاسوں اے سانول! میڈا ما پیو سمل بدھی بیٹھے انہاں داوس چلے تاں میکوں اج ای ٹور چھوڑن

سانول: اچھا! ول میں پٹھاں ماپیوں کوں رشتے سانگے

حرمت: ایہا گالھ میں پر، پرار دی سنڈی آندی آں تائیں کنوں

سانول: گالھ تیڈی وی ٹھیک اے پر میں کیا کراں۔ ڈر تھیندے تیڈا بابا نہ نہ کر چھوڑے

حرمت: کیوں؟ بابا کیوں نہ کریسے؟

سانول: تساں امیر لوک او۔ تو یڈی آپنی زمین اے آپنی فصل۔ آپنی۔۔۔

حرمت: توں اینویں گالھ نہ ودھا۔ میڈی اماں وی تاں ہے آخر او تیڈی ماسی لگدی اے۔ او سمجھا ڈیسے سارا اوادھا گھاٹا بابے کوں۔ توں پٹھ ماپیوں [گیرے دے ولا گھوگٹ دی اواز آندی اے] اے گیرا بیٹھا کیرھے لکر تے ہے۔ میں ڈیکھاں تاں سہی [دید چاتے ونیں دے ڈہدی اے تاں نظر سجھ تے پوندی اے۔ پریشان تھی تے] ہائے ہیں مرگی سجھ سر تے آگے میں حالی روٹی نی پچائی بابے کوں! سانول توں ہن گالھیں داگھوڑ۔ میکوں گالھیں لواڈتی تے بابا اوڈے بکھا بیٹھا ہوسے۔ میں ویندی آں

سانول: ونجو سائیں ونجو رب دی امان اچ ہووو۔۔ اے گلاس چائی ویسو یا میڈے ماپیو چائی آون شام کوں [پلیٹ تے گلاس گھن گھندی اے]

پنجواں منظر

[رات کوں عشاء دا ویلھا اے ۔ وستی اچ چُپ اے ۔ اللہ رکھیہ تے اوندی زال نذیراں گھر بیٹھن ۔ حرمت گھر دے چھوٹے موٹے کم وِدی کریندی اے ۔ وستی دے جوہڑ توں مینڈک دے ٹراونڑ دی آواز آندی پئی اے ۔ پرے توں کہیں ترپدے پاندھی دے ڈوہڑے سٹیندن ۔ اوندی آواز آندی پئی اے پر لفظ سمجھ نی آندے ۔ یکا یک گلی دا کتا بھونکنڑ پے ویندے]

خدا بخش: چُپ اوئے [مائیک توں پرے] سٹینداانہیں ۔ لنگھنڑ تاں ڈے اسیکوں ۔ میں خدا بخش آں تیڈے سائیں اللہ رکھیے دا سنگتی ۔ شاداں! توں پرے تھی متاں وات مار گھنے تیکوں ۔

شاداں: ہیں موئے کوں بدھ نی چھڑیندے ۔

نذیراں: [مائیک دے نال] الاتاں میڈی بھینڑ دا اے [کتے دے بھونکنڑ دی آواز]

اللہ رکھیہ: حُرمت! دھرک دھی اے ماسی کوں گھن آ ۔ متاں کتا جھٹی مار گھنے ۔

حُرمت: [حُرمت دھرکدی ہوئی ویندی اے ۔ کتا اونکوں ڈیکھ تے لیٹنڑ پے ویندے] ماسی میں ایندی پنجی تے پیر رکھیندی آں تُساں لنگھ چلو ۔ [ذرا جیہا وقفہ]

خدا بخش: ودے بابا! گھر آلے بیٹھو ۔ ستے تاں ناوے پے ۔

اللہ رکھیہ: آ خدا بخش آ ، لنگھ آ ۔ اَجھی جلدی کون سمھدے

خدا بخش: سلام علیکم اللہ رکھیہ!

اللہ رکھیہ: وعلیکم سلام خدا بخش! ایڈے بہہ اے پئی کھٹ بتے ۔ اوں کھٹ دا پاوا بھنا پے ۔

خدا بخش: کینویں بھنے پاوا؟

اللہ رکھیہ: کل جیرھا مینہہ وسیے ۔ ایہا کھٹ بہر پئی ہئی تیڈی بھجائی نذیراں توں کھٹ نی چوی تاں کندھی نال لا کھڑائی اِس پُسی جو ہے تاں آپنے زور توں پاوا بھن چھوڑیس ۔

نذیراں: آندیں میڈیاں شکایتاں لاونڑ پے گیو ۔ انہاں کوں بلہاؤ تاں سہی ، آ ۔ ادی ۔ آ ۔ ایڈے بہہ ۔ میڈے نال ۔ سانول بھڑا اے؟

شاداں: اللہ دا احسان اے ۔ حرمت دا کیا حال اے؟ بیمار جو ہئی؟

نذیراں: ہنڑ تاں ٹھیک اے ۔ گھر دا کم کار کریندی وِدی اے ۔ اج ڈو پہریں کوں روٹی وی چا گی ہئی بابے ڈے ۔

شاداں: ڈاڈھی سیانی دھی اے۔ اللہ نصیب چنگا کرس

نذیراں: ہا بھینڑ۔ ما پیو دیاں تاں دعائیں ہوندین

شاداں: [خدا بخش نال] سانول دا پیو آ کر گالھ

خدا بخش: توں کر نہ گالھ۔ سانول دی ماتوں ایں۔

شاداں: گالھ جوانیں دی اے۔ جوان کریندن

اللہ رکھیہ: میاں کیجھی گالھ اے؟ بجھارتاں تاں نہ بھناؤ۔

خدا بخش: سائیں! اساں ہک وڈا کم آئے بیٹھوں

اللہ رکھیہ: جی ڈسو [لہجے اچ ذرا جھئی اجنبیت آویندی اے]

خدا بخش: ادا میکوں لمبی گالھ تاں نی آندی ماسٹر صاحب آ نگوں۔ گالھ اے ہے جو سانول نینگر جوان تھی گئے۔ اسیڈی دھی حُرمت وی سیانی تھی گی اے۔ اساں آئے تاں ہیں رشتے واسطے بیٹھوں۔ اسیڈی عزت کرو چا۔

شاداں: سانول تواڈا بھنڑیجا اے۔ حرمت میڈی بھنڑیجی اے۔ ادی نذیراں سنڑدی بیٹھی ایں؟

نذیراں: ہا اَدی

شاداں: میں تے نذیراں بھینڑیں اوں، آپت اچ رل پوسوں تاں ہاں ٹھر پوسے اسیڈا۔ کینویں ادی میں سچ آہدی آں نہ؟

نذیراں: ہا ادی [چپ تھی ویندی اے فضا اچ بے تکلفی دی جاہ تے سنجیدگی آویندی اے تے فضا بوجھل تھی ویندی اے]

شاداں: بسم اللہ۔ ہا کرو تے گڑ ونڈوں

خدا بخش: شاداں توں گڑ چائی آئیں نہ

اللہ رکھیہ: سائیں تواڈا آونڑ برحق اے۔ تُساں جو گالھ کیتی اے ساری ٹھیک اے۔ پر چھڑی گنوں مینہہ دا سودا جو کریجے تاں وی سوگنتری کریندی اے۔ اے تاں رشتے دا معاملہ اے۔ ایں وچ تاں ہک ہک گالھ گنڑنی پوندی اے

خدا بخش: توں گنڑ۔ سو واری گنڑ۔ پر چنگی گنڑ

شاداں: ادا۔ اساں وڈی حُج نال آئے بیٹھوں

اللہ رکھیہ: خدا بخش جینویں توں گالھ سدھی سویں کریندیں اینویں ول پھیر میکوں وی نی آندے۔ میں

بندہ آں وکھری تائپ دا۔ کم دی گالھ ہک منٹ اچ مُکا چھوڑیندا ں ۔
خدا بخش: ہا بھراؤ سوناں امید نال امکا ونا ں ایہا گالھ
اللہ رکھیہ: خدا بخش سنگ آلی جیرھی گالھ کیتی۔ اے نی تھی سگدی
خدا بخش: او کینویں؟
اللہ رکھیہ: گالھ اے ہے جو بندہ دھی دا سنگ جوڑیندے تاں اگوں پچھوں سچیند ے۔ وا دھا گھاٹا ڈیہدے۔ تیڈا حال اے ہے جو تائیں کنے زمین دا مرلہ کائنی۔ نہ کھوہ، نہ باغ، نہ فصل۔ زمیندار دے بخت ی تے فصل رہیدیں۔ جیں سال تیکوں زمیندار زمین نی ڈیندا تا زی مزدوری کریندیں جیرھی کڈاہوں لگی کڈاہوں نہ لگی۔ تیڈا تاں گھر ای ہے دی زمین تے ہے۔ کل کوں او اُٹھا چھوڑے تاں میڈی دھی تاں رُل گی نہ۔ میں اونکوں کتھاں لبھے ساں؟ خدا بخش سنگ آلا ورقہ پھاڑ سٹ اے نی تھی سگدا

[نذیراں چُپ بیٹھی رہندی اے۔ شاداں رووݨ پئے ویندی اے۔ اوندے ڈسکارے تھوڑی دیر چلدے رَہن]

خدا بخش: نہ رو شاداں۔ نہ رو اُٹھی چلوں۔ اللہ سائیں چنگی کنیسے

چھینواں منظر

[زمیندار دا ٹیوب ویل چلدا پئے۔ اوندے چلݨ تے پانی دے وہݨ دی اواز آندی پی اے۔ زمیندار موڑ تے بیٹھے چھا]

خدا بخش: سائیں بختیں آلا اسلام تھی گیا

زمیندار: آ خدا بخش آ

خدا بخش: سائیں میں آپ حاضر تھیواں ہا۔ پر کم اچ ایجھا رُدھا رہ گیاں جو ویلھ نی ملی۔ شام کوں سائیں دا بندہ آیا ہا جو سائیں سڈیندے پن۔

زمیندار: [رکھائی نال] ولا شام گی، سویر گی، ہݨ ڈو پہریں کوں آن کھڑیں۔ ایجھا وڈا آدمی بݨ گئیں توں۔

خدا بخش: [زمیندار دے بدلیے ہوئے تیور ڈیکھ تے پریشان تھی ویندے] سائیں میں تو ایڈا غلام آں تو ایڈا نمک کھانداں۔ تو ایڈے دریں تے پلداں۔ اے پانی کتھاں لگا کھڑے بورنگ دا؟

زمیندار: [اوندے سوال کوں نظر انداز کرتے] کپاہ کوں کھاد ڈتی؟

خدا بخش: کوئے نہ سائیں۔ پیسیں دا انتظام نی تھی سگیا۔ زال دیاں مُرکھیاں چا گیا ہم گلاوݨ، پر اگوں سنار آکھیے اے سارا کھوٹ اے کجھ نہ وٹیسے۔ بیا کوئی رستہ وی نظر نی آندا۔

زمیندار: ہݨ کیا رستہ ڈیکھسیں، کپاہ کوں پھل لگ گئن لوکیں دیاں کپاہیں گوگڑ ے چائی چن بخشو، بینا، پیرݨ ڈو جھی دفعہ کھاد ڈیندے پن، توں حالی ممبر دا ودیں۔ تیڈی کپاہ دھرتی اچ پی اے۔ ہݨ کھاد آوی گی تاں کیہے کم دی۔ ویلھا تاں گزر گیا۔ نقصان تاں تھی گیا۔

خدا بخش: [کوئی جواب نس بندا] جیا سائیں حق اے

زمیندار پچھلے سال تائیں سپرے اچ دیر کر ڈتی ہئی۔ فصل کوں کیڑا کھا گیا ہا

خدا بخش: [مچل تے] نہ سائیں نہ۔ میں سپرے تاں کیتی ہم پر شاید دوا ڈو نمبر دی ہئی۔ اثر گھٹ کیتا ہس ہیں واروں

زمیندار: [ہوں غصے آلے انداز اچ] تیڈے پُتر کوں آکھیا ہم دیرے تے چھنکا مریندا رہے۔ ڈو جہاڑے نس ماریا چھنکا۔ اونکوں پتہ نی کیا دی تَری آ گی اے۔ جڈاں ڈیکھو میلے تے تیارا اے۔ نہ کم دا نہ کار دا دشمن اناج دا۔

خدا بخش: سائیں تو اِیڈا اغلام اے۔ اسیکوں تاں تو اِیڈا آسرا اے۔

زمیندار: کل وستی آلے تیڈی دھاں چا آئے ہن جو توں پرنالہ اتھائیں لئی کھڑیں۔ مینہہ وسے تاں پرنالے دا پانی گلی اچ تھی کھڑے جیرھا لنگھدے او ہو ڈھہہ پوندے۔

خدا بخش: بختیں آلا میں پرنالہ کتھاں چا ونجاں؟ ہر کہیں دے پرنالے گلی اچ لگے کھڑن۔ گامو، بخشو، شہرو، ہر کہیں دے پرنالے---

زمیندار: [اوندی گال ٹک تے] بابا میں تائیں کنوں تنگ تھی گیاں توں چا مڈی بسترا تے نکل اتھوں۔ میڈی جان چھوڑ۔ کوئی بیا در گول۔ لڈ اتھوں۔ بھج ونج۔ فجریں میں تیکوں وستی اچ نہ ڈیکھاں۔ سُݨ گدھی۔ اُٹھی ہݨ تھی روانہ۔

ستواں منظر

[ڈھلدی شام دا ویلھا اے خدا بخش دے گھر ڈاندرِ نگدے کھڑن کہیں کہیں ویلھے اُلو دے بولݨ دی آواز وی آویندی اے۔ دروازہ کھلݨ دی آواز آندی اے]

سانول: [ٹھڈا ساہ بھرتے] آ حرمت آ۔ لنگھ آ کینویں بُھل پئیں؟

حُرمت: [بے باکی نال] ماسی کتھاں اے سانول؟

سانول: شریفاں دی دھی پیارا اے اونکوں پچھݨ گی اے

حرمت: اچھا ول میں ویندی آں

سانول: بہہ آ ویسے ہنئیں۔ آہدی پی ہئی میں کھڑیں پیریں ول آ ساں۔ آندی پی ہوسے۔ اوڑے کندھی تے نہ بہہ ایڈے کھٹ تے آن بہہ۔

حرمت: [شوخی نال] کیوں؟ کندھی تیڈی بھج پوسے؟ تیکوں کندھی ڈھیر پیاری اے میں کنوں؟

سانول: [غمگین اواز اِچ] حرمت ہݨ برچھیاں نہ مار۔ مذاق دے ویلھے لنگھ گئے

حرمت: مذاق دے ویلھے تاں آئے نی سانول۔توں آہدیں لنگھ گئے۔

سانول: بابے تیڈے آوݨ جوݨی ڈتے۔ اوہا سوداگریں آلی گنتری کیتس نہ؟ اوہو کجھ تھیا نہ جیند اڈرہا

حرمت: جڈاں تیکوں پتہ ہا جو اے کجھ تھیسے ول شکایت کیوں کریندیں؟

سانول: توں آہدی ہاویں۔ میڈی ما سمجھا گھنسے بابے کوں۔ اوسنبھال گھنسے سب کجھ۔ پر اوں کجھ نہ کیتا ذرہ نہ بولی ہوں ویلھے۔

حرمت: او کیا بولے ہا۔

سانول: کیوں؟ او کجھ نہ بولے ہا۔ اوندا حق نہ بݨدا ہا۔ آخر میں بھݨیجا ہاں اوندا۔ او نہ آکھے ہا جو میں بھیݨ کوں نی چھوڑ سگھدی۔ حرمت دا پیو آ۔ اے گالھ منی پوسی۔ اے کم اینویں تھیسے۔

حرمت: اماں اے گالھیں تاں کرے ہا جو بابے کوں پتہ نہ ہووے ہا جو میڈی ما تے تیڈی ما آپت اِچ بھیݨیں اِن۔

سانول: تیڈا مطلب اے ماسی دا قصور وی کائے نی۔

حرمت: میں اے نی آہدی۔

سانول: ول توں کیا آہدیں؟

حرمت: میں آہدی آں توں اتنی بدظنی نہ پال دل اِچ ہر کہیں دی مجبوری ہوندی اے۔ ہر کوئی دھرتی ڈیکھ تے پیر رکھیندے۔

سانول: ہݨ توں میکوں اے ڈسݨ آئیں جو توں وی دھرتی ڈیکھ تے پیر رکھیسیں؟ میکوں میڈی اوقات یاد ڈیویسیں؟

حرمت: نہ سانول میں ایں سانگوں نی آئی

سانول: ول توں کیا آہدیں؟ ڈس تائیں کیا سوچے؟

حرمت: توں ڈس تائیں کیا سوچیے ؟

سانول: میں سوچݨ جوگا رہ گیاں بھلا ؟

حرمت: ول وی ۔ آخر کجھ تاں ہوسے تیڈے دل اِچ ؟

سانول: حرمت! تساں امیر لوک او ۔ تواڈے گھر اچ پا پیسہ اے تیکوں رشتیں دا کال کائے نی ۔ تیڈا ابیو ہک سڈ مریسے اٹھ سانول نکتے آ سن ہر پاسوں ۔ بابا تیڈے کیتے چونواں رشتہ گھن آسے ۔ زردے پلائیں دیاں دیگاں چڑھسن توں سونے اچ تلسیں تے ریشم ہنڈیسیں ۔

حرمت: میں اے نی پچھیا ۔ میں پچھدی آں توں کیا کریسیں ؟

سانول: میں تیڈی شادی تے کاٹھیاں چیریساں ، پانی بھریساں [اواز سنگھ اِچ پھہ ویندی اِس] لوکیں دے ہتھ دھویساں

حرمت: بس کر سانول: بس کر [آواز رقت خیز تھی ویندی اے] میں اے سݨݨ نہ آئی ہم

سانول: [جھلاتے] ول توں کیا سݨݨ چاہندیں میں توں [ڈکھ بھری موسیقی چلݨ پے ویندی اے] مائی ! اساں غریب لوک اوں ۔ اساں تھاں دی تل اوں جینکوں ہر کوئی ویٹ چھڑیندے اساں چلھ دی کیری اوں جیں کوں روڑی تے چاسٹیندن ۔ اساں پنے دی مٹی اوں جیں کوں پیریں نال لتڑیندن ۔ اساں فجریں ٹُر ویسوں ۔ اے وستی چھوڑ ویسوں ۔ اساں پردیسی لوک اوں ۔ اسیڈے ڈکھ نہ پھول ۔ حرمت ! اساں اُڈردے پکھی اوں جیں کیتے کوئی درنی کھلیندا ۔ اساں اوپاندھی اوں جنہاں دی کوئی منزل نی اساں ٹُرویسوں تے ساری وستی اساکوں بُھل ویسے ۔

حرمت: [آواز اچ کاوڑ تے ڈکھ ڈوہیں رلیے ملیے ہووِن] سانول ! ہݨ میڈی گالھ وی سݨ ۔ تائیں ایہو آکھیے نہ جو 'اساں ٹُرویسوں تے ساری وستی بھل ویسے اساکوں' ہا بھل ویسے ساری وستی پر میں تاں وستی کینم ۔ تائیں میکوں کینویں وستی سمجھ گدھے ۔ کیا میں تیڈے کیتے اونویں ہاں جینویں ساری وستی اے؟ سانول! توں میڈا اندر پھولی ؟ میڈے دل توں پچھی ؟ میں تے کیا گزردی پی اے؟ قصور میڈے بابے دا اے تے مینھیں توں میکوں ڈیندیں ۔ گالھ میڈی اماں نی کیتی تے اُلھیمے توں میکوں ڈیندیں ۔ توں میکوں ہیں ساگوں کُوڑا کرݨ چاہندیں جو میں تیکوں سارے جہان توں سچا منیندی آں ۔ میڈے نال اینویں نہ کر ۔ میکوں دھکے نہ ڈے ۔ حیاتی اچ وچھوڑے وی آندے رہندن پر آپنیں کوں رووا تے کوئی نی ویندا ۔

اڈھواں منظر

[دور توں گھنٹیں دی آواز آندی اے جیرھیاں اٹھیں دے گل اچ ہوندیں ۔ نال ای کہیں ساربان دی 'لولی' دے بول وی سٹیندن ۔ لولی وچھوڑے دی ہووے تے منظر شروع تھیونے]

شاداں: میں آہدی آں سانول! سارا سامان ہکا گاڈی تے کیناں آسکسے ۔

سانول: ول کیا کروں؟ پیرن وی نی ڈتی آپنی گاڈی ۔ عذر کر گے ۔

خدابخش: ابا! عذر اوہیں سانگوں کر گے جو متاں زمیندار ناراض تھیوے ۔

شاداں: ڈیکھ دنیا دا حال ۔ کینویں منہ پھیر گن ۔

سانول: کوئی ویلھا یا ڈکینی ۔ اساں انہاں دیاں ونگاراں ڈیندے رہیوسے ۔

خدابخش: آ سانول ۔ کلہوٹے توں دانے کڈھ گھنوں ۔

شاداں: ہا ۔ اے تاں میں ڈسیانی ۔ سویرے جیں ویلھے تُساں نماز پڑھن گیو مسیت اِچ، زمیندار دا منشی آیا ہئی جو پچھلے سال جیرھا بج گدھا ہاوے اوتاں ڈیو ۔ ترکڑی وٹا چائی آئے دانے تول تے چا گے ۔ ہݨ بس لپ دانیں دی پی ہوسے ۔

خدابخش: [ٹھڈا اشکارا بھرتے] رب سائیں آں ۔ اساں توں کیرھا قصور تھی گے ۔ اسیکوں بخش ڈے ۔

شاداں: کل اساں سنگ گھنݨ دیں ہوائیں اچ ہاسے ۔ اج گھر دے دانے کونیں ۔

سانول: بالݨ تاں چا گھنوں ۔ کم ڈے سے اگیتے ۔

خدابخش: بھالا پتر بالݨ کوں ۔ اووی مینہہ داپُسا پے ۔

شاداں: ویھ سال توں ایں وستی اچ رہندے پے ہاسے پر زمیندار اینویں کڈھ چھوڑ یے جینویں مکھی کڈھ چھٹر یندی اے لسی توں ۔

خدابخش: اج کوئی کنال مرلہ آپݨاں ہووے ہا تاں لڈ تے اتھائیں نہ تھی بہوں ہا ۔

شاداں: کنال مرلہ آپݨا ہوندا تاں وستی آلے اینویں منہ نہ پھیر ویندے ۔

سانول: کنال مرلہ آپݨا ہوندا تاں تساں خالی ہتھ نہ آندے اللہ رکھیے دے گھروں ۔

شاداں: میڈے پتر دا سانگا نہ تھی ویندا ۔ میں تاں آپݨی بھیݨ نذیراں تے حیران آں جو اووی گوٹھ مار تے بیٹھی رہ گی ۔ پئے کوں ذرا نہ ولدی ڈتس جو اے رشتہ ڈیوں چا ۔

سانول: اماں! حرمت وی کجھ نہ بولی

خدا بخش: پُتر کملا تھی گئیں۔ دھیاں وی ہلیندین بھلا ایں موقعے تے۔
شاداں: آرا چلا چھوڑ یے نیں میڈے پُتر تے۔ ڈیکھ تاں سہی سکی کاٹھی آ نگے منہ تھی گئے ایندا اے ٹھہندی نہ ہئی اُنہاں کوں۔
خدا بخش: کیا رنیں آلے مہنٹیں چا بیٹھیں۔ اُٹھی کم کر سمان بدھ۔
شاداں: [ٹھڈا ساہ بھر تے] پر سانول دا پیو آ [غمگین موسیقی وجٹ پے ویندی اے] اساں ویسوں کتھاں؟ ایکوں جاہ کون ڈیسے؟ پڈھیپے اچ اے ڈینہہ وی ڈیکھناں ہا۔ اساں تاں رل مرسوں۔ پتہ نی ڈو گز زمین وی ملسے یا نہ ملسے؟

نانواں منظر

[اللہ رکھیے دا گھر۔ لالی دی آواز 'پیہو پیہو' آندی پئی اے]

اللہ رکھیہ: اے لالی کیا 'پیہو پیہو' دالُڑھ مریندی بیٹھی اے نذیراں؟

[لالی دی آواز پیہو پیہو ولا آندی اے]

نذیراں: حرمت دا پیو آ لالی جیں گھر اچ بولے آ ہدن اُتھاں مہمان آندے پے ہوندن۔
اللہ رکھیہ: اے عجب ڈھکو سلے اِن رنیں دے۔
نذیراں: لالی آہدی اے 'پیہو پیہو' جو چکی تے اٹا پینہہ گھنو مہمان آندے پن۔

[لالی دی آواز ولا آندی اے 'پیہو پیہو']

نذیراں: [لالی کوں ولدی ڈیندی اے] مائی لالی! اٹا پیٹھا پے، پیٹھا پے توں ونج گھن آ، مہمانیں کوں گھن آ۔

[دروازہ کھڑکن دی آواز آندی اے]

اللہ رکھیہ: کون اے میاں دروازے تے؟
خدا بخش: ووے سائیں اساں آؤں پے۔ میاں گھر آلے ہیٹھو۔
اللہ رکھیہ: اے تاں خدا بخش دی آواز اے۔ اج مدتیں بعد سُنی اے۔ ہا او ڈیکھ خدا بخش نی۔
نذیراں: شاداں وی نال آئی اے۔ پچھو آندی پئی اے۔
خدا بخش: سلام وعلیکم! میاں گھر آلے او، سنجانُی اللہ رکھیہ!
اللہ رکھیہ: وعلیکم سلام! خدا بخش تیکوں نہ سنجٹیساں۔ لنگھ آ۔
نذیراں: ادی اج کینویں بھل پیں۔ کئی سال گزر گین تواڈا نہ اتا نہ پتا، نہ سلام نہ سنیہا۔ اساں لبھ لبھ

تھکوں پتانی بیرھی رہی تے وچ بیٹھو۔
شاداں: بس بھیݨ اتھے رُدھے رہ گیوں جو ویلھ نی ملی۔
نذیراں: ادی توں تاں موٹی تھی گئی ایں وجود بارا تھی گئے۔
شاداں: ہݨ کم کار گھٹ کریندی آں ہیں سانگوں۔
نذیراں: کیوں بیمار تاں نائیں رہندی؟
شاداں: نہ اللہ دا شکر اے۔ چھوٹا موٹا قصور تھیندے تاں ڈاکدار کنوں دوا گھن آندی آں
نذیراں: [مرعوب تھی تے] اچھا ڈاکدار توں؟
شاداں: حرمت دا کیا حال اے؟
نذیراں: اندر سُتی پئی اے
شاداں: کیوں خیر اِس؟
نذیراں: پتانی بھیݨ کیا تھی گئس۔ ڈاڈھا دوا داروں کرائے سے۔ مولوی صاحب تعویذ پُھل ڈتن حکیم دے جوشاندے پیتے نس۔ پر بیماری چھڑیندی نیں۔ میڈی دھی کوں تاں سوی لگ گئی اے۔ سُک تے کانا تھی گئی اے۔
شاداں: کوئی سانگا کیتی اوندا۔
نذیراں: کتھاں؟ چھوکری منے تاں۔ اونویں تاں کئی رشتے اِن پر چھوکری کھڑدی نی کتھائیں۔ اساں سمجھا سمجھا تھکوں پر کھ نی منیندی۔
شاداں: کیا آہدی اے؟
نذیراں: آہدی اے میں شادی کریساں کائے ناں
شاداں: کیوں؟
نذیراں: آہدی اے بس میڈی مرضی [ٹھڈا ساہ بھریندی اے]
اللہ رکھیہ: سانول دا کیا حال اے خدا بخش؟
خدا بخش: بس ٹھیک اے اللہ رکھیہ!
اللہ رکھیہ: کیا کریندے؟
خدا بخش: پھٹیں دا وپار کریندے
اللہ رکھیہ: [مرعوب تھی تے] وپار کریندے۔ وپار تاں ڈھیر ساریں پیسیں نال تھیندے۔

خدا بخش: اللہ دا احسان اے پا پیسے دا گھاٹا کینی۔

اللہ رکھیہ: [بیا حیران تھی تے] مخول تاں نیں پیٹھا کریندا

خدا بخش: مخول کیا دا اللہ رکھیہ جڈاں دی سرکار ا سیکوں پارہاں ایکڑ زمین ڈتی اے اساں سکھے تھی گیوں۔

اللہ رکھیہ: اچھا زمین تیڈی آپنی تھی گی اے۔ او وی کتھے پارہاں ایکڑ۔

خدا بخش: ہا اوں تے کھوہ لاتم۔ اہیں دا باغ لیندا پیاں۔ بیں پھیرے قسطیں تے ٹریکٹر گدھم۔

نذیراں: ادا سانول دی شادی کیتی؟

خدا بخش: ادی نی کریندا او شادی۔ آہدے میں شادی کرگدھی اِم وپار نال

اللہ رکھیہ: وپار نال وی بھلا شادی تھیندی اے؟ توں گدھی کیوں نی آیا میڈے پتر کوں

نذیراں: ہا ادی گدھی آنویں ہا ساڈے پتر کوں

خدا بخش: پتر کوں؟ اے کیا پے آہدو؟

اللہ رکھیہ: کیوں؟ میں کوئی پی زبان بلیندا بیٹھاں

خدا بخش: پتر تاں تائیں آپ نہ بنّایا اونکوں۔

اللہ رکھیہ: خدا بخش! ڈکھیں دے ورقے نہ پھول۔ اساکوں زمانے ڈاڈھے سبق ڈتن۔ اساں ایں نکتے تے پنوں جو رشتیں اچ امیری غریبی نی ڈٹھی ویندی۔

شاداں: کیا مطلب؟ بھرا اللہ رکھیہ!

اللہ رکھیہ: مطلب صاف اے۔ پہلوں تُساں سانول دا رشتہ گھن تے آئے ہاوے تے اج میں تُساں توں سانول منگدا پیاں۔ آپنّاں پتر بنّاون کیتے۔

خدا بخش تے شاداں: [کٹھے رَل تے حیرانی نال] کیا؟ کیا آکھی ادا اللہ رکھیہ؟

[ایں مکالمے دے اندروں شہنائی دی آواز نکلے تے ساری فضا تے چھا ونجے۔ پنج ست سیکنڈ بعد خواجہ غلام فرید دی کافی:

'آ چنوں رل یار پیلوں پکیاں نی وے'

دا ہک بند آونجے تے اوشناختی موسیقی اچ تحلیل تھی ونجے]

❖

سید محمد اعجاز شاہ

بالا ۔ وسیب داونگارو

چنگائی تے ہمدردی انسان دی خصلت وچ شامل ہے پر پتہ نئیں اج داانسان کہیں ڈر کنوں ایں خصلت کوں لکائی ودے تے نفسانی خواہشاں دا شکار تھی تے ایں جذبے دے الٹ کم کریندا ودے۔ پر جڈاں وی اندر دی ایں چنگائی کوں موقع ملدے اوبھج تے باہر آندی ہے تے اپڑیں سنجاݨ کرویندی ہے ۔ گالھ صرف اتنی ہے جو اساں اپڑیں اندر جھاتی پاؤں تاں اساکوں اے چنگائی مچکدی نظر آسی جیویں جو ہک گاڈی دا ڈرائیور تیز رفتار نال ویندا پئے ابڑ غت اگوں سڑک تے گلروی آویندے تاں اچانک گاڈی روکݨ ناممکن وی ہے تے خطرناک وی ۔ اندر دی چنگائی جھمکدی ہے تے خطرے دی پرواہ نہ کریندیں ہوئیں سب توں پہلے پیر بریک تے ونج پوندن تے اوں کتورے کوں بچاوݨ کیتے اوکوں اپڑیں جند دی پرواہ وی نئیں ہوندی ۔

ایں جہان فانی تے کجھ لوک ایجھے بے لوث ہوندن جیڑھے اپڑیں جند دی پرواہ نئیں کریندے نہ انہاں کوں مال و دولت نال غرض ہوندی ہے تے ناں شہرت عزت نال کیوں جو انہاں کول شئیں دی طلب تے ضرورت نئیں ہوندی تے اولوک انہاں اوپریاں شئیں نال کوئی غرض نئیں رکھیندے ۔ ایجھے لوک ماکھی دے گھٹݨ آلی کار ہوندن جیڑھا ہک پھل توں ڈوجھے توڑیں ملاپ داوسیلہ بݨدے تے انہاں دے رنگ تے بیج کھنڈاتے باغاں اچ بہاراں داباعث بݨدے ۔

میڈی ایں کہانی دا کردار وی ہک ایجھا شخص ہے جیڑھا انہاں اوپریاں شئیں کنوں بے پرواہ ہئی تے آپڑیاں اکھیں نوٹݨ دے بعد ایں احساس دی بھاکوں بیا تکھا کر گئے اے سیکھا ڈے گئے جو دنیا اچ جیوݨ صرف آپ لیوں نہیں ہوندا بلکہ اے حیاتی بیاں کوں محبتاں ونڈݨ واسطے ہے تے غرض تے خودغرضی دے درمیان بہوں نکا جیہاں فرق ہے ۔ اتھوں اساں کجھ چاتے نئیں ویندے کیوں جو کفن دے کھیسے نئیں ہوندے بلکہ اساں یاداں ڈے ویندے ہیں ۔ تہاڈیاں اکھیں اچ چمکݨ آلے موتی دان کرویندے ہیں ۔

میڈی وستی دے اوں واسی دا اصل ناں محمد اقبال ہئی پر وستی دے سارے نکے وڈے 'بالا'

سڈیندے ہن تے 'بالا' سڈیج تے 'اقبال' خود اوکوں وی اوپرا لگدا ہئی ۔ اے تاں معلوم نئیں جو اوندا
بلپݨ کیجھا گزریا ہوسی پر اوندی سنجاݨ اوں ویلھے تھئی جیڑھے ویلھے اوکم کار کرݨ جوگا تھیا ہئی ۔ وستی دی
کہیں بڈھڑ کوں نسوار گھنا تے ڈیوٹی ہووے ہا یا کہیں دے عزیز رشتہ دار دے گھر کوئی خوشی غمی دا سنیہا،
وستی اچ کہیں دے مہماناں دی خدمت داری دا کم کرݨا ہووے یا کہیں دے مال ڈھانڈے دا گھاہ پٹھا،
بالا حاضر ہوندا ہئی ۔ ہک ویلھے کہناں دے ککڑیں کوں وٹرنری ہسپتال ٹیکے لواوݨ چائی ویندے تاں ہے
ویلھے کہیں دے نکے بال دا بستہ چاتے بال کوں انگل لاتے سکول گدھی ویندے، انہاں ساریاں
خدمتاں دا معاوضہ صرف اے بول ہن بالا! پتر، بھرا میڈا اے کم تاں کیتی آ ۔ مینہہ ہے جھڑ ہے بالے ہر
نکے وڈے دی خواہش دا احترام اپݨے مونڈھے چاتا ہویا ہا۔

ڈوجھے پاسے ڈیکھو تاں ہک ویلھے بالا جنازے گاہ دی چاردیواری دے اندر پاݨی دا ترکا کھڑا
لیندے ہے ویلھے وستی دی میت اچ بو ہاری کھڑا ڈیندے ۔ خود تاں شایت اوہ پڑھیا لکھیا کیناں
ہئی پر بانگ ملݨ نال تکھے تکھے میت آلے پاسے ٹردا ہئی تے نمازیاں نال اوندے سجدے اوندی
محبت دا اظہار ہن ۔

ہر ویلھے خدا تے خلقِ خدا دے کماں کاراں اچ رُدھیا نظر آندا ہئی ۔ کہیں زمیندار دا نوکر بھج
ونجے ہا تاں اوندے مال ڈھانڈے دے گھاہ پتر کیتے بالا سڈیج ویندا ہئی ۔ تے زمیندار دے دیرے
تے بالا کئی کئی ڈیہاڑے جُتیا رہندا ہئی ۔ تے اوکوں ویلھے کو ویلھے اتھاں روٹی مل ویندی ہئی ۔ او انہاں
شئیں تے راضی ہئی تے خلقِ خدا دی خدمت بغیر کہیں جنت دوزخ دے لالچ تے خوف دے اوندی
حیاتی دا مقصد ہئی ۔ ناں اوکوں نویاں کپڑیاں دا شوق ہئی تے ناں نویاں جتیاں پاوݨ دا اگر کوئی اوکوں
کم دے بدلے رقم دا لالچ ڈیوے ہا تاں اوکم کرݨ توں انکاری تھی ویندا ہئی تے آہدا ہئی اسا کوں
پیسیاں دی لوڑ کینی ۔ اے گالھ جیڑھے انداز اچ او ہتھ ہلا تے کریندا ہئی اوں ویلھے او دولت، عزت،
شہرت دے پچھوں بھجݨ آلیاں کوں اپݨی اوقات یاد کرا ڈیندا ہئی ۔ او لوک جیڑھے انہاں چیزاں نال
اپنا قد اُچا کیتی ودے ہن بالا انہاں بسانگیاں دے آسرے توں بغیر اُچا تے وڈا بندہ لگدا ہئی ۔ اوندا
اے جملہ، ہاتھی جیڈے قد آلیاں کوں گھاہ تے ترپدے ہوئے اوں تڈے جیڈا بݨا ڈیندا ہئی جیڑھے
گھاہ دے اُتے اکڑ کنوں چِر چِر کریندے تے ترپدے ودے ہوندن ۔

بالا اُچے تے گھاٹے وݨ آلی کار ہا جیڑھا خود دھپ اچ سڑدے پر بغیر کہیں تفریق دے ہر
کہیں کوں چھاں ڈیندے رہندا ۔

بالے دی حیاتی اچ بہوں اُچ جھک آئے پر او اپنے ڈگ تے خوش خوش ٹردا ریہا۔ بالے دی کلہی چھاں دی جاء اوندی ماء ہئی جیندے مرݨ دے بعد او ترٹ گیا ہئی۔ اوندی ماء دے بعد اوندی منگ دا رشتہ اوندے رشتے داریں ختم چا کیتا تے ہݨ بالے دی حیاتی اچ عجیب موڑ جیہاں آ گیا ہئی۔ اوندے معمولات اچ فرق پئے گیا ہئی۔ وستی دے چوک اچ او ہݨ گھٹ ودھ نظر دا ہئی۔ ہݨ او لوکیں دی اوپری گالھ برداشت نہ کریندا ہئی تے ہر کہیں نال تکھا تھی پوندا ہئی۔ وستی دے بال اوندے پچھوں تاڑیاں مارن لگ ویندے ہن۔ او آپݨی مستی اچ مست تھی گیا ہئی تے لوکیں اوکوں ہک تماشا بݨا گھدا ہئی۔ شایت اوندی ماء آلی چھاں مکݨ نال اوندی حیاتی ریت دا صحرا بݨ گئی ہئی تے اوندے پیراں تی ریت تے ٹردے ٹردے چھالے بݨ گئے ہن۔ تے انہاں چھالیاں اوندی ٹور اچ تبدیلی کر ڈتی ہئی۔

وستی دے لوک اپݨی اپݨی غرض پچھوں آندے ہن تے اوندی حالت ڈیکھ تے افسوس کریندے ہن تے اپݨیاں صلاحیں ڈیندے ہن کوئی آہدا ہئی جو بالے تے جن پری دا سایہ تھی گئے، کوئی آہدا ہئی جو ماء دے مرݨ نال ہاں کوں لئی پئے۔ بہوں تشخیص کیتی جو منگ دا رشتہ ختم تھیوݨ نال اے حالت تھئی ہس۔ غرض جتنے منہ اتنیاں گالھیں۔ پر کہیں وی بالے دے پھول نہ پھولے اوندی بیماری نہ بجھی۔

ہݨ تاں کئی کئی ڈیہاڑے بالا وستی اچ نظر نہ آندا ہئی جڈاں ولے ہا تاں اوندی حالت اجڑی پئی ہوندی ہئی اوندے بھرا تے وستی دے بئے لوک اوکوں پکڑ تے زور نال دھنواون ہا تے نویں کپڑے پوا تیل کنگھی کرن ہا پر کتھاں ہݨ بالا ایں ڈکھاں دی وستی توں کہیں بئی جا آلے پاسے ٹرݨ دی تیاری اچ ہئی۔ او جاء جتھاں اوں محبتاں ونڈیاں ہن اوکوں ولدی محبت دے ڈو بول وی ناں ڈے سگی۔ آخر ہک ڈیہاڑے بالا لمبے عرصے واسطے غائب تھی گیا۔ وستی دیاں مسیتاں اچ اعلان تھیندے رہیے وستی دے لوک رشتے دار اوندی گول اچ لگ گئے۔ شایت او اے سبھ کجھ اپݨے کماں کاراں دے رُکے پئے ہووݨ دی وجہ کنوں کریندے پئے ہن۔

دلوں او وی خوش ہن جو اے بیکار پاگل شخص مغروں لتھا۔ کجھ ڈینہوار بعد وستی اچ سو یلے سو یلے دھاڑ دھاڑ پئے گئی جو نال دیاں فصلاں اچ ہک لاش پئی ہے۔ ساری خلقت بھج پئی لاش ڈٹھی تاں او لاش بالے دی ہئی۔ وستی دا اے ونگارو، کماں کاراں کنوں ناں تھکݨ آلا بالا شایت تھک تے آرام پیا کریندا ہئی۔

❖

خوشحال خان خٹک

پاکستان دے اُتر ڈلاہی علاقے پشتونیں دا وطن ہن۔ انہاں علاقیں دے پہاڑ، چشمے، آبشار، وادیاں تے ڈھنڈ ایں علاقے دے فطری حسن کوں رنگ لیندن تے اتھوں دے عظیم سُورما، جنگجو تے زندہ روایتیں دے امین پشتون، زندگی دے ہووݨ دا احساس ہمیشہ ڈیندے رہ ویندن۔ رزم تے بزم ہر میدان وچ ایں خطے دے لوکیں دے ہووݨ دا بھرپور احساس ملدے۔ انسانی تاریخ دا قدیم ترین نشان وی ایں علاقے وچ لبھدے، گندھارا آرٹ ہووے یا بدھ مت دیاں تحریراں، وادیٔ سون دے حجری دور دا انسان ہووے یا ٹیکسلا دے فلسفی تے قواعد دان انسانی تاریخ اچ ایں خطے دی اہمیت کنیں اکھ نہیں پھیری ونج سگھیندی۔ ترائے لکھ سالیں دا تاریخی پس منظر رکھݨ آلے ایں خطے وچ رزم تے بزم دے میدان دا ہک شہسوار خوشحال خان خٹک ہے۔ پشتون معاشرے دے داخلی تضادیں دے باوجود خوشحال خان خٹک دے بغیر پشتو ادب دی تاریخ مکمل نئیں تھی سگھدی۔ 'جاوید نامہ' وچ اقبالؒ خوشحال کوں خراج عقیدت پیش کریندیں ہوئیں آکھیا ہئی:

آں حکیمِ ملتِ افغانیاں   آں طبیبِ علتِ افغانیاں
رازِ قومے دید و بیباکانہ گُفت   حرفِ حق با شوخیٔ رندانہ گُفت

پشتونیں دا ہک مستند تاریخ نگار اولف کیرو "THE PATHAN'S" وچ لکھدے: ''او پشتونیں دا پشتون ہے تمام کمزوریں دے باوجود او ہک ایجھا شاندار بندہ ہے جو انسان کوں اوندی تعریف کرݨی ای پوندی ہے تے ایندے نال نال بندہ مجبور تھی ویندے جو اوندے نال محبت کرے۔ جیڑھا بندہ پشتونیں کوں جاݨنا چاہندے اوندے کیتے ایندی سنجاݨ ابتدا ہے۔''

خوشحال خان خٹک دے بارے ہک بیا تاریخ نویس جادو ناتھ سرکار "HISTORY OF AURANGZEB" وچ لکھدے: '' ہک کلہا بندہ، ہک عظیم تے طاقتور حکومت جیندی نہ چھڑا مخالف ہووے بلکہ اونکوں رگڑݨ سانگے، اپݨے سبھ زور لا چھوڑے، تے ایندے نال نال اوندا اپنا قبیلہ وی اوندی مخالفت وچ اُٹھی کھڑے، اے تونئیں جو اوندی اپݨی اولاد تائیں بدترین دشمنی تے لہہ آوے گھر،

وتی، اولاد، قبیلہ، منصب، جاگیر، ریاست، ہر شے کنیں ہتھ دھو بہوے تے دل وی اٹھہتر سال دی عمر وچ اوندا حوصلہ نہ تر ٹے تاں او خوشحال خان خٹک ہوسی۔''

خوشحال دا دور ستارھویں صدی دا دور اے۔ ایں دور وچ ایشیا، افریقہ، یورپ، امریکہ دے براعظمیں دے سبھ ممالک انج انج بادشاہیں دے اقتدار ہیٹھ ہن۔ ایں دور وچ طاقت دا سرچشمہ بادشاہ دی ذات کوں سمجھیا ویندا ہئی بلکہ یورپ وچ انہاں دے اختیارات کوں "Devine Rights Of Kings" آکھیا ویندا ہئی تے ایشیائی ممالک وچ عام طور تے سمجھیندا ہئی جو بادشاہ کوں ست ولیئیں دی طاقت ہوندی ہے۔ ایں گالھوں انہیں کوں ظلِ الٰہی آکھیندا ہئی۔ آکھیندن جو ہر وڈا شاعر اپنے زمانے کنیں پہلے پیدا تھیندے تے اوندی شاعری وچ آون آلے وقت دیاں بشارتاں ملدین۔ جیویں خواجہ فرید وسیب دے لوکیں کیتے بشارت ڈتی جو ع جھوکاں تھیسن آباد ول! اینویں خوشحال خان خٹک ستارھویں صدی وچ اے گالھ سوچی، آکھی تے ایندے کیتے جدوجہد کیتی جو جڈاں عوام متحد تھی ویندن تاں بادشاہ انہاں دے اگوں سرنگوں تھی ویندن'

اولسو نہ چو سندو بلہ یوُ کا
بادشاہاں ورتہ سجود کاندے اختیار

اے خوشحال دی زندگی دی جدوجہد دا مرکز ہئی۔ اوں قبائلی جمہوریت کوں عوامی جمہوریت دے فلسفے دی صورت ڈے کراہیں ساری زندگی اوندے کیتے عملی جدوجہد کیتی۔ مغل سرکار دی منصبداری کنیں گھن کراہیں بغاوت تائیں تے بغاوت دے بعد عملی جدوجہد تائیں اوندی زندگی دا عوامی رنگ اوندی شاعری تے چھایا ہویا نظر آندے، پریشان خٹک لکھدن جو: 'خوشحال خان چھڑا شاعر کیناں ہئی بلکہ نہایت بہادر سپاہی، تجربہ کار جرنیل، فلسفی، حکیم، ماہر فلکیات، ماہر انساب، تاریخ دان، سیاستدان، جغرافیہ دان، معلم اخلاق تے اعلیٰ درجے دا شہسوار ہوون دے نال نال بیا دی بہوں کجھ ہئی۔ اوندی شاعری اوندی آزاد طبیعت دا آئینہ ہے 'عزت یا موت' اوندی زندگی دا فلسفہ ہئی۔ او آکھیندے: 'میڈے خیال وچ اجہی زندگی کنیں موت چنگی ہے جیندے وچ انسان عزت نال نہ رہ سگھے۔

مرگ زما تر فہمہ شہ تر دا ژوندوں دے
دعزت سرہ چرنہ دی زیست روزگار

میدان جنگ تے جنگی حکمت عملی بارے اوندی شاعری وچ بہوں عملی فلسفہ ملدے او آکھیندے جو غیرت مند بندے کیتے ایں جہان وچ ڈو رستے ہن جو یا تاں او سرکپوا گھنے یا فتحمند تھی ونجے۔ ہک ہئی جاہ تے او آکھیندے جو جنگ لڑن دیاں جتھاں بیاں حکمتاں ہن انہاں دے نال جنگ

جتین دا واحد ہنر ایہو ہے جو سرتلی تے رکھ تے لڑنا چاہیدے ۔ جنگ لڑن دا اے معیار قدیم اسپارٹا وچ تے ترکیں وچ وی ہئی تے ایہو معیار ویتنامیں دے سامنے وی ہئی ۔ خوشحال خان آکھیندے جو! شینہہ ایہیں گالہوں بہادر نئیں ہوندے جو انہاں کنیں لشکر ہوندن بلکہ ایں گالہوں جو او اپنڑے زور بازو تے بھروسہ کریندن ۔ ہک ہئی جاہ تے او آہدے:

'ماتم تے گیت ۔ ڈونا ہیں وچ چھڑا بہادریں کوں یاد کیتا ویندے ۔'

پریشان خٹک لکھدن جو خوشحال کنیں پہلے پشتو زبان دی حیثیت ہک منہ زور گھوڑے وانگوں ہئی جینکوں لغام ڈیونڑ یا اوندے اُتے سواری کرنڑ ممکن کیناں ہئی ۔ کئی لوکیں کوشش ضرور کیتی پر گالہہ نہ بنڑ سکھی ۔ امیر کروڑ کنیں گھن کراہیں بیٹ بابا...... لوہانی، ارزانی، تے واقل تئیں سبھنئیں نظم تے نثر وچ تنڑ ماری پر گالہہ اُتھائیں دی اُتھائیں رہی ۔ پر خوشحال خان جیویں آپ آکھیندے جو: 'میڈا پشتو زبان تے بہوں وڈا احسان ہے، تونیں او نظم ہووے، نثر ہووے یا رسم الخط' ۔ نثر دے میدان وچ خوشحال دا 'دستار نامہ' ایں گالہہ دا ثبوت ہے جو اوندے بعد اہیں کوں بنیاد بنڑا کراہیں نثر نگاری کیتی ویندی رہی ہے ۔ رسم الخط دی تاں گالہہ ای کیا آکھیجے؟ اوں اپنڑے زمانے وچ پشتو دا شارٹ ہینڈ 'زنجیری' دے ناں نال ایجاد کیتا ۔ جڈاں اساں اوندی نظم دی گالہہ کریندے ہیں تاں اساڈیاں اکھیں پٹیج ویندن تے ہک نویں دنیا کھلدی ہے ۔ اوں پشتو دی ہر صنف وچ طبع آزمائی کیتی اے تے ہر پہلو کوں موضوع بحث بنڑائے ۔ خوشحال دے کلام تے شخصیت دے تشکیلی عناصر کیا ہن؟ اوندے بارے اوندا ہک شعر اساکوں ڈسیندے جیندی تفصیل اوندی کتاب 'دستار نامہ' وچ ملدی ہے:

'او تویں تاں ہزاراں لوک دستاراں بدھیندن پر دستار دی اہلیت چھڑا چند لوکیں وچ ہوندی ہے'

خوشحال جڈاں فلسفے دی دنیا وچ داخل تھیندے تاں اے آکھنڑ تے مجبور تھی ویندے جو 'علم دی انتہا حیرت ہے' سقراط کنیں کہیں پچھیا ہا جو تساں ایں دنیا وچوں کیا سمجھیئے؟ اوں جواب ڈتا 'کجھ کیناں' ول سوال تھیا جو ایں طرحاں تساڈے وچ تے ہک جاہل وچ کوئی فرق کینی سقراط جواب ڈتا 'فرق اے ہے جو اونکوں اپنڑی لاعلمی دا احساس کینی تے میکوں ہے' خوشحال آہدے: 'جڈاں میں ذرات تے موجودات تے دید بھنوائی تاں پتہ لگا جو میں ایں دنیا وچ انڑ جانڑ آیا ہم تے انڑ جانڑ مرساں'

پر جیڑھ بھلے او اپنڑے اندر دی کائنات دی پھول اچ نکلدے تاں اوندے اُتے اے گالہہ روشن تھیندی اے جو: مَنْ عَرَفَ نَفْسَہٗ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّہٗ ۔ شاہ لطیف وی آکھیا ہئی جو توں اندر دا آئینہ صاف کرتاں تیکوں اوندی سُدھ پوسی ۔ خوشحال آہدے:

'اے عرش کنیں عظیم انسان ! سبھ جہان تیڈے دل وچ سمائے ہوئے ہن ۔ اپݨے دل دا آئینہ صاف کر
میڈی جند! تڈاں اوندی سُدھ پوسی ۔ جے اے تماشا ڈیکھ سگھیوں تاں تو اللہ کنیں انج کینی ۔'
خواجہ فرید آکھیا ہئی جو:

نہ کافی جاݨ کفایہ نہ ہادی سمجھ ہدایہ
کر پرزے جلد وقایہ ایہا دل قرآن کتابے
ہے پرم گیان وی دلڑی ہے بید پران وی دلڑی
ہے جان جہان وی دلڑی دل بطن بطون دا بابے

خوشحال دا تصور انسان اے ہے جو 'دنیا وچ ایندے مقابلے دا کوئی دیدہ ور تھی ای نئیں سگھدا تونئیں اے خدا کینی پر خدا کنیں ذرا جیہاں تلے ہے ۔' تے اے انسان خوشحال دے نزدیک مرد ہووݨا چاہیدے ۔ او لکھیندے جو: 'میں مرد نال صحرائیں وچ گم تھی ونجݨ کوں نامرد نال مکے پڄݨ تے ترجیح ڈیندا ں' ہک ہئی جاہ تے آکھیندے جو: 'موت دے بعد میں مرد دے قدمیں وچ پُریجݨ کوں ترجیح ڈیساں ۔ خدا نہ کرے جو میڈی قبر نامرد دے نال بݨے ۔' اوندی شاعری وچ ایں مرد دا معیار اے ہے جو' گفتار نال کوئی مرد نئیں بݨدا، جڈاں تائیں کردار پیدا نہ کرے ۔ جیندے وچ غیرت نہ ہووے اوں مرد دی کوئی لوڑ کینی ۔ چنگے مرد تاں نانگ وانگوں ہوندن جیڑھے زہر وی رکھیندن تے زہر مہرہ وی ۔ مرد کوں زر تے دینار دی نئیں بلکہ اپݨے ہنر دی فکر ہوندی اے ۔ نامرد نسب تے فخر کریندے ۔ مرد دی نہ ماء ہوندی اے تے نہ پیو۔' خوشحال دے ایں مرد دا تصور جزوی طور تے اقبال دے مردِ مومن وچ ملدے ۔ شیت ایہیں فکری مماثلت 'جاوید نامہ' وچ اقبال کوں خوشحال دی تعریف اچ اشعار لکھوائن ۔

میر عبدالصمد 'تاریخ ادبیاتِ مسلمانانِ پاکستان و ہند' (جلد ۱۴) وچ لکھدن جو: خوشحال خان باز یا شاہین کوں اعلیٰ صفتیں آلا پکھی سمجھیندن تے ایہے صفتاں او اپݨے تصورِ انسان وچ ڈیکھݨا چاہندے ۔ خوشحال آکھیندے:

شہباز جہیں شوکت پیدا کر
تے ہمت اچ عنقا وانگوں بݨ
کاں اپݨے کھمبیں دی وجہ کنیں باز نئیں تھی سگھدا
تونئیں او پھڑپھڑ کرتے اُڈدا ہووے!

اقبال عقل تے عشق دے حوالے نال آہدے جو:

بے خطر کود پڑا آتشِ نمرود میں عشق　　　عقل ہے محوِ تماشائے لبِ بام ابھی

خوشحال دے ہک شعر وچ ایں گالہہ کوں اینویں بیان کیتا گیے جو: اے عشق توں کتھاں ہیں؟ آتے ایندی کھاڈی بھن سٹ۔ اے نارسا عقل ول اپنڑیں تدبیریں نال میں کنیں آئی کھڑے اے'

خوشحال خان دے کلام دا ہک سوہنڑا پہلو اوندی رومانی شاعری اے۔ میر عبدالصمد لکھدن جو خوشحال دی عشقیہ تے رومانی شاعری وی بے نظیر ہے۔ شہرِ لیلیٰ دا کوئی ایجھا کوچہ کینی جتھاں خوشحال ناں گیا ہووے یا محبوب دے در تے شوقِ دیدار وچ نہ بیٹھا ہووے۔ عشق دے میدان وچ خوشحال اوہیں عالمی نظریئے دا پابند اے جو عشق تاں عاجزی تے انکساری نال ای حاصل تھیندے۔ محبوب دے در دے وچ سر نوا تے ای ونج سگھیندے۔ خوشحال آہدے:

ترجمہ: عشق وچ خانی تے تلوار ڈوہیں بیکار ہن۔

اے خوشحال اپنڑے محبوب دا غلام بنڑ تے رہ۔

یا چمکدیاں ہوئیاں تلواراں دا مرد بنڑ یا عاشق تھی ونج

تاں جو توں نعمیں تے گیتیں وچ یاد تھیندا رہ ونجیں۔

اوں دے کلام وچ محبوب جیندا جاگدا تے ایں دنیا وچ رہندا نظر آندے۔ اوندیاں زلفاں، لب ورخسار ناز وادا تے حسن تے مانڑ کرنڑ دا ذکر خوشحال دییں غزلیں وچ جا جا تے ملدے۔

ترجمہ: ایں شہر دے نازنیں تیڈیاں اکھیں کنیں فتنے اُدھار گھندن

تیڈیاں ڈوہیں خمار بھریاں اکھیں میکوں جام مے کنیں وی ودھ مست کریندین

جڈاں ناز تے ادا نال ٹرپوندیں تاں ہرنی کوں ٹور بھل ویندی اے۔

مہر دی ہک نگاہ سٹ، خوشحال تیکوں سلام کریندے۔

ترجمہ: جیڑھے لوک تیڈے سوہنڑے مکھڑے دے عاشق ہن

او ساری رات چندر نال گالہیں کریندن

بے میں ہولیں الا داں تاں کوئی میکوں ڈوس نہ ڈیوے

کیوں جو سخت زخمی ہمیشہ ہولیں الیندے

خوشحال پچلیں دا دور دائمی نیں ہوندا

حسین کڈاں تائیں اپنڑے حسن تے ناز کریسیں؟

ایں عشق دے مجاز تے حقیقت نال رشتے دا ذکر کریندیں ہوئیں خوشحال آہدے:

راشه و گوره نن دا طراز ما حقیقت سرا قرین مجاز ما

ترجمہ: آ ؤ اج میڈا طریقہ ڈیکھو۔ میڈا مجاز حقیقت وانگوں اے

اگوں آہدے جو:

'تمام دنیا گلییں، بزاریں وچ اوندا ذکر کریندی اے پر میڈا اراز ہݨ تائیں کہیں تے نئیں کھلیا...... مسجد دی محراب تاں عابد کیتے ہے، اوندے ابرو دی محراب وچ میڈی نماز تھیندی ہے.....توں معشوق ہیں تیکوں ہمیش میں نال ناز دا حق حاصل ہے میں خوشحال خان خٹک تاں عاشق ہاں، نیازمندی میڈا اکم اے۔'

خوشحال دی شاعری تے زندگی اپݨے ماحول تے لوکیں نال گنڈھی ہوئی ہئی تے او عوام دی زندہ تے بھرپور طاقت تے یقین رکھیندا ہئی تے ایہو اوندا نظریہ فن ہئی۔ جیویں جو میکسم گورکی لکھدے 'عوام روحانی قدریں دا سدا ئیں وہندا دریا ہے۔ جیڑھا وقت دا حسن تے ذہن دا پیو وی ہے تے وڈے کنیں وڈا شاعر، فلسفی تے دنیا دیاں داستاناں دا خالق وی۔ تے ایندے ای ترکے وچوں دنیا دے ادیب، شاعر تے فنکار اپݨا تخلیقی وجدان حاصل کریندے رہئے ہن'۔

❖

دلیاں تے دیداں سوہݨا تیڈڑے دیرے
ہر دم وسیں پیا توں ساڈڑے نیڑے

سینگیاں سرتیاں حق ہمسائے - گلڑے کرن وکھوے
ماپیو ویرݨ بھیݨ بھݨیجیاں جڑ جڑ لاون جھیڑے
جگتاں مارن پیکے پتݨے ہاسے کرن سوریجے
اٹھدیں بہندیں ٹردیں پھردیں سس نناݨ کھہیڑے
چوچک چاک تیڈا توں مالک سر سرواہ دا وارث
منجھیاں تیڈیاں جھوکاں تیڈیاں کوڑے چھوڑ بکھیڑے
کون ہے قاضی رشوت راضی کون سیال تے کھیڑے
باجھ خدا دے جھگڑے جھیڑے ساڈے کون نبیڑے
ڈول ڈیہیں دے نا حق دعوے اوڑک ناحق تھیندے
رانجھݨ تے میں ہس رس وسوں سڑ سڑ مرن کھیڑے

مرکزی پاکستان دی سرائیکی زبان

------ہک ریفرنس گریمر------

انسانی ابلاغ دا وڈا ذریعہ زبان ہے - انسانی معاشرے دی تبدیلی نال اے وی تبدیل تھیندی راہندی اے - کہیں وی خطے وچ وسدے لسانی گروہ دے سماجی کردار وچ جیڑھلے کوئی تبدیلی امدی اے تاں زبان وی اوندے مطابق اپݨے کردار دا تعین کریندی اے - سرائیکی زبان بولݨ والا لسانی گروہ جغرافیائی حوالے نال پاکستان دے مرکزی علاقیں وچ وسدے تے ایندا ماحول کثیر لسانی اے - ایندے چودھار ساریاں پاکستانی زباناں سندھی، پنجابی، بلوچی، پشتو، سارواڑی کھنڈیاں پئن، انہیں زبانیں دے اثرات سرائیکی تے پئن تے سرائیکی وی انہیں زبانیں کوں متاثر کریندی اے - پاکستانی زبانیں بارے تحقیق تے انہیں دے سماجی کردار دی تفہیم، سرائیکی زبان دی تفہیم باجھ ادھوری ہوسی -

سرائیکی زبان دی تفہیم دے کئی رستے ہن - انہیں وچوں ہک اکیڈمک طریق کار لسانیات (Linguistics) دا وی ہے، جیڑھا زبان دا سائنسی مطالعہ کریندے - ایجھا سائنسی مطالعہ بے سمت پروپیگنڈہ ادب کوں علمی سیدھ ڈیوݨ دا سوب وی بݨدے - ایں ڳالھوں ایں رخ تے کم کرݨ دی بھوں لوڑ اے - ایں حوالے نال سرائیکی زبان تے کم تقریباً نہ ہووݨ دے برابر ہے -

ڈاکٹر کرسٹو فر شیکل لندن یونیورسٹی دے سکول آف اورینٹیل اینڈ افریکن اسٹڈیز وچ پروفیسر ہن - پاکستانی زبانیں وچوں اردو، پنجابی، سندھی تے سرائیکی زبان بارے کم کیتے نیں " اُتلی سندھ تے لمے پچادھی پنجاب وچ، سرائیکی تے سرائیکی لٹریچر، ۱۷۵۰ء کنیں ۱۹۰۰ء" انہیں دی پی ایچ ڈی دا موضوع ہئی - اے سرائیکی زبان بارے جدید تے حقیقت دے نیڑے تحقیق ہے - بھانویں جو اینکوں وی تریہہ سال تھی ڳئن - ڈاکٹر شیکل سماجی لسانیات دے حوالے نال سرائیکی زبان تے کجھ مقالے وی لکھئین - انہیں دا اے سارا

(۳)

کم انگریزی وچ چھپئے ۔ کجھ کتاباں بزم ثقافت ملتان چھاپین ۔ 'فریدیات' تے انہیں دا کم بیش قیمت ہے ۔ جدید لسانیاتی معیار تے پورے لہن آلیں کمیں وچوں ہک اہم کم ڈاکٹر کرسٹوفر شیکل دی کتاب" دی سرائیکی لینگوئج آف سنٹرل پاکستان، اے ریفرنس گرائمر" ہے ۔ ۱۹۷۶ء وچ لندن یونیورسٹی وچوں چھپن والی ایں کتاب ہے 'تعارف' دا ترجمہ پیش ہے ۔ اے 'تعارف' سرائیکی زبان دییں لہجیں دے حوالے نال ایندے لسانی جغرافیے بارے وی معلومات ڈیندے تے ایندے سماجی ماحول بارے وی کجھ سوجھلا تھیندے ۔ لسانی جغرافیہ تے سیاسی جغرافیہ ڈوں انج انج علمی اصطلاحاں ہن ۔ لسانی جغرافیہ ،سیاسی جغرافیے کنیں مختلف وی تھی سگھدے ۔ عام طور تے لوک انہیں علمی اصطلاحیں تے ایندے نال وابستہ نقشیں وچ فرق نئیں کر سگھدے ۔ مثلاً سرائیکی زبان بلوچستان، سندھ سرحد تے پنجاب دے دور دراز علاقیں وچ وی الیندی اے پر اے سارے علاقے سرائیکی زبان دے سیاسی جغرافیے دا حصہ نہ تھی سگھسن پر لسانی جغرافیے دا حصہ ضرور ہوسن ۔ ایں حوالے نال ہن تئیں ابتدائی کم 'سندھی بولی دی لسانی جاگرافی' دے حوالے نال ڈاکٹر جی الانہ کیتے ۔

زباناں دے ودھارے کیتے کم کرن آلیں سیانئیں دے آکھن موجب ،زبان اپنے معاشرے دیاں تمام ضرورتاں پوریاں کرن جوگی ہوسی تے ترقی کریسی ۔ کہیں زبان وچ موجود ادب تے لکھتاں اوں زبان دی طاقت تے زور کوں ظاہر کریندین ۔ کیا اوں زبان دیاں باقاعدہ علمی لغتاں ، اصطلاحاں موجود ہن ۔ او تعلیمی اداریں ، سرکاری دفتریں ، روز ڈیہاڑی دییں کمیں کاریں ، تے باہرلی دنیا دے نال جُڑے گھن ، ونج وپار دیاں لوڑاں پوریاں کریندی ہے ۔ سرائیکی زبان دے ودھارے یا ترقی کیتے پہلا تے بنیادی کم ایندا ڈاٹا تے اعداد و شمار کٹھے کرن اے ۔ جیویں جو ڈاکٹر شیکل ایں زبان دے 'تعارف' وچ لکھیے جو پاکستان دے آدم شماری دے محکمے وچ سرائیکی زبان بولن آلیں لوکیں دی صحیح تعداد دا ریکارڈ وی موجود کینی ۔ صحیح ریکارڈ نہ ہوون دی وجہ کنیں ایں زبان دی اہمیت تے ایندی ترقی بارے کوئی صحیح منصوبہ بندی تھیون او کھا کم ہوسی ۔ نویں دور وچ زباناں دے زندہ رہن دے حوالے نال ایجھیاں رپورٹاں موجود ہن جو کئی وڈیاں زباناں کنیں چھوٹیاں زباناں دے وجود کوں خطرہ ہے ۔ اے علیحدہ گالھ اے جو زباناں مردیاں تاں نئیں کہیں ہے روپ وچ ٹرانس فارم تھی ویندین ول وی کجھ زباناں بارے مردہ ہوون دا لیبل موجود ہے ۔ جیویں سنسکرت ، قدیم عبرانی تے

لاطینی بارے آہدن جو ہن کتھائیں انہیں دے بولݨ آلے موجود کینی پر انہیں دیاں لکھتاں موجود ہن ، دنیا دے کجھ سیاݨے انہیں لکھتیں دے ماہر ہن - قوسیں دے عروج و زوال دا وی زبانیں تے اثر پوندے - سیاسی ، سماجی تے جغرافیائی تبدیلیاں وی زبانیں کوں متاثر کریندین- کہیں وی زبان دی حیاتی ، اوندے ارتقاء یا ودھارے بارے مطالعے تھی سگھدن تے انہیں زبانیں بارے منصوبہ بندی وی -

ترقی یافتہ معیاری (Standardized) زبانیں نال سرائیکی زبان دا جوڑ کرݨ کیتے ، پہلے اوندے وچ موجود سارے ادب تے اوں معاشرے وچ زبان دے عملی کردار بارے ریکارڈ کٹھا کرݨ دی لوڑ اے، جیندی بنیاد تے کوئی درست تحقیق تھی سگھے- سرائیکی زبان دے لسانیاتی مطالعے نال دلچسپی رکھݨ آلیں لوکیں کیتے سی شیکل دے تعارف دا ترجمہ تے مزید تحقیق کرݨ آلیں کیتے اوندی ببلو گرافی وی پیش کریندے پیوں -

ایں ترجمے وچ لسانیاتی اصطلاحات دے متبادل وضع نئیں کیتے گئے - اکثر انگریزی اصطلاحیں کوں سرائیکی وچ ڈھالݨ دے بجائے اونویں ای رہݨ ڈتا گئے - لسانیات وچ زبان کوں بیان کرݨ سانگے Language, Speech, Variety, Qolloquail دیاں باقاعدہ اصطلاحاں ہن تے انہیں دے متعین معانی ہن - ایں گالھوں جیکر کتھاہیں کوئی ترجمہ کیتا وی ہے تاں بریکٹ وچ انگریزی اصطلاح وی لکھ چھوڑی اے ول وی کتھائیں غلطی دا امکان ہوسی پیا - چھڑا لسانیات دیاں اصطلاحاں وضع کرݨ کیتے وی ماہرین لسانیات دی کہیں انفرادی یا اجتماعی کمیٹی دی لوڑ ہے فی الحال تاں کجھ انگریزی اصطلاحاں ای سوکھیاں رہ ویسن ؟ ایں گالھ دا نتارا ماہرین ای کر سگھدن -ڈاکٹر اسلم انصاری ایں حوالے نال موزوں عالم ہن تے انہیں کجھ اہم کم کیتے جیندا ویلھے سر چھپݨ وی ضروری اے- جملیں دی ساخت وی انگریزی دییں درگھیں جملیں دے رنگ وچ ہے

اساں کوشش کریسوں جو آئندہ شماریں وچ وی سرائیکی زبان بارے انگریزی وچ تھیل کم دا ترجمہ ترے ماہی 'سرائیکی' دے پڑھݨ آلیں کیتے پیش کیتی رکھوں - جیکر ترجمے دے ماہرین تعاون کرن تاں ہک خاص ترجمہ نمبر وی چھپیج سگھیندے -

[چیف ایڈیٹر]

تعارف

جیویں جو کتاب دے ناں کنوں ظاہر اے جو ایندے وچ وچلے پاکستان دے ہک وڈے حصے دی ہند آریائی بول چال دی زبان (Speech) سرائیکی بارے وضاحتی بیان ہے۔ اکثر اپڑھݨ آلے ایں زبان کوں 'ملتانی'، 'ڈاکھݨی لہندا' یا وت پچادھی پنجابی' جیہے ناں نال زیادہ جانڈے ہوسن۔

ایں زبان کوں ہک عام ماہر لسانیات دے نقطۂ نظر نال نہیں بلکہ ہک ڈکھݨ ایشیائی دے نقطہ نظر کنیں واضح کیتا گئے اتے اے کتاب دی اصل وچ اجھیں ای پڑھݨ آلیں دیاں لوڑاں پوریاں کریندی اے۔ ایں سانگے جیڑھیاں اصطلاحیں ذریعے ایں وضاحت کوں جوڑیا گئے او زیادہ تر روایتی ہن تاں جو تقابل وچ سہولت تھیوے۔ کیوں جو کتاب دے مصنف دی مُکھ لسانیاتی دلچسپی سماجی لسانیات (Sociolinguistics) دے نال ہے پئی تے ایں حوالے نال وی جے تائیں تھی سگھے، ایں تعارف دے نال نال اصل کم وچ وی، خاص جاہیں تے زبان دا سماجی پچھوکڑ واضح کیتا گئے۔ اوں کثیر لسانی ماحول تے وی خاص توجہ ڈتی گئی اے جیندے وچ سرائیکی الیندی اے۔ ڈکھن ایشیاء دیاں گھٹ ترقی یافتہ یا گھٹ معیاری (Less standardized) علاقائی زباناں دے اکثر تذکریں وچ موجود کجھ عام مغالطیں تے دھیان ڈیوݨ دی لوڑئیں مثلاً اے جو او، اردو یا ہندی ٹائپ دے ہم معیار ہن۔

سرائیکی تے اوندے پڑیچے

پاکستان دے آدم شماری دے محکمے کڈاہیں سرائیکی لوکیں دا انج کھاتہ نئیں رکھیا۔ ایں گالھوں سرائیکی الاوݨ آلیں دی صحیح گنتری ڈساوݨ ناممکن اے پر اے اندازاً گھٹ کنیں گھٹ ڈیڈھ کروڑ ہوسن سرائیکی علاقہ پاکستان دے ادھ اچ دریائے سندھ دے ڈوہائیں پاسوں تقریباً N °۲۸ کنیں N °۳۳ تائیں کھنڈیل ہے جیندے وچ چناہ تے ستلج دے تلویں علاقے (Lower reaches) وی شامل ہن تے اے پنجاب صوبے دے لمے پچادھی حصے اتے اوندے نال گنڈھیل علاقیں تائیں پُج ویندے۔

ایں علاقے دا وقوع نقشہ نمبر ہک وچ ڈکھایا گئے جیندے وچ پڑیچیاں بولیاں وی ڈکھایل ہن۔ اے نظر دے جو سرائیکی، ہند آریائی زباناں دے علاقے دی پچادھی کنی تے پئی اے اتے سلسلہ

.. سلیمان دے ذریعے ایرانی پشتو اتے بلوچی دے نال ایندیاں حداں صاف بیان تھی سگھدین۔
ڈکھن پوادھی پاسے کنیں قدرتی پناں تھر دا صحرا، جیڑھا ہُݨ پاکستان تے انڈیا دے ادھ وچ سیاسی سرحد (Political Frontier) منیند ے، سرائیکی زبان دا راجستھان دے مارواڑی لہجے نال ناھیڑا کریند ے۔
ایں تحقیق وچ انہیں تر نا ہیں زبانیں نال سرائیکی دی سکاوت کوں نئیں پھرولیا گیا۔ تونئیں جو ہندآریائی حوالے نال ظاہرا اے انہیں وچ کجھ سکاوت تے گانڈھے ہن۔ جیویں جو سرائیکی، مارواڑی اتے گجراتی Sigmatic future دے معاملے وچ ہک ڈوجھے نال سانجھ رکھیندین۔
روہیں تے صحرا دے ادھ وچ، سندھ تے پنجاب دے اچو کے صوبائی بنے تے، جتھاں سندھ وادی سوڑھی تھیندی اے، سندھی نال، اتے لوٹے پہاڑی سلسلے دی لمی کنی دے، اُبھیچڑ لہندا ٻجیں نال، ایندیاں سرحداں کہیں حدتائیں غیر واضح لیکیل ہن۔ جڈاں جو پوادھی پاسوں اینویں آکھوں جو، پنجابی تے سرائیکی دے ادھ اچ کوئی قدرتی پناں کینی۔ تاریخی تقابل دے نقطۂ نظر نال پنجابی تے اُبھیچڑ لہندا زباناں دے سرائیکی نال بہوں گھاٹے سانگے ہن، جیند ے بچے نویکلے مہاندرے سندھی نال وی رلدن۔ سرائیکی تے اوندے پاڑے وسدیں انہیں زبانیں دے سنگ بارے، خاص کر انہیں دے بارے جنہیں دے اثرات تے واسطہ سدھا سنواں ہے، ایہ وی گالھ کرݨ دی لوڑ ہے۔
سندھی تے سرائیکی دے ادھ اچ نہ چھڑا اے جو ڈرگھے عرصے کنیں نافذ تھئی ہوئی سیاسی سرحد تے ایندی قدرتی حد بندی واضح اے پر انہیں ڈوہائیں وچالے بہوں سارے نشابر لسانی فرق وی ہن پئے۔ اے ونڈ سرائیکی الاوݨ آلے گروہیں دی وڈے پیمانے تے ہجرت دی وجہ کنیں کہیں حدتائیں دھندلی تھی گئی اے، جیند ے وچ خاص کر ۱۶ ویں صدی کنیں ۱۹ ویں صدی تائیں بلوچ قبیلیں دی ڈکھݨ آلے پاسے سندھ اچ ہجرت وی شامل ہے۔ ایند ے نتیجے وچ اج کل سندھ دی آبادی دا تقریباً ۲۵٪ سرائیکی الیند ے جیڑھی ہن عام طور تے سندھی دے نال نال ڈو لسانی حیثیت وچ الیندی ہے۔
اہیں صورتحال دی وجہ کنیں 'سرائیکی' دی اصطلاح دا رواج تھیا جیندا عام مطلب اے [illegible] گھندن جو: 'اُبھیپاسے دی زبان' (سندھی وچ 'سرو' دریا دے اُبھے یعنی 'اُتر' کوں آکھیندن) پچھلے کجھ سالیں کنیں سرائیکی الاوݨ آلیں دے مرکزی علاقے وچ ایں اصطلاح کوں وڈے پیمانے تے رواج مِلیے۔ تاں جو لوک سرائیکی دے منڈھلے دور دے ونکو ونکی ناویں دے گڑ دھال وچوں نکل سگھن۔ جنہیں وچ 'جٹکی' اتے 'ہندکی' جیہیاں بے جاہیاں اصطلاحاں اتے ملتان دی 'ملتانی' دیرہ غازیخان دی 'دیرے والی' اتے بہاولپور دی 'ریاستی' جیہیں علاقائی ناویں کنیں سوا ماہرین لسانیات

۔۔ لیمان دے ذریعے ایرانی پشتو اتے بلوچی دے نال ایندیاں حداں صاف بیان تھی سگھدین۔
ڈکھݨ پوادھی پاسے کنیں قدرتی بناں تھر دا صحرا، جیڑھا ہݨ پاکستان تے انڈیا دے ادھ وچ سیاسی سرحد (Political Frontier) منیند ے، سرائیکی زبان دا راجستھان دے مارواڑی لہجے نال نکھیڑا کریند ے۔
ایں تحقیق وچ انہیں تر ناہیں زبانیں نال سرائیکی دی سکاوت کوں نئیں پھرولیا گیا۔ تونیں جو ہند آریائی حوالے نال ظاہرا ے انہیں وچ کجھ سکاوت تے گانڈھے ہن۔ جیویں جو سرائیکی، مارواڑی اتے گجراتی Sigmatic future دے معاملے وچ ہک ڈو جھے نال سانجھ رکھیندین۔
روہیں تے صحرا دے ادھ وچ، سندھ تے پنجاب دے اچو کے صوبائی بنے تے، جتھاں سندھ وادی سوڑھی تھیندی اے، سندھی نال، اتے لوݨے پہاڑی سلسلے دی لمی کنی دے، اُبھیچڑ لہندا لہجیں نال، ایندیاں سرحداں کہیں حد تائیں غیر واضح لیکیل ہن۔ جڈاں جو پوادھی پاسوں اینویں آکھوں جو، پنجابی تے سرائیکی دے ادھ اچ کوئی قدرتی بناں کینی۔ تاریخی تقابل دے نقطۂ نظر نال پنجابی تے اُبھیچڑ لہندا زباناں دے سرائیکی نال بہوں گھاٹے سانگے ہن، جیندے پیٹے نو یکلے مہاندرے سندھی نال وی رلدن۔ سرائیکی تے اوندے پاڑے وسدیں انہیں زبانیں دے سنگب بارے، خاص کر انہیں دے بارے جنہیں دے اثرات تے واسطہ سدھا سنواں ہے، ہئی وی گالھ کرݨ دی لوڑ ہے۔
سندھی تے سرائیکی دے ادھ اچ نہ چھڑا اے جو ڈر گھے عرصے کنیں نافذ تھئی ہوئی سیاسی سرحد تے ایندی قدرتی حد بندی واضح اے پر انہیں ڈوہائیں وچالے بہوں سارے نشابر لسانی فرق وی ہن پئے۔ اے وند سرائیکی الاوݨ آلے گروہیں دی وڈے پیانے تے ہجرت دی وجہ کنیں کہیں حد تائیں دھندلی تھی گئی اے، جیندے وچ خاص کر ۱۶ ویں صدی کنیں ۱۹ ویں صدی تائیں بلوچ قبیلیں دی ڈکھݨ آلے پاسے سندھ اچ ہجرت وی شامل ہے۔ ایندے نتیجے وچ اج کل سندھ دی آبادی دا تقریباً ۲۵٪ سرائیکی الیند ے جیرھی ہن عام طور تے سندھی دے نال نال ڈو لسانی حیثیت وچ الیندی ہے۔
ایہیں صورتحال دی وجہ کنیں 'سرائیکی' دی اصطلاح دا رواج تھیا جیندا عام مطلب اے گھندن جو: 'اُبھیپاسے دی زبان' (سندھی وچ 'سرو' دریا دے اُبھے یعنی 'اُتر' کوں آکھیندن) پچھلے کجھ سالیں کنیں سرائیکی الاوݨ آلیں دے مرکزی علاقے وچ ایں اصطلاح کوں وڈے پیانے تے رواج ملیے۔ تاں جو لوک سرائیکی دے منڈھلے دور دے ونکو ونکی ناویں دے گڑ دھال وچوں نکل سگھن۔ جنہیں وچ 'جٹکی' اتے 'ہندکی' جیہیاں بے جاہیاں اصطلاحاں اتے ملتان دی 'ملتانی' ڈیرہ غازیخان دی 'ڈیرے والی' اتے بہاولپور دی 'ریاستی' جیہیں علاقائی ناویں کنیں سوا ماہرین لسانیات

MAP 2
Local varieties of Siraiki

MAP 1
Siraiki and its neighbours

دے آپݨے گھڑیے ہوئے ناں وی شامل ہن جنہیں کنوں تل وطنی لوک اصلوں واقف کینی ۔ جیویں جو گریئرسن دا رکھیل ناں 'لموچڑ لہندا'۔

اُبھے آلے پاسے، ایندے نال تھولی مطابقت رکھݨ آلیں لہجیں کیتے وی، ہݨ تائیں 'اُبھیچڑ لہندا' دا کوئی تسلی بخش متبادل موجود کینی ۔ بھانویں جو پاکستان وچ 'پوٹھوہاری' دی کہیں حد تائیں بھلا ندرے پاوݨ آلی اصطلاح ورتیندی پئی اے ۔ تونڑیں جو سرائیکی اتے انہیں 'اُبھیچڑ لہجیں' دی قربت ظاہر ہے پر انہیں دی سکاوت دا ٹھیک انت تاں سر میدان کھوج کرݨ دے بعد ای نکل سگھدے ۔ اساں ایندے بارے اتھاں لمبڑ کیناں کریسوں ۔ کیوں جو اتھاں انہیں دے سنویں سدھے رابطے یا وَل سانجھ رکھݨ آلے نشابر اثرات دی صورتحال نئیں بݨدی ۔

انہیں سبھنئیں کنیں ودھ پیچیدہ سرائیکی اتے پنجابی دا آپت اچ تعلق ہے ۔ انہیں ڈونہیں زبانیں دییں لسانی علاقیں دے درمیان کوئی قدرتی حد بندی نہ ہووݨ دی وجہ کنیں، انہیں دے ادھ اچ بہوں سارے وچلے لہجے لبھدن جنہیں وچ ڈونہیں زبانیں دے مُکھ مہاندرے موجود ہن ۔ ایں کنیں سوا ۱۹۴۷ء وچ تھیوݨ آلی ونڈ دے نتیجے وچ آبادی دے تبادلے ایں صورتحال کوں بیا گنجھا چھوڑیا، سرائیکی الاوݨ آلے ہندو ہندوستان آلے پاسے کڈھ ڈتے گئے، جنہیں دی زبان وچ کجھ نشابر خاصیتاں وی ہن، انہیں تے سرسری توجہ ہوسی ۔ انہیں دی جاہ تے اتھاں مشرقی پنجاب وچوں مسلمان مہاجرین دی ہک وڈی لودھ آئی، جنہیں دی گنتری چنگی بھلی ہئی، خاص طور تے جیکرا انہیں نال او مسلمان آبادکاروی رَلا چھوڑوں جیڑھے نہری نظام دی توسیع دے بعد، بہوں وسیع رقبے تے، زراعت دی چھک پچھوں پوادھی ضلعیں کنوں لڈ آئے ۔ پنجابییں دی ہک وڈی آبادی تے مشتمل مرکزی سرائیکی علاقے دی موجودہ صورتحال، کجھ حوالیں نال ہݨ سندھ دی صورتحال دا شیشہ ڈکھیندی اے جتھاں سرائیکی الاوݨ آلے ہک وڈی اقلیت ہن ۔ ایں علاقے دئیں شہریں تے قصبیں وچ خاص طور تے، سرائیکی پنجابی دے وڈے اثرات دے وات اچ ہے ۔ جیویں بہوں عرصے کنیں اے سندھ وچ سندھی دے اثر ہیٹھ ہئی ۔ پنجابی دے اہیں دعوے دے جواب وچ کجھ عرصہ پہلے سرائیکی زبان دی ہک تحریک اُبھری اے جیندا اَجݨ چاہر پاسے ہے ۔ (ڈیکھو شیکل: ۱۹۷۷ء)

چھیکڑی اے جو پنجاب وچ اردو ہک صدی کنیں ودھ عرصے انتظامیہ دی دفتری اتے تعلیمی زبان رہ گئی اے تے نال نال ہر قسم دییں لکھتیں دا مُکھ وسیلا رہ گئی اے ۔ ظاہرا ایں علاقے دی زور آور معیاری زبان ہووݨ دے ناطے اردو وی آپݨے اثرات استعمال کیتن ۔ ایں گالھوں اے ضروری

اے جو جدید سرائیکی تے کم کرݨ وِلھے پنجابی اتے سندھی دے اثرات دے نال نال اردو دے اثرات دا جائزہ وی گھنیجے۔

پچھلیاں پڑھائیاں

ایں علاقے تے برطانوی قبضے کنیں پہلے ایں زبان تے سنجیدہ کھوج دا منڈھ کیناں بدھیجیا ہئی، ہا البتہ پرانے ماخذ وچ کھنڈ یے پنڈ یے حوالے وی لبھدن اتے سرائیکی۔ فارسی دیاں نکیاں لغتاں وی تعلیمی مقصدیں سانگے جُڑ بجیاں۔

سبھ کنیں پہلا چھپیل مواد ۱۸۴۹ء برٹن داملد ے جیڑھا اوں، سندھ سروے دا افسر ہووݨ دے تجربے دے دوران کٹھا کیتا ہئی۔ اپݨی سندھی دی قابلیت کوں ورتیندیں ہوئیں برٹن اُتلے سندھ دی سرائیکی بارے ہِک واضح اتے جامع مواد مہیا کریندے جیندیاں بھوں ساریاں تفصیلات اصلوں درست ہن۔ توݨیں جو ایندے وچ ونکو ونک دیاں کئی صورتاں (Variant forms) بنا کہیں مقامی حوالے دے وی موجود ہن۔ سندھ دے سرائیکی الاوݨ والییں نسلیاتی گروہیں بارے اوندا لسانیاتی مشاہدہ توقع دے مطابق بھرپور توجہ دے قابل ہے۔ ایں زبان نال اوندے تعلق کوں ترغیب ڈیوݨ آلی گالھ، ہِک نال اوندا اے یقین ہئی، جو پکھی واسیں دا اصل دیس ایہو علاقہ ہے۔ پر بدقسمتی نال ایں مضمون کوں ہِک مکمل کتاب دی شکل ڈیوݨ دا اوندا ارادہ توڑ نہ پُج سگھیا۔

برٹن دے بعد ایں زبان تے کم کرݨ آلیں دا تجربہ پنجاب دے پچھوکڑ وچ ہئی۔ ایں وچلے عرصے وچ متعلقہ ضلعیں دیاں سیٹلمنٹ رپورٹاں (۱۸۹۴ء-۱۸۷۶ء) وچ کجھ مواد شائع تھیا ایں سلسلے وچ زیادہ ٹھوس کم ۱۸۸۱ء وچ او برائن کیتا جیڑھا مظفرگڑھ وچ سیٹلمنٹ افسر ہئی۔ ملتان وچ اوں اپݨے سنگتیاں دے کٹھے کیتے ہوئے کم کوں ورتیندیں ہوئیں ہِک کارآمد لفظی تندیر وی بݨائی تے ایندے وچ چٹکلے اکھاݨ (Rustic Sayings) اتے ضرب المثالاں (Proverbs) دا ہِک مجموعہ شامل ہے اتے زبان دی گرائمر تے اوں ہِک غیر منظّم 'مہاگ' وی شامل کیتا۔

بمفورڈ او پیلھا مشنری ہا جیں ۱۸۹۵ء وچ ایں کم وچ حصہ رلایا۔ او ملتان وچ C.M.S. (چرچ مشن سوسائٹی؟) دا نمائندہ ہا، اوں ایں زبان دی معقول تے بھرویں وضاحت کیتی، توݨیں جو ایندے وچ ڈریگھ اتے بے ترتیبی ڈوہیں موجود ہن۔ ۱۸۹۷ء وچ بمفورڈ ایندی ترتیب وچ وَل کنفیوز ہئی پر ول وی ہُݨ تائیں سرائیکی دے ضمیری لاحقیں (Pronominal Suffixes) بارے مکمل مطالعہ اوہیں دا ای ہے۔

ایندے بعد شاہپور دے لہجے بارے، اپنی گرائمر تے گلاسری وچ، ہک پنے اہلکار وِلسن تازہ مواد مہیا کیتا۔ جیندے وچ مختلف علاقیں وچوں تقابلی مواد وی شامل ہے (وِلسن:۱۸۹۹ء)۔ اے کتاب منظم انداز وچ گرامر دا خاکہ اتے مرکزی پنجابی کنیں ایں زبان دے فرق دے اہم نکتے پیش کریندی اے پر ولسن چھڑا ہک بھلا اندرے پاوݨ آلی Vowel-notation دے ہتھوں رہ گیا، جیندے وچ ہک Sub-Phonemic اختلاف ہئی۔

۱۹۰۰ء وچ جیوکس دی پہلی ڈولسانی ڈکشنری سامݨے آئی۔ اوں دیرے غازیخان وچ ہک ڈرگھے عرصے تائیں CMS مشنری دے طورتیں، قیام دے دوران جیڑھی جاݨ گھدی ہئی، اوندے نال نال اوں اوبرائن اتے ولسن دیاں جوڑیل گلاسریز کنیں وی کم گدھا اتے اوہک ٹھوس کم کرݨ جوگا ہئی۔ ایں ڈکشنری وچ سرائیکی دے مخصوص Implosive Consonants کوں ترتیب نال ریکارڈ کیتا گئے۔ 'مُہاگ' وچ گرامر تے لکھیل بہوں مختصر نوٹ آلی اے ڈکشنری ہک ناگزیر حوالے دی حیثیت رکھیندی اے۔

ہک بیا کم جیڑھا ہݨ تائیں معیاری حیثیت رکھیندے، او برائن دی نظر ثانی شدہ کتاب اے جیڑھی ۱۹۰۳ء وچ چھپی۔ ایندے اُتے نظر ثانی وِلسن کیتی۔ ایندے وچ گلاسری دی نویں سروں ترتیب تھئی اتے وِلسن دی شاہپوری گرامر دی طرز تے گرامر وی شامل کیتی گئی۔ باقی اے اوہا اصل کتاب اے۔ نظر ثانی شدہ نسخہ عملی طور تے زیادہ کارآمد اے۔ انگریزی اچ ایں زبان تے لکھیجݨ آلی اے آخری کتاب اے۔

اے انہائیں ہنر تے حکمت دے شوقین لوکیں دے کم ای ہن جنہیں دی بنیاد تے لسانیات دے پہلے سنجیدہ ماہر گریئرسن ایں علاقے دیئیں زبانیں ڈے توجہ کیتی تے انہیں زبانیں دے موروثی تعلق (Genetic Relationship) کوں واضح کرݨ دے کم دا منڈھ بدھس۔ سندھی تے کشمیری نال ایندے تعلق آلے پاسے گریئرسن دا دھیان، بمفورڈ دی تحقیق چھکایا۔ اپݨے مضمون وچ (گریئرسن:۱۸۹۵ء) اوں پچادھی پنجاب دی زبان اتے وچلیں اتے پوادھی ضلعیں دی زبان وچ فرق گولیا اتے غور فکر دے بعد، ہک مزید فرق اوں کوں تڈاں لدھا جڈاں او لنگویسٹک سروے آف انڈیا (LSI:1916-1919) دیاں متعلقہ جلداں مکمل کریندا پیا ہئی۔

مختصراً اے جو گریئرسن بہوں باریکی نال پنجابی کنوں 'لہندا' کوں نشابر کیتا۔ 'لہندا' دی اصطلاح اوں پچادھی پنجاب دی زبان کیتے گھڑی ہئی۔ ایں فرق دا اظہار، جیڑھا پہلے مشکوک اتے دھندلا ہئی،

بہوں اہمیت اتے قدر و قیمت رکھیندا اہی۔ گریئرسن دی کیتی ہوئی 'لہندا' دی ذیلی ونڈ ولہا زیادہ قبولیت نہ مانڑ سکھی۔ خاص طور تے اے بدقسمتی اہی جو اوں 'شاہپوری' کوں معیار بنڑا گھدا۔ جیہڑا حقیقت وچ ہک مضافاتی لہجہ (Peripheral Dialect) اہی جینکوں ولسن دی اعلیٰ ترین وضاحتی خوبی نصیب تھئی اہی تے ایں گالھ وچ کوئی شک نہیں جو گریئرسن ایں کوڑی ونڈ وچ بھل پیا اہی۔ LSI وچ شامل ایندے وضاحتی موادی نوعیت ڈوجھے درجے دی ہے اتے ایندی کوئی زیادہ وقعت کینی۔

لینگوئسٹک سروے آف انڈیا دے بہوں عرصے بعد ۱۹۳۶ء وچ ہک ملتانی ہندو باہل (Bahl) ایں زبان تے قابل قدر کم کیتا۔ اے کم چھڑا Implosive Consonants دے صوتیاتی اتے تاریخی تجزیے تے مشتمل ہے۔ زبان وچ انہیں دی وقوع پذیری (Incidence) اتے ونڈ ولہا کوں چنگے واضح طور تے بیان کیتا گئے۔ بدقسمتی نال اے کم وڈی شہرت نہ مانڑ سگھیا۔ شیت ایندی وجہ اے تھی سگھدی اے جو اے فرانسیسی وچ ہے۔

ایندے پچھوں تھیونڑ آلا کم اصل اچ گریئرسن دی 'لہندا' دی بے تھتی ونڈ دی اصلاح نال تعلق رکھیندے۔ ورما (۱۹۳۶ء) اتے باہری (۱۹۶۳ء-۱۹۶۲ء) ڈوناہیں دا بنیادی تعلق اُبھیچڑ لہجیں نال اے پر اُنہیں، اوندی پوری ساری ونڈ کوں تکھیں تنقید ہیٹھ آندے۔ ایہو موضوع ۱۹۷۰ء وچ سمرنوف وی چاتے، جیندے نال انہیں لہجیں دی، زیادہ مناسب ترتیب نوتھئی۔ بہرحال کتاب دا وڈا حصہ بنیادی طور تے 'ایل ایس آئی' دے ڈوجھے درجے دے موادی نقل (روسی زبان وچ) ہے۔ چھیکڑاچ روسی (Rossi: 1974) اے۔ تونیں جو او سمرنوف تے کجھ معقول اعتراض وی کریندے پر ولا انہائیں پرانڑیں حوالیں تے بھروسے دیاں زنجیراں پیریں وچ پا گھندے۔

ایں گالھوں پچادھی زباناں وچ ایں موضوع تے لکھتاں، 'لہندا' دی اندورنی ونڈ دی فضول بحث وچ پھس کھڑیاں ہن۔ پر ایں بحث دا معنیٰ خیز نتیجہ کڈھن کیتے تازہ انگ اکھر (Data) لوڑیندے ہن۔ امید اے جو اے کم ایں معاملے وچ مددگار ثابت تھیسی۔

ہندوستان تے پاکستان وچ وی سرائیکی زبان تے کوئی بہوں تازہ تحقیق ڈیکھنڑ وچ نئیں آندی پئی۔ جڈاں جو ڈھیر زور پہلے کنیں موجود تحقیق دی نیم سیاسی مقاصد کیتے تعبیر تے لگدا پئے۔ ڈونہائیں ملکیں دییں پنجابی لکھتیں وچ ایں زبان دے پنجابی کنیں فرق کوں گھٹاونڑ کیتے اونویں ای زور لیندن جیویں جو او پنجابی اتے اردو یا ہندی وچالے فرق کوں ودھاونڑ دا ترلا کریندن۔ بئے پاسوں سندھی لکھتیں وچ سرائیکی دی سندھی نال قربت تے بہوں زور ڈیونڑ دا رجحان نظر دے۔ پر

سندھی دے اُبھیچڑ لہجے تے سرائیکی اثرات بارے آڈوانی (۱۹۵۶ء) دا کم دلچسپ ہے۔
سرائیکی الاوٹ آلیس دیاں اپٹیاں لکھتاں ایں زبان بارے فضول بھکاں ریڑھن نال اکثر مسخ تھیل ہوندین جیویں جو اکرام الحق (۱۹۶۳ء) دی تحقیق۔ یا ول تحقیق وچ کہیں زیادہ پرانے شجرے دی ڳول کیتے ہند آریائی لسانیات کنیں بے پرواہی ورتیندی ہے۔ کجھ ابتدائی سرائیکی قاعدے دی ترتیب ڈتے ڳئن انہیں وچوں ۱۹۳۳ء وچ قاضی راضی دا قاعدہ ۱۹۵۳ء وچ اختر وحید دا اتے ۱۹۶۴ء وچ ظامی بہاولپوری دا قاعدہ چھپیا جنہیں وچ مختصر قواعد دا خاکہ وی موجود اے۔ کجھ ٻہیں کتابیں دا ذکر ببلوگرافی وچ تھیا کھڑے۔ جڈاں جو کجھ اہم موضوعات تے سرائیکی رسالیں وچ مضمون وی چھپدے رہ ڳئن۔ جنہیں وچ 'سرائیکی ادب' ملتان اتے 'سرائیکی' بہاولپور شامل ہن۔ بہوں عرصے بعد ۱۹۶۷ء وچ مہر عبدالحق دی اردو تحقیق ہک بہوں ٹھوس ودھارا ہے جیندے وچ ابتدائی مسلم مآخذ اتے پچادھی لکھتیں دے نال نال، تازہ مواد وی ایں طرح شامل کیتا ڳئے جو ایندی بنیاد تے امید کیتی ونج سگھدی اے جو مقامی سطح تے کجھ ودھارا تھیسی۔

سرائیکی دیاں مقامی ونکاں

جیویں اے ڳالھ تاں نشابر کر آیوں جو 'لہندا' دئیں لہجیں دی ستر (Classification) سوکھا نال نبڑن آلا کم کینی۔ بھانویں جو اے لہندا دئیں چھڑیں لموچڑ لہجیں بارے اے، پر اتھاں اساں کلاسی فی کیشن دے کم کوں تھولے جہیں تامل نال لگوں تے تور یئے۔ جیندے مزاج وچ اے یقین وی شامل اے جو پہلے دے جوڑیل سسٹم موقعے تے ہمیشہ ٹھیک نئیں بہندے۔
سرائیکی دییں مقامی ونکیں (Varieties) دی اساڈی طرفوں کیتل ونڈ نقشہ نمبر ۲ اچ موجود اے۔ انہیں ونکیں کوں مقامی لہجیں (Localized dialects) دی وسیع علاقائی گروہ بندی سمجھیا ویندے تے کجھ سادییں نشانییں (Simple shibbolettis) دی بنیاد تے انہیں کوں ہک ٻئے کنوں نشابر کیتا ونج سگھیندے۔ نقشے تے shades دے ذریعے ڈکھایل علاقے چھڑا عارضی ہن۔ جغرافیائی طور تے نشان زدہ (Pin Point) آئسو گلاسز دے ذریعے انہیں دیاں ٹھیک ٹھیک حداں طے کرن کیتے بہوں زیادہ فیلڈ ورک دی لوڑ اے۔ جغرافیائی مکھ مہاندریں دی نقشہ بندی قصداً نئیں کیتی ڳئی تے چھڑے دریا اتے وڈے شہر ڈکھائے ڳئن۔
اساں ایجھی مختلف ونکیں دی جغرافیائی ونڈ دا ٹھیک بیان، کہیں حد تائیں انہیں دی متعلقہ اہمیت دے تلوں مواد وچ ڈیندے پئے ہیں، جیندے وچ انہیں ونکیں بارے پہلے تھیون والی تحقیق وچ

جیڑھی توجہ ڈتی گئی ہے اوندا بیان وی ہے تے اچو کے دور وچ انہیں دی مطابقت دا احوال وی ہے۔

۱۔مرکزی ونک (Central Variety)

اینڈے وچ ملتان تے مظفر گڑھ دے ضلعے اتے ڈیرہ غازیخان اتے بہاولپور دے اُبھے علاقے آویندن۔توڑیں جو اینڈے وچ وی پنجابی مہاجرین دی وڈی آبادی موجود ہے پر ول وی اے چھی دے چھی علاقیں وچوں سبھ کنیں وڈا علاقہ اتے سرائیکی آبادی دا سبھ کنیں وڈا مرکز اے۔ایں علاقے وچ ملتان شہر دی موجودگی نال ایندی اہمیت مزید ودھ ویندی ہے۔جیڑھا گھٹ توں گھٹ پچھلے ہک ہزار سال کنیں ایں پورے خطے دا مکھ شہری مرکز اے۔سرائیکی دی اے ونک 'ملتانی' دے ناں نال چنگی طرح سنجانی ویندی اے اتے اینکوں LSI اتے سمرنوف دی اینویں ای بیان کیتے۔

لموچڑ ونک (Southren Variaty)

ضلع رحیمیار خان دے علاوہ اینڈے وچ بہاولپور اتے ڈیرہ غازیخان دے لمے علاقے اتے مظفر گڑھ دی اصلوں لمی کنی شامل ہن۔اے مرکزی علاقے دی نسبت چھوٹا ہے۔جیڑھا دور افتادہ وی ہے اتے نسبتاً غربت زدہ وی۔اہیں گالھوں اتھاں باہر لے اثرات کیتے گھٹ گنجائش اے۔دریائے سندھ دییں ڈونا ہیں بھریں تے رہݨ آلیں لوکیں دییں لہجیں وچ کجھ فرق ہن۔پر جڈاں اساں مرکزی تے لموچڑ ونک دا مجموعی تقابل کریندوں تاں اے فرق بہوں گھٹ نشابر تھیندے۔توڑیں جو لموچڑ ونک بولݨ آلے لوک مرکزی دے مقابلے وچ تھولے ہن پر ادبی اظہار دے وسیلے دے طور تے ایندی اہمیت مرکزی سرائیکی دے برابر رہ گئی اے۔جیندے وچ تھولا بہوں ہتھ سابق بہاولپور دی عظیم الشان ریاست دے دور وچ ایندی غالب حیثیت دا وی ہے جیڑھی ول ۱۹۵۴ء وچ پاکستان وچ شامل تھی گئی۔ہݨ وی ایں علاقے وچ تل وطنی جاگرتا دیاں ڈونگھیاں پاڑاں ہن۔لموچڑا تے مرکزی سرائیکی دے حد بنے دے شہر بہاولپور دی زبان وچ Forms دے ملاپ دا اولوں نظر دے۔

لموچڑ سرائیکی کوں LSI وچ باضابطہ طورتے جاہ نئیں ڈتی گئی تے سمرنوف اینکوں نظر انداز کیتے۔انگریزی وچ اینڈے اتے ایں کتاب وچ پیلھی واری صحیح توجہ ڈتی گئی اے۔سرائیکی بارے اساڈے ایں کم دی بنیاد وی مرکزی سرائیکی تے ای ہے پر جتھاں لموچڑ سرائیکی دا مختلف انداز سامݨے آندے اتھاں اوندے اُتے وی بھرپور توجہ ڈتی گئی اے،کیوں جو ایہے ڈونہیں ونکیاں ای سرائیکی لکھتیں اتے پڑھے لکھے لوکیں دے الاپول وچ غالب حیثیت رکھیندین۔

کجھ Mid Front حروف علت دے Closer-realization وچ لموچڑ سرائیکی ،مرکزی

سرائیکی کنیں مختلف اے۔ اے اسماء اتے ضمائر دے Oblique Plural دے معاملے وچ ہک نشابر اتے مختلف Case-Morpheme رکھیندی اے۔ ایندے سوا فعل دی مارفالوجی دے کجھ نکے جہیں مُکھ مہاندرے، جنہیں وچ Conjuctive participle تے واحد متکلم دا Tense_ moroheme اتے Present auxiliary اتے اوندیاں سنگوڑاں دیاں کئی شکلاں وی شامل ہن۔

سندھی سرائیکی

اے پورے سندھ وچ خاص کر اُبھے سندھ اچ الیندی اے۔ ڈکھݨ آلے پاسے ودھوں تاں سندھی دا اثر جیڑھے تناسب نال ودھدا ہویا نظر دے او ہیں تناسب نال سرائیکی الاوݨ آلیں دا اثر چھڈ راتھیندے ویندا۔ سندھی سرائیکی وچ بہوں سارے لہجے رل مل گئن کیوں جو اے ہجرت دے نتیجے وچ وجود اچ آئی اے۔ کجھ گروہیں دی زبان دی بنیاد ظاہرا اے مرکزی تے رکھی ہوئی اے اتے باقی گروہیں دی زبان لموچڑ نال قربت رکھیندی اے۔ سندھی سرائیکی دا وڈا مقصد گھریلو زبان دے طور تے ورتیجݨا اے اتے عام طور اے سندھی نال ڈولسانی طور تے ورتیندی اے۔ پر پہلے اے زبان قابل ذکر ادبی اہمیت وی رکھیندی ہئی۔ LSI وچ سندھی سرائیکی کوں مختصراً 'سرائیکی ہندکی' دے طور تے بیان کیتا گئے۔ مرکزی اتے لموچڑ کنیں اینکوں نشابر کرݨ آلیں اہم نکتیں دا نتاکہ ایں کتاب دے ناویں باب وچ کٹھا کرڈتا گئے۔

اُبھیچڑی ونک (Northern Variety)

ایندا علاقہ ضلع میانوالی اتے صوبہ سرحد دا ضلع ڈیرہ اسماعیل خان ہن جیڑھے مزید دورافتادہ اتے پسماندے علاقے ہن اتے جنہیں دی زبان دی کوئی ثقافتی معتبروی کینی۔ اُبھیچڑ ورائٹی، مرکزی نال گھاٹی مشابہت رکھیندی اے پر ایندے کجھ مُکھ مہاندرے نال دے علاقے دی 'اُبھیچڑ لہندا' دے لہجیں نال وی رلدن۔ خاص طور تے بِٹے حروف (disyllabic) دے Post_tonic چھوٹے حروف علت دی، کثرت نال Rounding دا معاملہ۔ اُبھے وچ کجھ بیا اگوں تے اے کہیں حدتک پشتو بولݨ آلیں علاقیں وچ رابطے دی زبان دے طور تے کم کریندی اے۔ اُبھیچڑی کوں LSI وچ وِلسن دی ڈتل اصطلاح 'تھلی' دے ذریعے بیان کیتا گئے۔ جینکوں سمرنوف برقرار رکھیئے۔ اساں اپݨی تحقیق وچ اُبھیچڑی دییں چھڑ ہیں نکھڑیل قسمیں کوں بیان کیتے۔

۵- جھنگی

اے جھنگ ضلعے دے ہک وڈے علاقے وچ الیندی اے۔ جیندے اپݨے کجھ خاص مُکھ

مہاندرے وی ہن خاص کر صوتیائیات (Phonology) وچ (جتھاں Implosive کوں ترجیح حاصل اے) اتے ایندی انفرادیت خالص دندانی Implosive دا ورتارا ہے) تے ایندے وچ آسے پاسے دئیں علاقیں دییں مختلف شکلیں (Forms) دییں خاصیتیں دی رلاندوی ہے۔ LSI وچ جھنگی دا ذکر مختصراً کیتا گیئے تے اساں وی ایندا ذکر سرسری ای کریسوں۔

۲- شاہپوری

اے سرگودھے ضلع اتے جھنگ تے لائلپور دییں کجھ حصیں دی زبان اے، تونْیں جو ایندے وچ کجھ مہاندرے مرکزی دے وی ہن پر ہُنْ عموماً اتے درست طور تے ایں کوں سرائیکی خاصیتاں رکھنْ آلی پنجابی دی ونکی سمجھنْا چاہیدے۔ اتے گریرسن اینکوں جیڑھا 'لہندا دا مرکزی (معیاری) لہجہ' قرار ڈتے او اصلوں گمراہ کن اے، اصل وچ تاں اے ہک وچلی کڑی اے۔ شاہپوری کوں ولسن (۱۸۹۹ء) چنگی طرح بیان کر چکے، تے خاص سرائیکی نال ایندا سانگا بہوں پرے دا ہے۔ ایندا مزید ذکر کیناں تھیسی۔

سرائیکی ادب

ایں خطے دی مُکھ ادبی زبان فارسی رہ گئی ہئی، اے تونْیں جو پچھلی صدی وچ، پنجاب وچوں اینکوں اردو کڈھ چھوڑیا اتے سندھ وچوں سندھی۔ مقامی زبانیں وچ لکھنْ دی روایت ہک در گھے عرصے تائیں چھڑا شاعری دییں کجھ صنفیں تئیں محدود رہ گئی اے۔ ایں کنیں سوا پنجاب دیاں قدیم کتاباں دا اکثر حصہ واضح طور تے ڈوناہیں زبانیں دییں رلوڑ خاصیتاں رکھیندے تے عام طور تے جنہیں دے ہم عصر قلمی نسخے وی نئیں لبھدے، ایندا نتیجہ اے نکلدے جو پنجابی تے سرائیکی ڈوناہیں زبانیں دے، اج کل دے جو شیلے لوکیں دے دعوے کیتے راہ کھلیل اے جیڑھے انہیں تحریریں کوں پنجابی یا سرائیکی ثابت کرنْ کیتے کوئی مناسب کم پیش نئیں کریندے۔ ایندے کیتے آدی گرنتھ (۱۹۵۴ء) وچ شامل 'شلوک فرید' دا حوالہ ڈے سگھدوں جیندا تجزیہ سی۔شیکل (۱۹۷۷ء) کیتے۔

چھڑا اٹھارہویں صدی دی اوکھی سیاسی صورتحال، جڈاں سلطنت مغلیہ مخالف تے آزاد ریاستیں وچ ونڈ تیج گئی ہئی، سرائیکی لکھنْ دی ہک نشابُر ریت کوں ابھاریا۔ اے ادب، ہنْ کجھ عرصے پہلے تائیں وی، تقریباً سبھ دا سبھ شعر دی صورت اچ اے جیندا بہوں وڈا حصہ اسلامی نظریات نال تعلق رکھیندے۔ ادبی سرگرمیں دے ترائے وڈے مراکز سامنْے آندن۔

اُتلے سندھ وچ سرائیکی اچ لکھنْ دی تحریک ٹالپر میریں دے دور وچ پُھل چاتے، خاص طور

تے خیر پور دے سچل سرمست (۱۸۲۷ء-۱۷۳۹ء) دی مستانہ صوفی شاعری تے حمل خان لغاری (م-۱۸۷۹ء) دی لشکدی ہوئی مزاحیہ شاعری دی زبانی ریت بہوں اہم ہن ۔ انہیں سود ے کئی بنہیں شاعریں دی زبان سرائیکی سندھی ہئی تے تقریباً بھنیں سندھی وچ وی لکھیا ۔ انہیں دی شاعری وچ مرکزی اتے لموچڑ ڈونہیں دیاں ہیتاں آزادی نال ورتیاں گئن تے انہیں دی زبان تے سندھی دے اثرات ظاہرا ے قابلِ فہم ہن ۔ موجودہ صدی دے سندھ وچ روایتی یا جدید ادب کیتے، سندھی زبان وچ لکھݨ تے ودھدے ہوئے زور دی وجہ کنیں، سرائیکی دے ورتارے دی حوصلہ افزائی نہیں تھئی ۔

ملتان تے اوندے آسوں پاسوں دہیں علاقیں وچ اٹھارہویں تے اُنہویہویں صدی عیسوی وچ، بھانویں گھٹدی ہوئی طاقت نال ای سہی، صوفیانہ لکھتیں دی ہک ریت مستقل طور تے موجود رہ گئی اے جیندا اُمنڈھ علی حیدر (۱۷۸۵ء-۱۶۹۰ء) کنیں بدھیند ے ۔ ایں پورے علاقے دا سبھ کنیں وڈا Contribution شیعیں دے مرثیے ہن جیڑھے ہیئت دے اعتبار نال نثر دے ملاپ نال وجود اچ آندن ۔ سرائیکی، خاص کر مرکزی، ای اُجھی زبان اے جیڑھی مرثیے دی صنف کیتے پنجاب دے بنہیں علاقیں وچ وی مناسب سمجھیندی ہے ۔

سرائیکی ادب دی ترجھی متوازی ریت دا گھر بہاولپور اے جیڑھا ۱۹۵۴ء تائیں ہک شاہی ریاست ہئی تے ہک علیحدہ انتظامی حیثیت رکھیندا ہئی ۔ اتھوں دیاں ادبی تخلیقات وچوں مقبول ترین تخلیق لطف علی دی بیانیہ نظم 'سیفل نامہ' (۱۷۸۱ء) ہے جیڑھی 'الف لیلۃ ولیلہ' دے ہک قصے وچوں گدھل اے ۔ ایں ریت دا مہاندرا تاں خواجہ غلام فرید (۱۸۴۵ء-۱۹۰۱ء) اے جیڑھا سندھ وادی دہیں مقامی زبانیں وچ صوفیانہ لکھتیں دی درگھی ریت دا پچھیکڑی عظیم صوفی شاعر اے ۔ اوندیں صوفیانہ مناجاتیں دا اکثر حصہ اوں تل دی حیاتی تے مقامی صحرا دے منظریں دی روح نال بھریل ہے تے ایہے کافیاں ای سرائیکی ادبی ورثے دا اصل ماݨ ہن جیندے اثرات اوندے بعد تھیوݨ آلی شاعری تے وی پوندے پئن ۔

خواجہ فرید دے وصال دے بعد اوندے مقابلے وچ کوئی اُجھی شخصیت اگوں نہیں آئی جیندی شاعرانہ زبان وچ مرکزی تے لموچڑی دا ملاپ تھیا ہووے ۔ انہائیں سالیں وچ ملتان تے بہاولپور دہیں علاقیں وچ سرائیکی دے ورتارے وچ بہوں ودھارا تھئے تے زبان کوں تخلیقی نثر تے فکشن کنیں سوا، زیادہ وسیع مقاصد سانگے ورتݨ دا منڈھ بدھا گئے، جیڑھے ایں کنیں پہلے کڈاہیں

کیناں ہن ۔ ہݨ چھڑا بہاولپور وچ مرکزی تے لموچڑی دا میل نظر دے، جیندے وچ لموچڑی کوں غلبہ حاصل اے۔

ایں زبان دے ادب دیاں تفصیلی تاریخاں جامپوری (۱۹۶۹ء) تے حیدری (۱۹۷۱ء) لکھیاں ہن، جڈاں جو انگریزی وچ مزید مختصر تذکرہ شیکل (۱۹۷۲ء) دی تحقیق وچ شامل اے۔

کتاب دیاں حداں تے ترتیب

ایں زبان دی پوزیشن بارے جیڑھیاں گالھیں اساں ہݨ تائیں کیتین انہیں وچوں اے صاف ظاہر تھیندے جو اینکوں اصلوں اردو یا ہندی جہیں، بھرپور تحریری ریت اتے پختہ معیاری صورت رکھݨ آلیں، زبانیں وانگوں پرکھݨ غیر حقیقی رویہ ہوسی۔ تاں وی ایں کتاب دا مقصد ایہو اے جو بے تائیں تھی سگھے ہک 'معیاری' سرائیکی کوں واضح کریجے تے ایں یقین نال جو ایں وضاحت سانگے زبان بارے کجھ فیصلے آپوں وی کرݨ ضروری ہن۔

اتھاں اساں جیڑھی 'معیاری' زبان گھدی ہے، شہر دے ہوشیار تے پڑھے گڑھے جوانیں دی آپت دی الا بول دی زبان اے۔ زبان دا نمونہ حاصل کرݨ سانگے سوچ سمجھ تے اتھے لوک چُݨیے ڳئن جنہیں دی زبان جدید ترین نثری لکھتیں نال مطابقت رکھیندی اے۔ اے معیاری زبان بہوں حد تائیں اوائلی سرائیکی ادبی زبان نال وی ٹھیک رلدی اے، تونیں جو کجھ جاہیں تے فرق وی تھی سگھدے، کیونجو اوائلی سرائیکی ادب تے شاعرانہ مزاج دی حکمرانی اے۔ ایں معیاری زبان دی تعریف وچ مقامی ونکیں وچوں مرکزی تے لموچڑی کوں خاص طور تے شامل کرݨ اتے ایندے نال تعلق رکھݨ آلیں اردو، پنجابی تے سندھی زبانیں دے اثرات دا ذکر کرݨ وی ضروری اے۔

ایں معیار وچ شہری تریمتیں دی زبان وچوں وی کئی پہلو شامل کیتے ڳئن، تونیں جو اتھاں سخت پردے دی وجہ کنیں تریمتیں دی ڳالھ بول وچ بہوں رجعت پسندی نظر دی ہے۔ پر گھٹ توں گھٹ ڈو ونکیں کوں تاں ایں معیاری زبان وچوں کڈھ چھوڑیجے۔ جنہیں وچوں ہک تاں وستیں دیہیں ان پڑھ تریمتیں دی چٹکی بولی (Rustic Speech) ہے تے ڈوجھی او زبان جیڑھی شہریں وچ غیر سرائیکی لوکیں نال رابطے دی زبان دے طور تے الیندی اے۔ انہیں ڈوہیں قسمیں دا سرسری ذکر کیتا ڳئے۔ پہلی کوں معیار توں گھٹ (Sub-standard) تے ڈوجھی کوں روزمرہ الا بول دی زبان (Colloquial) آکھیا ڳئے۔

پنجابی نال ایندے تقابل دی سوکھ سانگے، کتاب دی تیاری بہوں حد تائیں گل تے گلیسن

دی جدید گریمر (۱۹۶۹ء) دے معیار تے تھئی اے تے اینکوں روایتی ترتیب وچ پیش کیتا گئے۔
ایندے پہلے باب وچ صوتیاتیات (Phonology) تے ڈوجھے کنیں پنجویں باب تائیں مارفالوجی تے گالھ تھئی اے، پنجویں باب کوں اساں ضمیری لاحقیں کیتے وقف کریندے پئے ہیں، جیڑھے ہند آریائی سیاق و سباق وچ سرائیکی نال دلچسپی پیدا کرݨ آلے اہم نکتیں وچوں ہک نکتہ بݨدن۔ چھیویں کنیں اٹھویں باب تائیں دا اہم مواد محاورے (Phrase) اتے جملے دی نحوی ساخت (Syntax) دے تجزیے تے پدھل ہے جیندے کجھ حصے انہیں ہند آریائی زبانیں وچ سانگی عمل نال متعلق تھی سگھدن۔ نانویں باب وچ مرکزی تے لموچڑی کنیں سندھی سرائیکی دے فرق دا مختصر بیان اے جیندے وچ کجھ اجھے پرانے نمکھ مہاندرے وی شامل ہن جیڑھے قدیم شاعری وچ وی لبھدن۔
زبان دے اسلوب (Style) وچ کئی ممکنہ تبدیلیاں (Variations) کوں ظاہر کرݨ کیتے، اصل کتاب وچ ہک بیا باب شامل کرݨ دی صلاح وی ہئی جیندے وچ نمونے دے طور تے مختلف تفصیلی حوالے تے انہیں دی تشریح وی شامل ہئی تے ایندے ذریعے زبان دیں مختلف ونکیں کوں ٹھیک ٹھیک مجھیا ونج سگھیجے ہا۔ Specialist academic publishing دییں مالی مجبوریں دی وجہ کنیں ایں منصوبے کوں مختصر کرتے اٹھویں تے نانویں باب دے چھیکڑ وچ انہیں دی کجھ مختصر چون شامل کیتی گئی اے۔ ❖

پردیس ڈہوں دیداں اڑیاں وے یار
ساڈیاں وطنی کنوں دلیس سڑیاں وے یار
خبر نہیں انہاں کملیاں لوکاں تیغاں تیز برہوں دیاں نوکاں
درد منداں سر کھڑیاں وے یار
جے تئیں موت کریسم ٹالا ڈیکھاں نال اکھیں دے شالا
شہر ارم شہ پریاں وے یار
ڈیکھ کے چالیں یار سجݨ دیاں ناز خراماں من موہن دیاں
کبکاں روہیں وڑیاں وے یار
میں جیہاں تیڈیاں سوسٹھ سہیلیاں ناز نپیاں راج گہیلیاں
تھیاں دیوانیاں چریاں وے یار
کسنی چایم نیہڑا لایم جندڑی مفت فرید گنوایم
نبھ گیاں سکھ دیاں گھڑیاں وے یار

جاوید چانڈیو

پہلا مکمل سرائیکی قاعدہ

ڈھیر مدتھی بگی اے سرائیکی زبان دے وادھوکا نسونینٹ ، پنج تے ست دے جھیڑے وچ رُلدے رہ بئن ۔ قاضی راضی کنیں مولانا عزیز الرحمن تے ول کرسٹوفر شیکل تیئں ساریاں سیاݨیاں کوں ایں گالھ دی پک ہئی جو سرائیکی زبان کوں اوندی صحیح صورت خطی وچ لکھݨ کیتے پنج ناں پرست وادھو اکھریں دی لوڑ ہے۔

کہیں وی زبان دے لسانیاتی مطالعے وچ سبھ کنیں ودھ سائنسی مطالعہ اوندی صوتیائیات (Phonology) دا تھی ونڄے ۔ سرائیکی فونولوجی بارے یورپ وچ ڈُو بتر ائے کم چنگے تھئن ۔ انہاں وچوں جدید کم کرسٹوفر شیکل دا 'The Siraiki Language of central Pakistan' ہے ایں دے نال دا کم یوا ے سمر نوف دا 'Lahndi Language' ہے سمرنوف دے کم وچ گریئرسن دے مغالطے دا وادھو کھنڈار ہے پر اے مطالعے سرائیکی آوازیں دے جدید سائنسی مطالعے ہن ۔ انہیں مطالعیں وچوں سرائیکی زبان دیاں وادھو امپلوسو تے نیزل اوازاں پنج نہ پرست ہن ۔

عربی ، فارسی تے سنسکرت دیاں اکثر اوازاں تلویں وادیٔ سندھ دیاں زبانیں وچ سانجھیاں ہن ۔ سرائیکی ، سندھی ، پنجابی تے اردو وچ انہیں سانجھیں اوازیں کنیں سوا سرائیکی زبان وچ ست اوازاں اَجھیاں وی ہن جیڑھیاں مکمل طور تے چھڑیاں سندھی نال سانجھیاں ہن ۔ ماہرین لسانیات دا آکھݨ اے جو انہیں وچوں چار Implosive اوازاں / ٻ ، ڄ ، ڳ ، ڈ / چھڑیاں سرائیکی تے سندھی وچ سانجھیاں ہن ۔

سندھی زبان دے پراݨے ماہر لسانیات بھیرومل مہر چند آڈوانی اپݨی کتاب 'سندھی بولی ءِ جی تاریخ' وچ تاں اے تائیں لکھ چھوڑیا ہئی جو : '' اے چار حرف نہ سنسکرت وچ تے نہ کہیں پراکرت بولی وچ ہن تاں ول اساں کتھوں گھن آیوسے ؟ ایویں لگدے جو سرائیکی الاوݨ والیں نال نہایت قدیم زمانے کنیں گھن کراہیں کلہوڑیں تے میریں دی حکمرانی تیئں ، ہک درگھے عرصے دے میل ملاپ پچھوں ، اساں انہیں کنیں سکھین ۔ سرائیکی وچ اے چارے اکھر ہن پئے ۔ ''

/ ب ، ٻ / ، / ج ، ڄ / ، / گ ، ڳ / ، / ڈ ، ڋ / دی صوتی مشابہت عربی دے / ز ، ذ ، ض ، ظ / یا / س ، ث ، ص / دے ملدے جلدے اوازیں دے سیٹ نال کجھ کجھ رلدی ہے ۔ شرف الدین اصلاحی تاں اَجھیں اوازیں دے سیٹ کوں زبان دی دقیقہ سنجی تے باریک پسندی نال فضیلت دی نشانی سمجھیے ۔ برصغیر دییں زبانیں دے ارتقاء دی داستان انہیں اوازیں دے حوالے نال شیت موئن جودڑو کنیں وی پرتے ویندی اے ۔

م / تے / ن / کوں چھوڑ کراہیں سرائیکی زبان وچ ترائے نونیاں (Nasal) اوازاں آکھیاں ہن جیڑھیاں سندھی تے سنسکرت نال سانجھیاں ہن۔

/ ڄ، ڱ، ݨ /

انہیں وچوں / ݨ / پنجابی نال وی سانجھا ہے، باقی ڈوں (جیرھیاں سندھ وچ سرائیکی سندھی رسم الخط موجب ایں لکھیندے ہن / ڄ، ڱ /) سرائیکی، سندھی تے سنسکرت کیتے سانجھیاں اوازاں ہن۔ پنجاب وچ شامل مرکزی سرائیکی علاقے وچ ورتیجݨ آلی سرائیکی صورت خطی یا الفابیٹ وچ انہیں اوازیں دے اظہار سانگے علامتی حروف / نج / تے / نگ / ورتیندے پئین۔ کجھ بزرگ تے ہمعصر لکھاری، انہیں اوازیں کوں 'نون آمیختہ گاف' یا 'نون آمیختہ جیم' دے طور تے بیان کریندن تے انہیں اوازیں کیتے سرائیکی الف بے وچ علیحدہ حروف مقرر کرݨ دے حق وچ نہن۔

ترے ماہی 'سرائیکی' دے ایں شمارے وچ اساں کرسٹوفر شیکل دی ہک کتاب دے 'تعارف' دا ترجمہ وی چھپیندے پیوں۔ ایندے وچوں اساکوں ایں گالھ دی لوڑ دا اندازہ تھیسی جو سرائیکی زبان دی لسانیاتی حد بندی یا صوتیاتی جوڑ جک چھڑا ملتان یا بہاولپور یا کہیں ٻئے شہر وچ ہکی جاہ تے بہہ کراہیں نئیں تھی سگھدی۔ ایں زبان دے کئی لہجے ہن تے مختلف لہجیں وچ اساکوں مختلف اوازیں دا ورلبھسی۔

سرائیکی زبان دیاں ڈوں نونیاں (Nasal) اوازاں / ڄ / تے / ڱ / ملے سرائیکی وسیب، ضلع رحیمیار خان، تے اوندے نال وسدی سندھی سرائیکی وچ بہوں ورتیندین تے اونویں وی پورے وسیب وچ اے اوازاں ورتیندیاں پئین۔ مثال دے طور تے کہیں وی علاقے دے سرائیکی الاوݨ والے کنیں / وڄ > ونج / تے / سڱ > سنگ / دا اُچار کرا ڈیکھوں تاں، ساکوں سدھ پوسی جو اے / ونج / وچ 'نون آمیختہ جیم' دی اوازا / ن + ج / نئیں پر ہک انج اواز اے جیڑھی اپݨی انج لکھت منگدی اے بھانویں اونکوں / ڄ / دی صورت وچ لکھوں تے بھانویں / ن + ج > نج / دی صورت وچ۔

اینویں ای ڈوجھی اواز 'نون آمیختہ گاف' نئیں۔ لفظ / سنگ / دے اُچار وچ / ن + گ / دی جاہ تے کوئی ترجھی تے منفرد اواز ہے ہݨ اونکوں بھانویں / ڱ / لکھوں تے بھانویں / ن + گ > نگ / لکھ گھنوں، انے تاں اختلاف تھی سگھدے پر ایں گالھ دا اختلاف عقلی تے سائنسی طور تے نئیں بݨدا جو اے ڈوں اوازاں سرائیکی زبان وچ کینی۔

صدرالدین اصلاحی سندھی سرائیکی وچ ہک سانجھا اقلی جوڑا (minimal pair) لبھیئے

/ سنگ / = پتھر، میل جول، محبت، دوستی وغیرہ

/ سڱ > سنگ / = رشتہ، نسبت وغیرہ

کیا اے نون تے گاف دی رلواں اواز / نگ / اے یا کوئی ترجھی تے نویکلی اواز؟ بھانویں اج کل دی لکھت

موجب /نگ/ دی اواز ہے؟ جیڑھی لفظیں دے مطلب وی وتا چھٹر پندی اے۔ جیڑھے ہلے کہیں اواز نال لفظیں دے مطلب تبدیل تھی ونجن تاں اوں زبان دے الفابیٹ تے قاعدہ وچ اوں اواز کیتے علیحدہ نشانی ضروری ہوندی اے۔

عبداللطیف بھٹی ہوریں اکویہویں صدی دے پہلے سال ۲۰۰۱ء وچ اے گالھ سمجھ کراہیں' پہلا مکمل سرائیکی قاعدہ' چھاپ ڈتے جیند ے وچ سرائیکی دیاں وادھوست اوازاں شامل کیتیاں نیں تے 'نوٹ' لکھیے نیں جو ہن سرائیکی زبان دا ہر قسم والہجہ سرائیکی اکھریں وچ لکھیج سگھیند ے۔

انہیں اے فیصلہ صحیح تے عقلی دلیل موجب کیتے۔ ایند ے نتیجے وچ ہر علاقے دی سرائیکی زبان یا سرائیکی زبان دے سارے لہجے تے انہاں دا ادبی ذخیرہ صحیح لکھت وچ آسگھسی۔ اصل مسئلہ اوازیں کوں منن دا نئیں پر انہیں اوازیں دی لکھت کیتے 'اکھریں' دی صورت ڈیون دا رہ گئے۔ عام طور تے انہیں اوازیں دی لکھت /نگ/ تے /نج/ رہ گئی اے جیڑھی اج کل عام رواج وچ ہے۔ جڈاں جوسندھی صورت خطی وچ تے مولانا عزیز الرحمن کمیٹی تے کجھ بنہیں پرانیں لکھاریئیں دی صورت خطی وچ اے /گ/ تے /ج/ دی صورت وچ لکھیند ے رہ گئن تے ایہا صورت خطی عبداللطیف بھٹی ہوریں وی لکھی اے۔ پر لکھن ویلھے /نج/ دے عام رواج کنیں متاثر تھی کراہیں انہیں دے قاعدے اندر چھپیل/ چیچ / وچ /ن/ وی لکھیج گئے تے ایندی لکھیل صورت اے ہے /چنج/۔

ایں مغالطے وچوں ایں گالھ دا اندازہ تھیند ے جو اساڈے عوام تے لکھاری آہستگی نال رچ گئن اجھی صورتحال وچ جیکر /ج/ دی صورت خطی /نج/ تے /گ/ دی صورت خطی /نگ/ مستقل طے کر گھنیجے تاں وی کوئی وڈا فرق نہ پوسی کیوں جو لکھاریں دی اکثریت تے عوام ایند ے تے راضی تھی گئن تے اجھے مسائل دنیا دیں ترقی یافتہ زبانیں دے رسم الخطیں وچ وی موجود ہن۔ ہا اوں ویلھے فرق ضرور پوسی جیڑھے ویلھے انہیں اوازیں کوں 'سرائیکی قاعدے' وچوں دیس نکالا ڈے ڈیسوں۔ ایند ے بعد اے سوال پیدا تھیسی جو کیا کہیں قاعدے وچوں کڈھن نال سرائیکی زبان دیاں ہزاراں ورہیاں پرانیاں اے اوازاں وسیب دے الا بول وچوں وی نکل ویسن؟ ہن تائیں تاں اینویں نئیں تھیا

عبداللطیف بھٹی ہوریں، انہاں دی بانہہ بیلی سنگت محمد حیات چغتائی تے فدا حسین خان گاڈی اج دے ویلھے وچ، انہیں اوازیں باجھوں کہیں 'سرائیکی قاعدے' کوں 'مکمل' نئیں سمجھدے کیوں جو انہیں کوں ایں گالھ دی سدھ اے جو انہیں دی روز ڈہاڑے دی حیاتی دا بہوں سارا الا بول لکھت وچ ادھورا تھی ویسی تے زبان اپنا درشن یا اظہار مکمل نہ ڈے سگھسی۔ قاعدے دی لکھائی چھپائی تے پتے اجھے ہن جو کجھ نکیاں موئیاں درستیاں کرن دے بعد سدھا سنواں اے دعویٰ تھی سگھد ے جو اے سرائیکی زبان بارے چھپن والا سبھ کنیں سوہنا قاعدہ اے۔ جیکر بالیں کوں اے قاعدہ پڑھن دی اجازت ہووے، ماء پیودی طرفوں وی تے محکمہ تعلیم دی طرفوں وی ❖

جھوپڑ جوڑوں چلک کھپ تھلّ تے

جھوپڑ جوڑوں چلک کھپ تھلّ تے
ایجھاں نہ ہووے سارے ملّ تے
نہ وکڑے نہ بند تے پھساں
نہ گنڈھ پاڑ دی کھلّ تے
ساوݨ آن سوہیساں روہی
سندھڑوں سگھری للّ تے
جے پانڑی کھٹ ویسی پھسوں
ڈھائے تے کل اڈّ تے
شہر بھنبھور وی کھاوݨ اوسم
بوت نہ جاویں چھلّ تے
تیغ فرید برہوں دی ویہہ گئی
چم چم تے ہڈّ ہڈّ تے

سرائیکی ادبی مجلس (رجسٹرڈ) بہاولپور

فہرست مطبوعات

۱: سرائیکی شعری گلدستہ
۲: سرائیکی کتابیات
۳: شانِ آسودہ طوفان
۴: شاطر نماناں
۵: صابر پتر علیؑ دا
۶: لچپال
۷: ارمغانِ اوچ
۸: اوئے ہوئے پورے
۹: رقص بسمل
۱۰: اپنی رت جو پانی تھئی
۱۱: نالہ نارسا
۱۲: شہکار
۱۳: نازو ڈوجھا چھاپہ
۱۴: صادق نامہ (انگریزی)
۱۵: صادق نامہ اردو ڈوجھا چھاپہ
۱۶: العتیق العتیق ڈوجھا چھاپہ
۱۷: رت دیاں ہنجوں تریجھا چھاپہ
۱۸: سرائیکی قواعد تے زباندانی ڈوجھا چھاپہ
۱۹: سرائیکی بول چال
۲۰: پاک مشاعرہ
۲۱: بالو سنو سمجھو
۲۲: لغاتِ فریدی
۲۳: سرائیکی اردو ڈکشنری
۲۴: سرائیکی اردو بول چال
۲۵: سرائیکی اور اس کی نثر
۲۶: سرائیکی زبان تے ادب
۲۷: سرائیکی شاعری اوزان تے قوافی
۲۸: سرائیکی سمل
۲۹: سرائیکی مطالعے دے سو سال
۳۰: فردوس ٹھگالی
۳۱: خواباں وچ خیال
۳۲: سچ پھلاندی سچ ڈکھاندی
۳۳: رستم تے سہراب
۳۴: کتکالیاں
۳۵: توبہ زاری
۳۶: کوڑا خواب
۳۷: سوہنے دا خلق
۳۸: خیابانِ خرم ڈوجھا چھاپہ
۳۹: قصے تے پڑ قصہ
۴۰: رسول کریمؐ دے معجزے
۴۱: دل بہار
۴۲: بہاولپور دی تاریخ تے ثقافت
۴۳: تنواراں
۴۴: سنجھ صباحیں
۴۵: قرآن پاک دا پہلا سپارہ ترجمہ سرائیکی
۴۶: ڈوجھا سپارہ
۴۷: تریجھا سپارہ
۴۸: اجرک (خواجہ فرید ایوارڈ یافتہ)
۴۹: جھلار (خواجہ فرید ایوارڈ یافتہ)
۵۰: ڈکھڑے دول (خواجہ فرید ایوارڈ یافتہ)
۵۱: ترکہ
۵۲: سخن فرید دا
۵۳: سانجھ
۵۴: سوچاں خشبو لفظ غلاب
۵۵: دیوانِ فرید
۵۶: فتوحاتِ فریدیہ
۵۷: ویورے
۵۸: زمین آسمان
۵۹: سرائیکی ادب دی چنگیر
۶۰: قطب تارا
۶۱: پرکھرا
۶۲: گوہر شب چراغ
۶۳: روح روہی دی کونج
۶۴: قصہ قصولی
۶۵: خواجہ فریدؒ
۶۶: خواجہ غلام فریدؒ (انگریزی)